Mojoj Maji za Božić
1943.—
Vlatko

EX ARDUIS PERPETUUM NOMEN

KARL OTTEN:

CRNI NAPOLEON

„S V J E T S K I   P I S C I"

UREDNIK IZDAVAČ

ANTE VELZEK

ZAGREB - BULIĆEVA 12 - TEL. 35-73

PREVEO

DRAGUTIN BIŠĆAN

ZAGREB 1940

Knjige izlaze svaki mjesec. Cijena pretplate za 1 godinu (1 kolo) 12 knjiga: uvezano u platno 480.— Din, broširano 360.— Din; za pola godine (kola): uvezano 240.— Din, broširano 180.— Din. — Pretplata se može otplaćivati i u mjesečnim obrocima od 40.— Din (za uvezane) odnosno 30.— Din (za broširane). — Cijena pojedinih knjiga za one, koji nisu pretplatnici označena je na omotu.

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB

U ROPSTVO

Arade su potomci boga rata. Pod sjenatom se krošnjom baobab-drveta koči njegov golemi kip, poprskan krvlju dušmana, svjetluca se u sumraku. Do nogu mu snivaju sveti talambasi. U polukrugu pred njim stoje likovi manjih bogova, a ispred svakoga žrtveni darovi: jaja, brašno i kokosovo mlijeko.

Arade su hrabri. Korak im je dugačkih noga hitar, a crni udovi čvrsti kao čelik od svakovrsnih bojnih igara. Nema toga, tko bi odolio njihovu koplju, pa i sam lav ričući traži spasa u bijegu pred bojnim im poklicima.

Arade vole borbu. Kad uvečer zaplamsaju vatre, pjevaju po svim zaselcima pjevači o stotinama bitaka, u kojima im se na čelu borio njihov junački kralj Gaou Guinou. On je najljepši i najsrčaniji ratnik plemena, sav Dahomej dršće pred blistavim mu mačem. Drvena mu se palača diže na brežuljku okruženu stožastim kolibama pokrivenim slamom. Stupovlje je palače izrezuckano i išarano, a prikazuje plemenske bogove zaštitnike, sve kao da se jedan drugome ispeo na pleća. Iskešeni zubi, ispružene pandže, iscerene obrazine svojim strašnim grimasama razgone zle duhove, jer ih pred njima hvata strah. Uokrug sređenoga sela isprsio je svoje snažne grudi ispred jarka nasip od zemlje. S one strane jarka huči nepristupačna prašuma, koju su zakrčile povijuše, šikarje, močvare i trnjem načičkane zapreke.

Na četiri ugla nasipa, u niskim kulama iz utoptane ilovače, čekaju veliki bubnji za uzbunu, izdubena

debla. Pored njih stoje dan i noć oštrovidni ratnici i vrebaju po mraku šumetine, da najave dolazak neprijatelja. Čim zaprijeti opasnost, zatutnji gromki glas bubnja, razliježe se na milje daleko šumom, brdom i dolom, zazivlje u pomoć sve prijatelje plemena.

Nikada nijedan neprijatelj nije prodro u selo. Arade nisu izdržali iza nasipa i jarka pod zaštitom koliba; uz divlju su bojnu riku nasrnuli na neprijatelja. Ispred njih su pištale strijele, zujala koplja, a za mačeve je ostao tek mrzak posao: da s lica zemlje istrijebe zastrašene dušmane. Iza toga su se uhvatili u kolo, da otplešu pobjednički ples. Lavlje su im se grive nakostriješile na šljemovima, štitovi zazveketali, a žene su im dlanovima udarale takt. Tako je završavala svaka borba.

Ali odjednom je snašla noć užasa i kralja i na borbu mu navikli narod.

Straže kao da su oslijepile. Kao da im je neka čarolija ukočila udove. Bubnji kao da su izgubili zvuk, kao da su postali truli, ne mogu da im izmame ni glasa. Prašuma kao da se sva uzbibala, iznebuha je preko jarka i nasipa usred sela izbljuvala otrovnu rulju neprijatelja.

Zemlju su nastavali samo crni ljudi: crni su bili prijatelji, crni i neprijatelji, crni bogovi i dusi.

Samo životinje nisu bile crne.

Te noći iznikoše na sve strane ognji, po zasnulim krovovima zapraskaše gromovi i munje. Kolibe planuše kao suhe krpe. Rika volova, zapomaganje ranjenika, bojni poklici ratnika, lelek žena — sve se to slilo u zatorničku pjesmu nad propašću Arada, nad zadnjim danom vlasti kralja Gaou Guinou. Smrt je cereći se zajahala svete stupove totema. Izgorjelo je prastaro baobab-drvo, kojem su grane i lišće nastavale duše predaka, a oko kipova svojih bogova padali su mrtvi ratnici.

Arade su se borili na život i smrt. Ratnici su oko sebe kosili svojim mačevima, — ali neprijatelju nigdje ni traga, samo gola, smrću nabita noć. Strijele

im i koplja tonu u zadimljeni zrak, kao da se odbijaju od bijelaca, koji su aveti ili bogovi, što li, jer iz velike daljine nevidljivi iz ognjenih cijevi istresaju smrt crncima ravno u srce.

To su dakle ti bajoviti gospodari smrti!

Ratnici popadaše očajni na koljena, zakopaše lice u prašinu. Zajedno se sa ženama i djecom, i sa svojim kraljem Gaou Guinou podvrgoše sili bijelih bogova, koji su pobijeđene opkolili s naperenim puškama.

Borba je bila završena. Uz prasak se kolibe i kraljeva palača s bogovima zaštitnicima, svetim prijestoljem i velikim vrčevima napunjenim žitom i kauri-školjkama pretvoriše u prah i pepeo. To je bio konac slobode i vlasti Arada. Ratnike, žene i djecu, sve što ostade na životu, odvedoše u roblje. Pobjednici su ranjenike, nemoćnike i starce pobacali u šikaru. Stari se kralj, lav, sjajna oka, naduvajući nozdrve sve bliže i bliže stao već šuljati oko tužna tabora preostalih, koji nisu mogli da prežive sramotu.

A sve zdrave, velike i lijepe ratnike, na čelu im poglavicu, mladiće, matere, djevojke stjeraše na gomilu poput životinja i prikovaše jedne uz druge. Oko zglobova im bijelci sapeše užeta, napevši ih od jednoga do drugoga, oko vrata im stisnuše željezne obruče, a sve su te obruče, kolute, što su crncima otimali zrak, međusobno povezali teškim lancima. Ni da pomisle na otpor. Redom su ih sve nagurali u željezni jaram.

Tada su bijelci zapucketali bičevima, psi su stali golorukim bijednicima sadirati kožu s noga, i uz jauk se povorka sprijeda počela micati. Prestravljeni su prvi potrčali i svojim lancima i užetima prevalili sputane drugove na zemlju. Trgovci su ih roblja svojim bičevima opet digli na noge. Sad su neki ratnici htjeli da se otmu. Ali okovi, o koje su se poput olovnih utega objesila tjelesa njihovih žena i braće, trgli su ih nemoćne natrag.

Uz vapaje i uzdisaje probijala se karavana kroz prašumu poput zveketave crne zmijurine. Desno i lijevo straže stražu bijelci sa svojim bičevima, psima i puškama. Sporo, beskrajnim hodovima primicali su se obali. Pridružile im se usput druge skupine zarobljenih susjeda i povećale teret lanaca i nesreće. Opustošena polja, popaljena sela označuju put bijelih lovaca ljudske divljači. Na obali su se trgovci poput strvinara bacili na crnu robu. Zakapali svoje prljave ruke u mišiće žrtava, razvaljivali im čeljusti, razdijelili ih u skupine po stotinu, odijelivši muškarce od žena, da ih opet prikuju jedne uz druge. Sad su roba na svjetskom tržištu poput kave, drveta ili volova.

Gaou Guinou, moćnoga poglavicu Arada, zajedno s četiri stotine njegovih zemljaka ukrcali su na veliku lađu, naročito udešenu za prijevoz crnog roblja. Iščeznuo je u onoj crnoj gomili, postao obični crnac, obični rob. Posljednji je put bacio pogled na rođene žalove, što su mirno snivali u sjeni kokosovih paoma. Onda se trgnuo u vis. U gomili je žena i djece prepoznao svoju ženu, Afibu. Njoj je u prvome redu namijenio svoj bolni vapaj oproštaja.

»Ratnici, sinovi Arada! Mi ostavljamo naše domove, naše bogove, naše roditelje i prijatelje. Slomilo nam se koplje, razbio mač, a stari nam se kralj podsmjehuje svojom rikom. Mi ne znamo, što nas čeka, uzaludne su nam nade i molitve Vodu-u, velikome duhu naše zemlje. Spasili nismo ništa do li goli život. Ali ne mislimo na se. Mislite na život naših žena i djece. Slijedite me mirno u ropstvo, kao što ste me negda slijedili u borbu. Bogovi su s nama!«

Tresući se od bola i čežnje za domovinom, od studeni i straha poniknuli su crni ratnici glavom, a suze im se skotrljale u pijesak.

Opet zazviždaše bičevi, nadglednici stadoše gurati jadnike. Mjesto užeta sapeli su ih u lance. Lijevu su ruku prikovali uz lijevu nogu, desnu uz desnu. Svaka je ruka i noga od prvoga do stotoga povezana međusobno. U mračna su spremišta ispod palube strpali, upravo nabacali tu očajnu gomilu. Nikada nisu ti ljudi vidjeli mora, strah ih spopada pred uzbibanim zelenim pustim oceanom, koji uz gromoglasnu buku zapjenjenim valovima nasrće na obalu.

Zaludu se otimlju. Njihova je vika i zaklinjanje samo teatar za bijelu gospodu, koja uz grohot kotrljaju žive brojanice crnaca u trbušinu uznjihanih lađa. Tamo su se dolje navaljali jedan preko drugoga, ustrzano klupko prestravljenih lica, bespomoćnih tjelesa i udova, nalik na luđake. Nema toga zakona, ni parlamenta, ni crkve, ni boga, koji bi štitio te ljude, ta oni nisu ljudi — nego tek trgovačka roba, na kojoj zarađuju više para nego li na ikojoj drugoj robi.

Eto to su veliki sinovi Arada. Ali još užasnija nego li muke muškaraca vika je žena, vriskanje djece, što dopire do njih iz drugoga dijela lađe. Muškarci ne mogu da im pomognu, bore se sami među sobom za život. Oni koji su dospjeli na dno grizu i grebu svoje drugove, što se iznad njih koprcaju, ne bi li došli do zraka, da uzmognu disati. Nemirni valovi, trzaji lađe udaraju tom ljudskom kašom o neistesane daske.

Mnogo ih je izdahnulo, ugušilo se, polomilo ruke i noge. Blago mrtvima, oni su se riješili patnja! Osakaćene su oslobodili okova, pregledali ih, a u većini su ih slučajeva iz milosrđa dotukli. O liječniku ni spomena. Nesposobne su bacali u more! Šteta za lijepe pare i robu, kojom se goste morski psi.

Zaludu je Gaou Guinou nastojao da unese reda u taj kaos. Kraj je bio i njegovoj moći.

Svakog su jutra u osam sati dolazili stražari. Prvoga, koji im je bio pri ruci, izvukli su kroz otvor na lancu. Drugi su morali da ga slijede. Postrojili ih na palubi. Uz lupu tamburina, kojim je divlje tresao jedan mornar, morali su plesati, skakati i pjevati, da im se ne ukoče udovi. Najprije muškarci, a zatim žene i djeca. Farmeri traže gipke, snažne radnike. Oni ne će da trate svoje pare za bolesne i slabunjave.

Put, o kojem robovi ništa ne shvaćaju, ništa ne vide, tek osjećaju vječnu grmljavinu valova, ljuljanje i škripu crne lađe, taj ih sablasni put vodi u San Domingo, veliku francusku koloniju u središnjoj Americi, gdje se je Kolumbo 1492. godine iskrcao kao prvi bijelac. San Domingo je bio biser velikih Antila. Kolumbo je kliknuo sav ushićen, kad je u sjaju zore pristao uz bujne žalove toga otoka. Po obroncima se visokih gora razrasle guste šume, a s klisura se rušili slapovi. Po dolinama i ravnicama drijemale su četverokutne kućice Indijanaca u sjeni titravih gajeva paoma. Svuda naokolo po poljima i vrtovima neizmjerno blago plodina, a usred njih napučene luke.

»Doista, otkrio sam raj, obećanu zemlju, kojom teče med i mlijeko. Lijepa je i bogata poput Španjolske, stoga ću je prozvati Hispaniola.«

Tako se otok zvao sve do 1600. Dotle su istrijebili urođenike, propali su, upropastili su im blagostanje, a bijeli su im gospodari oteli zemlju. Ali još je uvijek ta zemlja bila raj, još su joj polja rodila četverostrukom žetvom, ljudi su blaženo živjeli u sjeni banana. Tek što su ljudi, koji su ovdje našli sreću i bogatstvo, bili gospodari, osvajači. Za robove, koji su tu zemlju pretvorili u raj, bila je svaka zemlja, a pogotovo San Domingo — pravi pakao.

I u ždrijelo su toga pakla sunovratili Gaou Guinou i njegove Arade. On, gospodar nad životom i smrću mnogim stotinama hrabrih ratnika, postao je poput svih običnih smrtnika rob.

Crnce su iskrcali, istjerali iz trbušine nesretne lađe, i tu je Gaou Guinou posljednji put vidio svoju Afibu. Iščezla mu je ispred očiju u daščari za žene i djecu. Muškarci su po naredbi biskupa kao prvi dar civilizacije dobili hlače iz siva platna. Iza toga je jedan svećenik na svaku onu kovrčavu glavu izlio posudu vode, mrmljajući pri tom neke riječi. Djeca prašume nisu znala, što se to s njima zbilo: pokrstili su ih, spasili im duše. Ali ni time još ni izdaleka nisu postali ljudi! Što će biti s njihovim tjelesima, to je

stvar trgovine. Za to crkva ne mari. Trgovci su već stajali spremni, nestrpljivi, kao ono na obali Afrike. U velikoj su dvorani crnce jednoga za drugim dovlačili na podij, tu ih okretali, procjenjivali i dražbovali. Jedan je kucnuo batićem, farmeri su odgovarali — tisuću, tisuću i dvije stotine. Za tisuću i četiri stotine franaka dospio je Gaou Guinou u posjed grofa Noé-a, da radi kao rob na plantaži šećera u sjevernom dijelu otoka, nedaleko od lijepog i bogatog glavnog grada Capa. Jedan ga je sluga dočekao s usijanim željezom i upržio mu kao konju slovo N na lijevu grud.

Sada je poglavica Arada postao jedan između tisuća, što više između stotina tisuća robova, koji neumorno dan i noć obrađuju goleme plantaže šećera, duhana, kave, pamuka i indiga, da iz zemlje izmame rente posjednicima. Oni moraju da oru zemlju primitivnim plugom, da režu rukom šećernu trstiku i da je gnječe u velikim mlinovima. Talog vare u ogromnim kotlima, tegle zlatnu žetvu na brodove. Ali dronjci im pokrivaju tijelo, hrana im je šaka riže ili kukuruza, tri, četiri krumpira. Za osvježivanje služi naročito sredstvo, dijele im ga gotovo svakog sata sve do same smrti: batine i okovi.

Robovi obitavaju po niskim potleušicama, pokrivenim slamom, kroz koju prodire i vjetar i kiša. Na golom, utoptanom, stvrdnutom podu iz ilovače spavaju i jedu, rađaju se i umiru. Postrance od tih bijednih kolibica, ali tako da vjetar ne može zanijeti iz njih smrada, leže u lijepo uređenim perivojima bijeli dvorci i ljetnikovci sretnih gospodara toga raja.

Dakle ovamo je dospio Gaou Guinou, ovamo, gdje nije ni poglavica ni čovjek. Sada više nema duše, misliti ne smije, bola ne smije osjećati, samo raditi mora, on mora da se »rentira«. On je predmet trgovine, uložena glavnica, koja mora da nosi kamate, i to koliko je iz nje samo moguće izmusti.

Grof Noé uživa među crncima glas blaga gospodara. Njegova blagost znači naime to, da on svoje

radnike ne da izmrcvariti na smrt, njegovi robovi smiju dobiti najviše pedeset udaraca. To je čovječno. Jer drugi gospodari gone i do pet stotina udaraca. Drugi gospodari pribijaju svoje robove čavlima o vratnice, bušeći im ušesa. Neki znadu crnce do vrata zariti u zemlju, te ih gologlave ostavljaju na žarkom suncu, dok im od ludila oči ne iskoče iz šupljina.

Grof Noé je dobročinitelj: on goni svoje crnce da rade dok se iznemogli ne strovale na zemlju.

Daleko je od svoje afričke domovine veliki poglavica Gaou Guinou hodao po oranicama San Dominga i plijevio korov pod žarkim sunčanim zrakama, nosio vodu, kopao, sadio, žeo i radio bez nagrade, bez prijazne riječi, bez nade u slobodu ili poboljšanje položaja. Njegovo tijelo i sve, što stvara, vlasništvo je grofa Noé-a.

Zamukle su ratničke pjesme, prestao je ples i ratničke igre. Izlomljena su im koplja, razmrskani štitovi, samo noću se ratniku u snu pričinja, da čuje lavlju riku, ali zaludu posiže za oružjem. Uza sve to su Arade složni. Noću, kada spavaju stražari i njihovi psi, šuljaju se ratnici krišom u veliku sušu i tamo šapuću na svom oporom jeziku o slavi svojih predaka, proklinju sadašnjost i svoje gospodare. Tu prinose žrtve svojim starim bogovima, u prvom redu Vodu-u i Dambali; po malome kumiru, koji je poglavica spasio iz domovine, siplju zrna kukuruza i škrope ga svojom krvlju. A onda plaču spominjući se svoje domovine u Africi.

Gaou Guinou uživa među svojim plačidruzima kao i negda velik ugled. Oni ga još uvijek smatraju poglavicom, velikim čarobnjakom, te mu iskazuju čast, što mu pripada po podrijetlu i njegovu odnosu prema bogovima, pred kojima je on veliki svećenik.

Jednog je dana zamijetio upravitelj imanja, gospodin Bajon Libertat, kako se jedan rob maknuo s puta i duboko poklonio, kad je susreo Gaou Guinou. Sad ga je stao pomnije promatrati, te je opetovano opazio, kako svi drugi robovi pozdravljaju toga crnca s poštovanjem, kako mjesto njega izvršuju teške i prljave poslove.

Što bi to imalo značiti?

Upravitelj je stao razmišljati, propitkivao se redom kod pojedinih crnih radnika i konačno je nakon dugog ispipavanja saznao, da je kupio pravoga kralja. To je na nj silno djelovalo, dao je preda se dovesti Gaou Guinou.

»Vele mi, da si ti knez? Je li to istina?«

Gaou Guinou je bio oprezan, u prvi mah nije htio ništa da oda. Znao je, da crnca samo muče zbog svake njegove misli ili čina. Gospodin se Bajon trudio, ne bi li ga uvjerio, da ga ne će zadesiti ništa zla.

»Govori slobodno. Ti si sada pod mojom zaštitom, a ako si doista bio knez, možda ću se moći za te zauzeti kod grofa. Dakle kako je to bilo?«

»Jest, bio sam knez, ali sada sam rob. Tada sam sâm bio gospodar robova. Stotinu ih je okruživalo moje prijestolje, nosilo koplje i mač, kad sam polazio u lov na lavove ili slonove. Sada goni mene trstika, sad me goni bič. Takva je bila volja bogova.«

»Ja ne mogu da te oslobodim iz tvoga kobnoga položaja, ali poboljšat ću ti ga, koliko mi dopuštaju moje sile. Imaš li kuću, ženu, djece?«

Gaou Guinou je poniknuo glavom.

»Kuću su mi spalili, ženu sam i djecu izgubio, kad su me prodali — sad sam sâm.«

»Ti ne ćeš više raditi na polju, javi se u mlinu, tamo ne prži sunce. Oženi se, pa ću ti darovati komad zemlje. Sagradi sebi tamo kuću. Govorit ću i s redovnicima, pa će se i oni za te zauzeti.«

Gaou Guinou poljubio je gospodinu ruku. Podvečer je polazio u samostan — u školu — i primio sakramente. Postao je nadglednik u mlinu i tražio sebi ženu.

A kamo je dospjela Afiba?

Afiba, kći kralja Ajigasâ, udaljena je mnogo milja od svoga muža. Na dražbi ju je robova kupio grof Turell. Ali čežnja za mužem nije joj dala da se smiri.

Kukajući i plačući prolazili su joj dani. Jednom ju je vidio gospodar, kako je sva očajna obujmila stablo, a djeca su joj ležala do nogu u pijesku i derala se.

Grof se stao zanimati, kakve je brige more. Afiba je pokušala da mu rastumači, što je tišti. Ali bijelac nije razumio ni slova. Neprestano je rukom pokazivala na djecu, pritiskala ruku na srce i mahala u pravcu plavih brdina. Grof joj se smilovao, smjestio je u svoju kuću, gdje je u kuhinji obavljala poslove sudoperke. Služiti u kući bijelca, to je bila najveća sreća, koja je mogla snaći roba.

Svećenik je Afibi na krstu dao ime Katarina. Bila je strpljiva, krotka i lijepa, te je mogla bezbrižno živjeti. Posao joj nije bio težak, gospodar ju je uzeo pod svoje okrilje. Ali nikako da se otrese žudnje za domajom, a pogotovo ne za Gaou Guinou. Nikako nije mogla saznati, gdje on boravi. Utonuo je bez imena, kao obični broj, u crnoj masi od gotovo milijun robova, koji su obrađivali žarku i plodonosnu zemlju San Dominga.

Afiba se prilagodila svome novom životu, ali prošlost nije mogla izbrisati iz pameti. Sadašnjost ju je tek prekrila kao što trava znade da prekrije grob. Ispod te su površine drijemale mutne i bolne uspomene. Život je prolazio uporedo s radom, jela je, spavala, odgajala djecu. Afiba je bila žena puna draži, tako te je konačno i bijeli gospodar bacio oko na nju. Ali u srcu je ostala vjerna svome Gaou Guinou, sve je jače čeznula za njim, za prašumom, za pjesmom i plesom Arada.

Glasovi o crnačkoj slavi na imanju grofa Noé-a slučajno su dobludili i u kuću grofa Turella.

Afiba je bila mlada poput ostalih sluškinja, a i radoznala.

»Neki se veliki crnac ženi, svi prijatelji hoće da mu iskažu čast. I mi bismo mogli poviriti onamo, možda zaplesati i zapjevati, možda će muškarci otplesati Kongo-ples, pa da se nasmijemo. Pođi s nama Afibo, svakako ćeš naći kakvog prijatelja iz domovine, koji je poznavao tvojega Gaou Guinou. Traži, neka te puste i pođi s nama . . .«

Tako su crnice nagovarale Afibu. I ona se dala sklonuti, nakitila se cvijećem i biserjem, te se sa svojim prijateljicama uputila na crnačku slavu na imanju grofa Noé-a.

Usput im se pridružiše drugi crni mladići i djevojke. Ni oni nisu ništa točno znali. Govorilo se, neki veliki crnac, nadglednik u mlinu, ženi lijepu Paulinu, koja već ima dijete od drugog crnca.

I ona, Afiba, ima djece od drugoga. To je naopako. A ne će li se i njoj opet nasmiješiti sreća?

Iza kukuruza je odjeknula sada glasna pjesma, zatulile frule, zacvrčale mandoline — to je svadbena povorka. Djevojke, a s njima i Afiba, posakrile se za grmlje i promatrale obijesno veselje. Afiba iznenada tiho krikne. Protrljala je oči, koje su se zamaglile — tamo je usred svadbene povorke spazila zao udes. Mladoženja je glavom Gaou Guinou, njen muž, s kojim ju je vjenčao veliki vrač plemena Arada za uštapa, koji se poput velika zlatna ploda smješkao između grana svetog baobab-drveta.

Dršćući se Afiba stropoštala na tlo, frula je prskala svoje ćurlike i smiješne jecaje u ijujukanje svatova. Prijateljice joj pomogoše, da se digne, odvele je u sjenu. Smješkajući branila se ona.

»To je od sunca, već sam se odvikla od žege, pustite me, idem kući. Ostarila sam . . .«

Kod kuće se zavukla u kut, smotala se u klupko poput bolesne životinje i nije htjela ništa da jede ni pije. Žene su je okružile tresući glavom i ne znajući, što bi. Grof je što više dao zovnuti liječnika. Ali ni sva mudrost bijelaca nije mogla da pomogne, ni zapisi ni pjesme crne vračare nisu mogle da suzbiju otrov tuge. Afibi je puklo srce, a tek posljednjim je riječima odala tajnu. Kad je Gaou Guinou doznao za njenu smrt, plakao je sav očajan. Svake je godine na dan njene smrti polazio do njenog groba, da ga pospe

cvijećem. A priča o lijepoj Afibi živi još i danas na Haitiju među potomcima nekadanjih robova sa San Dominga.

MLADOST ROBA

Iz braka se poglavice Gaou Guinou i lijepe Pauline rodilo petero djece: Jean, koji je rano umro, Pierre, kasnije kapetan u vojsci španjolskog kralja Karla IV., Paul, general francuske kolonijalne vojske, Marie Jeanne, koja se udala za nekog časnika, te konačno François Dominique Toussaint, kojega su kasnije prozvali crni Napoleon, a slavno mu se ime oko godine 1800. pronijelo dvjema kontinentima, Europom i Amerikom.

On se rodio kao rob i sin roba 20. svibnja 1746. na imanju grofa Noé-a.

»Male li grdobe«, rekla je upraviteljeva žena, kad je došla k materi mu, da joj donese malo platna. »Čini se, da taj ne će daleko dotjerati . . .«

Gospođa Bajon nije ni slutila, kako je krivo prorekla.

Isprva se činilo, da će ona imati pravo, jer to dijete, što je puzalo i cvililo na hrpici slame, kao da je bilo posvećeno smrti još prije no je stalo pravo živjeti. Toussaint je prvih sedam godina ostao mršavo, slabunjavo stvorenje, dugo su mu vremena dobri roditelji jedva vjerovali, da će ga moći uzdržati na životu. Taj je jadni život bio jedino, što su mu mogli dati; sami nisu imali ništa, da mu ga olakšaju i zaslade. Taj je život bio nalik cvijetu na putu, kojem je svakog trena prijetila opasnost, da će ga zgaziti.

Rob je bio vezan uz svoga gospodara, uz onu grudu svojih patnja, s djecom i unučadi. Uz okove, uz trstiku, uz oranicu, uz bič, uz sudrugove na lancu.

Gospodar ga je mogao istrgnuti, odbaciti, prodati, pokloniti, smrviti i ubiti, kako ga je bila volja i želja.

Crnac nije imao prijatelja, ni suca, koji bi shvatio njegovu bijedu i nevolju, a kamo li osvetio. Crnac nije bio čovjek. Pa ni djeca mu nisu bila ljudi, nego tek nakazne nemani, nešto kao mali odojci.

Ali kao za prkos svim proroštvima ostade Toussaint na životu. Kao da ga je prožeo neki divlji, nerastumačivi nagon stao je oprezno micati svoje slabe udove, vježbati svoje kršljivo tijelo, rušeći sve praznovjerne tlapnje.

Druga su mu se djeca rugala:

»Toussaint, jesi li ti to majmun? Što se vereš po drveću? Skrhat ćeš vrat!«

»Pusti ga, ta ne vidiš, traži banane po hrašću . . .«

Toussaint se penjao i plivao.

»Toussaint, pusti ribe na miru! Tražiš li ti blago po vodi? Donesi mi jegulju!«

Gospodin je Bajon zapravo odredio, da bude kravar. Toussaint je otjerao psa i sam poput lasice neumorno trčao za kravama i ovcama, da stado drži na okupu. Sate i sate se znao verati po bregovima, da nađe jednu zalutalu kozu. Uspjeh tih športskih vježaba nije izostao. Iz onoga je šepavoga i grbavoga crnčeta slabe kičme postao vitak, okretan momak, koji se na veliko čudo svoga gospodara jednog dana vratio na imanje jašući na konju. Gospodin ga je Bajon jedva prepoznao.

»Nisi li ti Toussaint? Kako si dospio konjima?«

»Konjušar mi ih povjerio, on je star, pa sam pokušao malo, da ih priučim jahanju.«

Od toga je dana smio baratati konjima. U staji doskora nije bilo konja, kojega mladi crnac ne bi bio ukrotio. Ne samo da je umio jahati, nego je bio pravi umjetnik u jahanju.

Po besputnim je brdima San Dominga, uz rub ponora i strmina, preko klisura i bujica gonio uzdrhtalu životinju. A na utrkama je od šale odnosio prve nagrade. Ta mu je spretnost i neustrašivost na konju bila od velike koristi kasnije u borbama, kad je dan i noć morao uzduž i poprijeko juriti s jednog kraja

golemog otoka na drugi. Njegovi su mu konji nekoliko puta spasili život.

A duh kao da je čekao na čas, kad će mu se ojačati tijelo. Uporedo sa sviješću o tjelesnom zdravlju stala se u njemu buditi želja za znanjem.

Bilo mu je dvanaest godina. Sjedio je pored oca, a u krugu naokolo čučali šuteći puni strahopočitanja plemenski drugovi, Arade kao što su bili i oni sami, a očevo je pričanje o ratovima i lovovima predaka razžeglo prvi tračak svijetla u tajanstveno probuđenoj dječakovoj duši.

»Tko smo mi? Kako smo dospjeli ovamo? Zar su nas pobijedili?«

Gaou Guinou pričao je strpljivo o dalekoj otadžbini Gvineji, kako su crnci nazivali Afriku, o lovu na slonove i lavove, o divnim zvjezdanim noćima i lepršavim zastavama. Tama i tuga slegla mu se na dušu. Izgubili su domovinu, prijestolje otaca. Bili su robovi, predmet kućanstva, marva, koja je morala obavljati svaki posao.

Otac je znao još više. On je poznavao sile dobrih i zlih duhova, umio je praviti zapise, suzbijati štetne čarolije, a prouzročiti povoljne čarolije. Upućen je bio u tajne životinja i biljaka, a znao se služiti ljekovitim svojstvima trava.

»S ovim lišćem, kad ga isjeckamo i zgnječimo, možemo ukrotiti groznicu. Sok ove biljke zaustavlja krv, ovaj čaj blaži želučane bolove, s ovim gomoljima, ako ih svarimo i njima nataremo kožu, možemo iz tijela da istisnemo otrovni znoj.«

Tako je poglavica upućivao svoga znanja željna sina u medicinu Afričana. Ali time nije utažio Toussaintov nagon za mudrošću. Neprestano je nabacivao nova pitanja, sve ga je zanimalo — zemlja, rijeke, zvijezde, mjesec. Što je tamo iza brda, koliki su gradovi, kako je duboko more. Nikada kraja pitanjima.

Gaou Guinou je sav očajan gledao, što se to sve mota po toj maloj lubanji.

»Ja sam star glup crnac, vidio sam mnogo, ali ti bi htio znati sve, više nego li su izmislili bijelci, da

nas zaglupe i upokore. Mi crnci ne smijemo znati svega, jer će nas drukčije zadesiti sudbina Makandala . . .«

Otac je sa strahom samo prošaptao to ime i plašljivo se oglednuo, da li ih tko ne čuje, a onda prst stavio na usta.

Toussaint se prepao i nije dalje ništa više pitao, ali upamtio je to ime. Bilo je još i drugih stvari, koje su ga više zanimale.

»Oče, kako to da ima bijelih i crnih ljudi?«

»Bog je tako odredio, pa tome treba da se pokorimo . . .«

»Kako je to odredio? Tko je Bog?«

»Bog je Bog, a Vodu je Vodu, pitaj ti staroga Baptista, onog mudraca kod isusovaca. On je Arada, jednom ću te povesti k njemu. On mi je to rastumačio — bilo ti je to ovako — Bog je stvorio čovjeka i napravio ga bijelcem. Đavao je htio da to isto učini, pa je i on napravio čovjeka. Kad je đavolsko djelo bilo gotovo, bila mu je koža crna. Bog naime nije htio, da ta dvojica budu jednaka. Na to se đavao rasrdio, što mu to nije pošlo za rukom, pa je čovjeku opalio šamar. Crni je tresnuo licem o zemlju, i od toga mu se raspljoštio nos, a usne nabrekle. Tako ti je postao crnac. Ali mudri crnac, naš Baptist, tvrdi, da je to laž. Prvoga je čovjeka napravio svojom rukom Vodu, a taj je bio crn. Bijelci pak nisu drugo, negoli izblijedjeli i propali crnci. Mi smo dakle stariji i jači narod, stoga na nama i počiva sav rad. Bijelac je u dvorcu slab i lijen, on se boji žege.«

»Ja bih htio poći k starom Baptistu i kod njega učiti . . .«

Otac se uplašio.

»Što bi crnac mogao drugo da uči, do li kako treba saditi i rezati šećernu trstiku, kako se izažimlje šećer i bere pamuk. Sve je drugo naučio bijelac. Ti ne ćeš nikada biti bijelac. Ja ću ti još pokazati, kako se priprema velika čarolija s otrovom. Onda ćeš poznavati sve tajne Arada. Više ne trebaš da znaš.«

Sada Gaou Guinou nije više imao mira, sin mu se popeo na vrh glave. Pierre Baptist, stari crnac, čudo San Dominga, znao je čitati i pisati. Što više i latinski je naučio kod gospode isusovaca, a poznavao je sva mjesta i mora na zemlji. Pa i takva, kojih nikada nije vidio, premda je dosegao već gotovo stotu godinu.

Toussaint je navaljivao danju i noću. Ali i kod majke je naišao na otpor.

»Što će reći gospodin Bajon? Ta pobjeći ne smiješ. On ti je dopustio da timariš konje, da ih hraniš i jašeš na vodu. Možda ćeš jednom postati i kočijaš s perjanicom za šeširom i zlatnim gajtanima. U kočiji će sjediti bijele gospođe i dat će ti talir. Ni Bogu samom ne bi ljepše bilo nego li tebi.«

Jednog dana nađe Toussaint u kuhinji nekakve novine. Požudno je buljio u crnu zbrku slova, vrtio list na sve strane, od napora mu se u malo čelo zarile brazde, ali nikako da odgonetne te tajanstvene znakove. Kuharica, sluge, stari kočijaš — svi su mu se smijali.

»Mali Toussaint hoće da se gradi velikim čovjekom. Mali sveznalica, a ne zna ništa. Još ćeš prsnuti od puke majmunštine.«

Gnjevno ih je redom ošinuo pogledom.

»Ja ću vam još dokazati da umijem čitati!«

Pred grohotom je prisutnih pobjegao napolje.

U tikvici mu se zavrtila ta misao i jednog se jutra krišom dao na put, te pošao put grada Capa, gdje je živio stari crnac, koji je sve znao i sve vidio. Uvečer nakon dugog mukotrpnog pješačenja pokucao je Toussaint na vratima isusovačkog samostana i zamolio, da ga puste unutra. Brat je vratar omjerio crnog momčića, koji je pobijelio od prašine, a bio je i dosta prljav.

»Htio bih govoriti sa starim Pierre-om Baptistom. On mi je kum, imam nešto važna da mu saopćim«.

»A što se to zbilo? Stari već odavna spava. Odakle si došao? Kako ti je ime?«

»Ja sam Toussaint s imanja Bréda. Htio bih znati, kako se ovo čita . . .« Kod tih riječi izvuče Toussaint

iz džepa stare novine i turi ih vrataru pod nos. Ovaj je prevrtao list, pročitao malo tu malo tamo. Bile su to kojekakve vijesti iz Parisa, seljački nemiri, skupoća, pad vrijednosti novca, glad.

»Same nesreće, dijete moje, ništa za crnce, a pogotovo ne za San Domingo. Tebe se ništa ne tiče, što tu piše, idi ti opet lijepo kući . . .«

»Ali ja hoću da naučim čitati i pisati. Prije se ne ću odavle ni maknuti, dok ne vidim staroga Pierre-a Baptista!«

Vratar je zaklimao glavom slušajući taj primjerak buntovnog crnčeta, jer još nikad u životu nije naišao na odrješito dijete.

»Kao da je sam nečastivi opsjeo te crnce, malo još pa će tražiti, da pođu na sveučilište, i da postanu biskupi!«

Ali popustio je i odveo mališana, koji je već posrtao od umora, u kolibicu dike misionara, staroga Baptista.

Ovdje se Toussaint najprije morao podvrći dugom ispitivanju. Ponosu je staroga crnca doduše polaskalo, da je njegova slava pošla tako daleko, ali pored svega pošteno ga je izgrdio.

»Kako si se smio usuditi, da u toliki strah natjeraš svoje roditelje? Oni će misliti, da te je zadesila nesreća. A što će kazati gospodin Bajon, kad mu sjutra ujutro ne će biti očišćeni konji?«

»Ja sam svima rekao, da moram naučiti čitati i pisati. Smijali su mi se. Ja se prije ne vraćam kući, dok ne naučim sve što ti znadeš.«

Stari je stresao glavom i u drugom mu kutu svoje kolibice spremio ležište. Sjutradan je s momčićem prevalio dugi put natrag, da mu umiri roditelje. Oni uvidješe, da će biti pametnije, ako popuste. Toussaintov je otac zamolio upravitelja, neka zažmiri bar na jedno oko i pusti maloga na godinu dana k Baptistu kod isusovaca. Gospodin Bajon samo što nije pukao od smijeha, ali pustio ga je.

Ali čudo se oživotvorilo: Toussaint se neopisivim žarom bacio na učenje svega, što je znao njegov učitelj.

Mališ je sjedio na klupici sav dršćući od napora, čelo mu probile debele kapi znoja, plazio od muke jezik. Nespretni su mu prsti šarali po pločici od škriljevca, a kad je nekoliko sedmica kasnije u knjizi odgonetnuo prve naučene znakove, pomamio se od veselja. Sada nije više poznavao nikakvih zapreka. Učeni su se isusovci smijali gledajući maloga učenika, kako njuška po knjižnici, kako prekapa po debelim knjižurinama i slaže slovo po slovo u riječi. Ali nisu htjeli da ga smetaju, naprotiv pojedinci su zadivljeni sjeli do njega i odgovarali na pitanja, kojima ih je obasipao neumorni Toussaint. Redom su mu tumačili, kako je zemlja okrugla, pričali o prijestolnici svijeta — Rimu, o prijestolnici Francuske — Parisu. Jedan mu je od prvih poslova bio, da izmjeri udaljenost između Afrike i San Dominga, onaj put, koji su negda na brodu prevalili njegov otac i svi drugi crni robovi.

Najviše ga je zanimala sadašnja domovina. Tako je doznao, da je San Domingo velik otok, kojim vladaju dva gospodara, Francuzi na zapadu, a Španjolci većim komadom na istoku. Da ga nastava gotovo milijun crnaca, a tek 10.000 bijelih gospodara i 30.000 miješanaca. Najveće se gorje, Grands Cahos, proteže sredinom francuskog dijela, dosiže visinu od preko 3.000 metara, a u more šalje golemu rijeku Artebonite. Toussaint je naizust naučio gradove svoje domovine i broj njihovih žitelja: Cap 30.000, Port au Prince 25.000, Fort Dauphin 15.000, Môle St. Nicolas 20.000. Ovaj je posljednji grad najjača tvrđava protiv Engleske, Gibraltar čitavog otoka. I drugi su gradovi: Saint Marc, Saint Raphael, Saint Michel utvrđeni, imadu jake posade, a uz to bogata mjesta s jakim brodarskim prometom i trgovinom. Sve gradove vežu ceste. Malo se pomalo dječaku razotkrivala slika svijeta i najjače mu se pred očima isticala domovina: bujna, plodna zemlja, u kojoj doduše obitavaju crnci, ali gospodar joj je francuski kralj, koji stanuje daleko

daleko u velikom gradu Parisu, a nad crnce je postavio svoje zastupnike, velike bijelce, da ih gone na rad.

Godinu je dana Toussaint grozničavim marom gutao mudrost, koja mu je bila pristupačna. A kad se vratio kući, prvo mu je bilo da ode u kuhinju gospodareva doma. Usred nje se raskoračio i nijemo čekao, dok se oko njega sakupiše svi crni sluge i sluškinje.

Onda je tek s ponosnim nehajem zatražio, da mu dadu novine. Rasprostro ih je, vještim pogledom preletio retke, a onda je okružen svojim nekadanjim protivnicima stao glasno i glatko čitati.

— Novosti iz San Dominga. Žetva je šećera nadmašila svako očekivanje ovoga ljeta. U zemlji postoje već 792 tvornice šećera s proizvodom u vrijednosti od 150 milijuna franaka. Put između Bresta i kolonija preplovilo je u ovoj godini 750 velikih lađa s 86.000 mornara . . . —

Neopažen je u kuhinju došao upravitelj i sav se snebivao, kakvo se čudo zbilo s tim malim crncom. Primio ga za ruku i poveo u salon. Tu su na niskim otomanima drijemale velike dame u balonskim krinolinama. Kosa im posuta bijelim puderom, a na rukama im zlatne narukvice. Gospoda se zakočila poput pagoda u naslonjačima, kaputi im protkani srebrom, a ruke zakopane u nježne čipke naslonjene o balčake. Šaputavim su glasom pričali priče. Snažan je crnac nogom pomicao veliku lepezu ispod stropa. U srebrnim je posudama plivalo voće na ledu.

Toussaint je osjećao, kako mu se tresu koljena. Ali gospodin Bajon ne će da ga pusti. Dovukao je dječaka nasred dvorane, potreptao ga rukom po leđima i viknuo jakim glasom poput kramara na sajmu.

»Moje dame i gospodo, čast mi je, da vam prikažem ovo crno čudo od djeteta, koje ruši sve znanstvene teorije. Gospodina Toussainta de Bréda!«

Kod tih je riječi gurnuo dječaka, te ovaj umalo nije tresnuo o kliski parket.

Jedna je dama kriknula.

»Gospodine, ta vi ste šenuli umom, što ste takvu gamad dovukli u salon, ta to je odurno, molim bočicu s mirisnom vodom . . .«

»Opora ljuska krije u sebi šaljivu poslasticu. Pogodite, što umije taj đavolčić? Nikada ne ćete to pogoditi, ne ćete vjerovati, da je to moguće.«

Gospodin je Bajon pošao k ormaru za knjige i izvadio jedno djelo, ne birajući ga.

»Moje dame i gospodo, vidjeli ste, da sam iz ormara izvadio jednu knjigu, molim, uvjerite se, kakav je to naslov — Abbé Raynal, Povijest obiju Indija, ta vi poznajete to djelo.«

»Nažalost, nažalost,« zastenjao je jedan između kavalira.

»To je i moje mišljenje. Ali ovo čudo od djeteta nije ga nikad u životu vidjelo, nikada nije čulo ni riječi o tom luckastom abbé-u — evo Toussaint, uzmi knjigu, rastvori koju mu drago stranicu . . .«

Toussaint je dršćućim rukama primio knjigu i otvorio je. Slova su mu zaplesala pred očima, u prvi mah je od uzbuđenosti zamucao ne mogući propentati ni riječi.

»Umiri se, momče, dame ti ne će odgristi nosa, a još manje gospoda. Ti se nalaziš pod mojom zaštitom, dobit ćeš talir. Čitaj samo posve mirno kao što si malo prije čitao u kuhinji pred družinom — «

Tada je mladi crnac zvonkim i jasnim glasom stao čitati čudne riječi:

— Narodi Europe! Vaši robovi ne trebaju ni vašeg velikodušja ni vaših savjeta, oni će sami skršiti jaram, koji ih tlači. Crnci trebaju samo vođu. Gdje je taj čovjek? Mi toga ne znamo, ali jednog će se dana pojaviti, pograbiti stijeg slobode i okupiti oko sebe sve drugove nesreće. Snažnije nego li svi vihori zamest će tragom svoga gnjeva sve zemlje, a stari će svijet klicati novomu. Ime će se toga junaka pronijeti po svem svijetu . . .«

Dalje Toussaint nije mogao čitati. Jedan je od gospode crven u licu od bijesa priskočio k njemu, istrgnuo momčetu knjigu iz ruke i tresnuo njom o pod.

»Naopake su to šale, gospodine Bajone! Sumnjam, da bi grof Noé bio sporazuman s takvim nezgrapnostima. Vi kao da i ne shvaćate, kako su opasne te riječi. Zar nije dosta, da onaj klatež u Parisu ima svoga Voltaire-a? Toga bi Raynala trebalo razapeti na kotač, toga ludova!«

Toussaint je izbečio oči u toga bjesomučnika. Nije ni slutio, što je to moglo izazvati toliko nezadovoljstvo u tom gospodinu. I gospodin je Bajon bio sav nesretan s uspjehom svoga pothvata. Smeten je podigao knjigu i gurnuo je u ormar među druge sveske. Ali Toussaint je točno upamtio to mjesto. On će već naći knjigu.

»Evo uzmi tvoj talir. Idi sada. Sjutra se ujutro javi kod mene. Da si se čisto oprao, neka ti dadu haljetak, počešljaj kosu . . .«

Jedva je izišao, kad li se gospoda u divljoj debati okomiše jedan na drugoga.

»Što ćemo još doživjeti, ako ti crni gadovi budu čitali novine? Nemamo li dosta muke s našim mulatima? Ta bezobrazna bagra ide u Paris, uči medicinu i pravo, bavi se poslovima, za kojima nama rastu zazubice. Prosvjeta! Đavao neka nosi svu prosvjetu! Crnac ostaje crnac, što je gluplji to je bolje za nas.«

»Ja držim, da bismo s dobrim postigli više nego li s mučilima,« protivurječio je gospodin Bajon. »Jesu li crnci ljudi ili nisu?«

Sa svih strana jeknu smijeh.

»Ljudi? — Životinje nalik na ljude, polutani, koje je Bog u svojoj najvišoj mudrosti izmislio, da nam osigura rentu.«

»Ta imamo dosta slučajeva, koji svjedoče, kakvim su sve bezobrazlucima kadri ti crni gadovi. Spomenite se, molim, samo onog bijesnog paščeta, Makandala, kojega ti bijedni crnci smatraju božanstvom, vjeruju u njegovo uskrsnuće, mole mu se upravo kao i Kristu. Ta je bitanga jednog dana poludio, od-

metnuo se s tisuću Marrona u goru i popalio nam naša polja. A onda je, čvrsto uvjeren u svoju neozljedivost, usred bijela dana banuo na imanje grofa Ségure-a i priredio veselicu, veselicu s pjesmom i plesom! Upravitelju je sinula sjajna misao — gospodine Bajone, povedite se za njegovim primjerom! — pogostio je klipana rakijom! I sami bi se je bogovi bili naljoskali! A mi smo s njim brzo bili gotovi — malo smo mu nategli kosti na kotaču. Eto to je naša dobrota, a pri tom će zasada i ostati.«

»Uopće ti Marroni! Prava pokora! Eto ja sam imao jednog lopova, Dessalines mu je ime. Sve sam s njim pokušao, i milom i silom, a on bježi te bježi. Dao sam mu odrapiti pet stotina, već su mu tri puta užegli na leđa veliko M. Kako da vam kažem — prekjučer dojuri nadglednik, baci mi se pred noge, urliče — Dessalines je pobjegao po četvrti put, a s njim još šestorica drugih. Oružnici pretražuju šume, dosada zaludu — ali jao njemu, ako mi ovoga puta dopane šaka, dat ću ga zakopati u zemlju, pa neka skapa od žeđe na sucu! I promislite, taj nitkov nije stariji nego li ovo čudo od djeteta Toussaint. Čuvajte se tih mrcina!«

To je rekao gospodin de Charmilly, jedan od najbogatijih i najokrutnijih posjednika plantaža na San Domingu. Još dosta mlad, uzak i šiljast poput mača, pun energije, a istodobno predsjednik mjesnog odbora kreolskog kluba »Massiaca«, kojemu je glavno sjedište bilo u Parisu. Taj je klub »Massiac« vrhunac feudalnosti. U njemu se okupila elita kreolske aristokracije, a jedan je šaljivac jednog dana rekao Ljudevitu XVI.: »Sire, vaš se dvor sastoji od kreola . . .«

Brakovima i protekcijama umio je taj klub zaposjesti najznatnije položaje u upravi, vojsci i pri dvoru. Klub je »Massiac« rušio i postavljao ministre, ukidao neprijatne poreze, izazivao ratove, odlučivao u trgovini i obrtu, dijelio službe i odlikovanja. On je bio zlatna osovina francuske države. Bogatstvo i utjecaj njegovih je članova nadilazio svaku predodžbu.

»Bogat poput kreola« bila je uzrečica, kao na primjer Krezo ili nabob.

I pored sve te vlasti bili su gospodari San Dominga nezadovoljni i s Bogom i sa svijetom, a nadasve sa svojim kraljem Ljudevitom XVI., mužem Austrijanke.

Gospodin je de Charmilly lupnuo nogom o pod, a oči mu se zamutile od mržnje.

»Taj Raynal zapravo nema krivo, samo što on toga ne zna. Ali ja vidim u duši dan, kad će taj pariski puk od puste obijesti sam sebi odrubiti glavu. Evo, naši činovnici govore s nama, kao da smo im ravni, časnici, koji nisu kadri da razluče top od panja, smatraju mulate ljudima — samo zato jer znadu čitati, jer im je neki pomahnitali profesor s latinštinom i grčkom mudrošću zavrtio glavom, a zakon im dopušta, da budu tobože liječnici, odvjetnici, farmeri i trgovci pamukom. Ali dokle ja imam pravo ovdje da zapovijedam, dokle na svijetu vlada i jedna druga sila, koja poštiva naša naslijeđena prava«, uz osmjeh je redom pogledao sve oko sebe — »vi znate, koju zemlju mislim, dotle mi se ne će ni jedan mulat usuditi, da ne skine šešir i da se ne makne s pločnika, kad ga ja susretnem!«

Dame su i gospoda oduševljeno zapljeskale.

»Vas bi trebalo postaviti guvernerom, barune Charmilly!« viknuo je grof Noailles.

»Ja ostajem što sam i dosad bio, sluga moga kralja i neograničeni gospodar nad dvadeset tisuća robova. I doklegod sam ja to, vladat će red i mir nesamo na mojim plantažama nego i na čitavom San Domingu!«

Sjutradan se Toussaint našao pred vratima gospodarove kuće. Kočijaš mu je dao haljetak s gajtanima i trouglasti šešir s perom. Mati mu je počešljala kosu, splela u perčin i svezala crnom vrpcom. Bič je prebacio preko ramena kao pušku, a kad se pojavio gospodin Bajon, pozdravio ga je po vojnički.

»Finu si mi kašu skuhao s tvojom mudrošću! Brini se ti radije za kola i konje — odsele ćeš biti kočijaš, a okani se njuškanja po knjigama! Za sat ćemo se izvesti. Da mi se sve sjaji kao sunce, momče, jer drukčije ćeš sam pročitati u knjizi, kakvu kaznu zaslužuje nemaran kočijaš . . .«

Upravitelj ga je uz posmjeh potegnuo za uho.

Tako je Toussaint postao kočijaš. Ponosno je sjedio na kočiji i pucketao bičem konjima oko ušiju. Za obilne je napojnice kupovao knjige. Kad je pred plantažom morao čekati na gospodara ili dame, smjesta je iz džepa izvukao kakvu staru knjižicu i slažući rečenicu do rečenice tuvio u glavu tešku mudrost svojih strogih gospodara.

Tako su prolazile godine, pa mu je preostalo na pretek vremena, da o svemu razmišlja. U glavi mu se europska kritika političke i religiozne prosvjete s praznovjerjem njegove rase srasla u čudan nazor o svijetu. A jednom mu je pošlo za rukom, te je dospio u knjižnicu i izvukao onu tajanstvenu knjigu, što je onako potresla gospodom — Raynalovu povijest. I tako je on s pomoću svoje probuđene rasne svijesti slijepio u svom mozgu rastrgane dijelove obaju svijetova i stvorio crnu filozofiju, koje do danas nitko nije ni odgonetnuo ni pobio.

Nu nesamo da su se aveti vrzle po Toussaintovoj glavi. Tik pred vratima San Dominga bjesnio je američki građanski rat, koji je prviput u svjetskoj povijesti jednom europskom narodu dokazao, da njegove kolonije imadu pravo na nezavisnost stečenu svojom snagom. A u toj se borbi među najhrabrijim legijama borila četa crnih ratnika stekavši neumrlu slavu. Vodio ih je jedan grof d'Estaing, sin jednog vlastelina sa San Dominga. Sa svojom je crnačkom brigadom osvojio grad Savannah, i tako je Afrika pridonijela svoj udio stvaranju američke Unije i njenoj potpunoj slobodi.

Sve je to Toussaint saznao iz novina ili iz razgovora svoje gospode. Nijemo je to zakopao u svoje

grudi, a pogdjekada je zadrhtao pred nekim slutnjama, tek ga je hvatao bolan očaj promatrajući strahovitu, neizmjernu bijedu svojih sunarodnjaka.

Ima li uopće nade, da bi mogao pomoći crncima?

Dugo je mozgao, dok ga nije spopao osjećaj kajanja. Dotjerao je dosta daleko, prištedio nekoliko stotina louisdora. Razumio je francuski, a naučio se i dobro vladati. Ali to nije bio on, to je bio drugi crnac, tek neki kućni pribor, koji je bijelcima služio za zabavu i razmetljivost. To nije bila svrha njegova života. On nije bio glup crnac, koji samo teži za napojnicama, a po nedjeljama se izopija, pleše Kongo i potuče s momcima.

U njemu se razvio fin njuh za ono neiskazano, nezamjetno. Na deset je godina unapred predvidio krizu i sudbinu svog naroda. I on se posvetio tome narodu, koji još ništa nije slutio, prezrevši sve svoje koristi.

Ali u prvom bi se redu morao vratiti u taj narod. Postati samostalan. Htio je, da među njima nešto znači, u najmanju ruku da bude s njima jednakopravan ili bolje reći — jednako obespravljen. Ali kako da umakne iz te zlatne krletke? Postojao je nepisani zakon, da u kućanstvu mogu biti zaposleni samo neoženjeni robovi. Dakle mora se samo oženiti, pa da se riješi toga mjesta.

Ali Toussaint nije htio da opet počne od početka. Za to je bio i prestar, a i prerazmažen. Da je zaprosio koju od kćeri iz prijateljskih obitelji, jedva bi se bila našla jedna, koja ga ne bi bila uzela za muža. Ali te kćeri robova nisu imale ništa, jedva košulju na tijelu. A Toussaint nije imao srca, da svoje gorko skucane pare izbaci za haljine, rupce i stakleno biserje. Stoga se morade odreći mladosti i ljepote. Tražio je dalje, dok nije našao jednu, koja je pristajala njemu i njegovim zahtjevima. Bila je to neka udovica s djetetom, koja je posjedovala kućicu i nešto zemlje. Nikakva ljepotica ali strpljiva, blago čeljade, žena materinskog srca, koja je kasnije dostojanstveno i mudro

preuzela na se ulogu, što ju je zapala; a to su bile odlike, koje je nisu ostavile nikada, pa ni u bijedi progonstva.

Toussaint je skinuo svoju odoru i stupio pred svoga gospodara.

»Što je Toussaint?«

»Oprostite gospodine Bajon, ali moram da iznesem jednu želju — ne ću više da budem kočijaš. Sada mi je trideseta, hoću da se oženim i da radim zajedno s crncima. Ako je moguće, u mlinu, kako bih mogao zamijeniti oca.«

Gospodin je Bajon bio razuman čovjek i od srca sklon svojem kočijašu. Volio ga je gotovo kao svoje dijete, premda samo potajno i nesentimentalno, gotovo oporo.

»Ako ti je u mojoj kući odveć dobro, pa silom hoćeš da se znojiš, momče, moći ćeš dakako raditi i u mlinu. Čovjek treba da se upozna sa stvarnošću života, to nikada ne može da mu škodi. Dodijelit ću te nadglednicima, da im pomažeš pri radu . . .«

»Bih li smio moliti — da ne budem među nadglednicima — dopustite da mirno radim kao i drugi crnci . . .«

»Jesi li poludio?«

»Pošteno moram priznati — već me odavna muči moj bolji položaj. Ja sam sjedio na kočiji, a jadni su crnci morali skočiti u jarak, sipajući kletve za mnom, tada sam se stidio. Ta ja nisam ni za dlaku bolji nego li oni. Meni je mjesto među crncima kao ovci među ovcama.«

»Pa dobro, idi k tvojim ovcama, ti vole — ali dopustit ćeš mi, da te namjestim tamo, gdje to ja hoću, a ne ti! Od sjutra ćeš biti prednjak u rafineriji! Jesi li razumio?«

Tako je Toussaint postao prednjak, u neku ruku nadglednik u rafineriji. Oženio se, imao je kućicu i nešto polja, s kojim je odlično gospodario, narodila mu se djeca i malo po malo je iščeznuo. Utonuo je natrag u onu bučnu, patničku masu, postao malen

kotačić u golemom stroju, što je koloniju gonio k procvatu.

Izvana se pričinjalo, da je jedan između stotinu tisuća.

Ali tu je usred crne mase mogao tek pravo djelovati i mnogo pridonijeti tome, da neupućenoj i praznovjernoj gomili crnaca otvori oči i da ih uputi u stvarnost, politiku i pravdu. Deset idućih godina, koje je još kao rob morao provesti među robljem, bilo je odlučno ne samo za nj, za Ameriku ili San Domingo, nego za čitav svijet. Slutnja se o tom golemom preokretu polako pretvorila u stvarnost. Jer dan ga je odluke našao spremna, da kao zreo, premda oprezan muž, preuzme ulogu, koju mu je namijenila povijest i sudbina njegova naroda.

Ali, kako rekosmo, dotle je Toussaint bio privremeno još crnac na imanju Bréda, koji je doduše znao čitati i pisati, ali bio je rob, morao je teško raditi, a da mu nitko nije ništa poklonio.

REVOLUCIJA.

U onaj rajski mir San Dominga udarila je vijest o revoluciji u Parisu poput bombe.

Gospodin de Charmilly gonio je glasnike s plantaže na plantažu i pozvao svoje prijatelje na skupštinu u Cap.

Grof je Noé dao upregnuti konje. Kočijaš je tjerao konje tako, da se gospodin Bajon, koji je pratio grofa, jedva držao u kolima.

U kristalnoj je dvorani sjedilo već stotinjak »velikih bijelaca«, kroz pola ih je sata došlo još stotinjak, a kad je oko deset sati uvečer, u sjaju bezbrojnih svijeća, barun Charmilly otvorio prvu sjednicu kreolskih vlastelina San Dominga, napunilo je nekih pet stotina aristokrata u bijelim vlasuljama veliku dvoranu. Dupkom je bila puna. Crnci su u bijelim odje-

ćama nečujno obilazili redom sve, punili im lule, raznosili im čaj rashlađen u ledu i slasne limonade. Velike su lepeze dizale i spuštale svoja vjetrovita krila. Odjednom je mrtva tišina zatitrala oko svijeća, koje su na lakom propuhu lako podrhtavajući nakrivile svoje plamečke.

»Gospodo, da vam pročitam prvi izvještaj našeg poštovanog gospodina predsjednika kluba »Massiac«, grofa Pourtalèsa o događajima u Parisu... evo što piše... — ‚dugo je očekivana buna nižih slojeva sve izvrnula naglavce. Provalili su u tamnice, Bastilja gori već sedmicu dana, kralj je zarobljenik divljih i zloglasnih skorojevića, koji neobuzdanim govorima sipaju ulje u vatru... Za nas je ostalo malo nade, jer pukovnije ovdje, u Lyonu i po nekim gradovima u pokrajini otvoreno simpatiziraju s ulicom, te su već poubijale časnike aristokrate. Još je gore po nas, što je i flota poludila — građanska bagra traži naše crvene hlače, modre kapute, časničku oskrbu i stan. Veliki je admiral odstupio. O potpori bilo s čije strane nema ni govora. Gledajte, da vaš brod uputite u pravu luku...' — Gospodo, vaši mi poklici dokazuju, da ste istog mišljenja kao i ja i klub — mi moramo našu stvar sami izvesti na čistac... stoga vam dozivljem u pamet: protiv nas stoje dva neprijatelja... jednoga dobro poznajete, to je francuski porezni sistem, koji nam siše krv...«

Od divlje su vike zadrhtale stijene dvorane. Velika su se razvodnjena ogledala zahukala od pare uzbuđenih duhova. Jednom je crncu od straha iz ruku ispala kristalna boca s limonadom, koja je svojim crvenim mlazovima poprskala svileni kaput grofu d'Avalu; ovaj je crncu zabo mač u stegno — crnac se urličući od bola srušio na pod i svojom jevtinom krvlju uprljao skupocjeni aubusson.

»Odurni majmune — uništio si mi kaput...«

Charmilly je reskim glasom proparao buku.

»Halo! Potin — « Mulat je pustio iz ruku hroma crnca, uspravio se i opaki pogled upro u svoga gospodara — »što ti tu radiš? Kako si dospio ovamo, na skupštinu, jesi li u službi?«

Charmilly je za tih riječi pristupio bliže. Odjednom mu je lice posivilo, ruka mu potrzavala balčak. Gnjevno se podsmjehujući zaustavio se pred mulatom, lijepim mladićem posve svijetle puti i s malim brčićima.

»Jesi li ti crnac, da ili ne? Glasnije — što su ti se slijepile usne — halo, Goman —« barun je pljesnuo rukama. U onoj se zbunjenoj tišini činilo, kao da udara po nečijem obrazu. Nadglednik Goman je dotrčao — divovski crnac s crvenim turbanom i bičem iz kože vodenkonja za pojasom. Prekrstio je ruke na grudima i ukočio se poniknuvši glavom.

»Evo ti posla, pet stotina — ali smjesta —« Goman ščepa za šiju mulata kao kunića i odvuče ga napolje. Charmilly je svilenim rupčićem otro čelo.

»Taj je nitkov uhoda — na svu sreću sam ga otkrio — pustite ga, neka pjeva, grofe Noailles —« iz vrta je odjeknulo otegnuto zavijanje, koje se naskoro pretvorilo u ohripjeli lavež bijesna pseta, a onda kao da je ugaslo... barun je opet bio dobre volje.

»Eto vidite, gospodo, na te stvorove moramo paziti. Iz pouzdana izvora znadem, da su tim poluzvijerima vijesti iz Parisa zavrtjele mozgom. Oni će danas ili sjutra doći, i tražiti svoja prava... a prava mulata izviru iz prava kažnjavanja, koje pripada jedino nama. Mi moramo nastojati, da opet ukinemo sve tekovine »code noira« od našega blagopokojnoga Ljudevita Velikoga. Sve drugo je sitnica — kad se riješimo tih miješanaca, onda se ne ćemo trebati bojati uhoda. Onda ćemo mi Parisu postaviti naše zahtjeve, onda ćemo napraviti revoluciju odozgo! Mi hoćemo da sami gospodarimo u svojoj zemlji, poreza ne ćemo plaćati, jer od njih imadu koristi samo one budale u Parisu, a ne ova naša zemlja, mi hoćemo da sami stvaramo naše zkone. A ako se Paris ne pokori — još ima u Londonu ministara i generala,

koji će naći za zaštitu starih pravica nekoliko brodova i pukovnija!«

Sva su gospoda udarila u burno povlađivanje, mnogi su klicali kralju Đuri, i stiskali Charmilly-u ruke.

On je zakričao, da su svi ustuknuli.

»Ono, što može Paris, možemo i mi — proglašujem našu skupštinu permanentnom i molim vas, pobrinite se, da isto tako nastupe na istoku i jugu zemlje. Predlažem, da se na svim lokalnim sastancima najbistrije glave upute u našu osnovu i da se u Saint Marc sazove skupština najpovjerljivijih aristokrata. Ja ću obavijestiti klub. On neka upozori ministre ili koga još tamo ima, da se San Domingo ne pridružuje tim pokladama slobode, nego će postaviti svoju vladu — ako se Francuska ne pokori.«

Četvorica se gospode povukla na kratko vijećanje, da sastave depešu klubu »Massiac«.

Nedugo iza toga stajao je pred zdencom, stotinu metara daleko od Charmilly-eve kuće, jedan čovjek i otirao svoje crno lice, otirao i trljao — dok nije pobijelilo, zapravo postalo svijetlo-smeđe... Bio je to mulat Georges, koji je sve čuo. Sad je stao juriti, kao da ga gone svi đavli, u sjeni kuća.

Tek u predgrađu je stao, pokucao tri puta kratko na prozor, koji su odmah otvorili.

»Ja sam, doktore, Georges...«

Doktor Vilattes je lijep mulat melanholičkih očiju, velik i snažna tijela, elegantne pojave, napudrane kose, koja je spletena u ukusan perčin u svilenoj kesici. Uvijek mu je o boku mač. Prsti su mu puni prstenja, a na rukama mu narukvice kao u ženske. U Parisu je svršio medicinu, ali zanimala ga je samo politika. U zadimljenoj sobi sjedi desetak muškaraca. Na stolu leže razbacani u divljem neredu pištolje, knjige, kosti i lubanje. Sva su desetorica mulati. Gronjičavo su užarene oči izbuljili u uhodu. Svi se jedva uzdržavaju, da ne zaurliču. Svi su skočili na noge, izuzevši jednoga kratkog debeljka maslinaste puti.

Lijevi mu obraz presijeca velika brazgotina. Nad usta mu se objesili mršavi brkovi i prekrili debele brutalne usne. To je Rigaud, dika mulata. On se u Americi borio pod Washingtonom. Njegova i slika velikoga Lafayette-a vise jedine na stijeni liječnikove sobe.

Georges je pričao, mašući rukama, sav promukao od uzbuđenosti.

»Barun je bio bijesan kao sam vrag, uhvatio je bijednoga Potina i dao ga išibati na mrtvo ime. Još sjede tamo i vijećaju; sve sam razumio, premda nisu govorili kreolski nego francuski...«

»Na stvar, idiote, što su govorili o nama?« Rigaud je ispružio otvorenu šaku, kao da bi htio uhvatiti odgovor. Vilattes je zamolio, da budu mirni.

»Pusti, neka mladac priča, kako ga volja. Kasnije ćeš ti govoriti i zapovijedati, kako tebe bude volja...«

Rigaud je prezirno slegao ramenima i gurnuo cigaretu među crne krnjave zube.

»Kasnije ćete učiniti ono, što vam ja već mjesecima propovijedam — pušku na rame pa u šume, bolje živjeti kao Marron nego li kao rob — onda ćete tek vidjeti — uostalom, neka melje dalje, taj tikvan...«

Vilattes lupnu nogom o pod.

»Dakle Charmilly hoće najprije da pregovara s Engleskom. To je on rekao, a drugi su vikali: Živila Engleska! Izabrali su trojicu aristokrata, koji će otploviti prijeko i pregovarati s Londonom. Ne će više da plaćaju poreza...«

»Bravo!« promrlja Rigaud i iskapi svoju čašu pelinkovca, »upravo kao da su pitali mene!...«

Svi se nasmijaše, ali prestrašeno se lecnuše, naćuliše uši, što se to miče u cvrkutavoj, šumnoj noći. Rigaud ustade i udune svijeću.

»Stražu smo doduše podmitili, ali đavao bi znao, što bi tim majmunima moglo puhnuti u glavu — oni ne smiju ni pod živu glavu znati, da su se kod dok-

tora Vilattesa opet jednom sastali pošteni ljudi, koji razmišljaju o načinu njihove smrti...«

Sad su sjedili u mraku, a onaj šum, što im je dopirao do ušiju, nije ih nipošto dražio, da upale svijetlo. Sami su se sebi pričinjali parijama, podrumskim crvima, a mržnja je u njima uskipjela poput onog zraka u toj zagušljivoj uskoj prostoriji.

Debeli je Rigaud zagunđao i zabubnjao svojim suhim basom, ali je odjednom sve objasnio i raščistio.

»To je objava rata, na koju sam odavna čekao. Taj se Charmilly, taj đavolski vlastelin, konačno osmjelio. Najprije ukinuti odredbe »code noira«, onda zabraniti, da stanujemo u gradu, pa nam zabraniti, da putujemo u Paris, da se bavimo trgovinom, da polazimo škole, da nosimo oružje, i napokon — bez suda!« samo se čuo siktav glas — »glavu s ramena! Mudro si ti to zamislio, brajko moj Charmilly, šarmantni brajane — . Na to nam preostaje samo jedan odgovor: — mi tražimo, da se i na nas protegnu novi zakoni, koji svim građanima francuske zemlje bez razlike puti i nazora obećavaju pravo i zaštitu, na nas najvjernije građane San Dominga — to ćemo odmah sjutra tražiti!«

Vilattes je svoj rukav malo poprskao kolonjskom vodom. Narukvice su mu na desnici zazvečale poput praporaca.

»A ako te taj šarmantni vlastelin izjuri napolje?«

»Odletjet ću u šume — ali ne sam, nego s mojom željeznom ljubom i s nekoliko olovnih cjelova...«

Kad su sjutradan mulate najavili barunu, pustio ih je ovaj da u svojim svečanim odijelima, s blistavim mačem o boku i pod bijelim bjelcatim vlasuljama dva sata čekaju vani na suncu i da se znoje.

»Neka najprije malo obližu svoju šminku...«

Onda ih je pozvao preda se. Sjedio je za stolom u košulji i kratkim hlačama, bez vlasulje, te je tobože u čudu, ironički i nekako uvrijeđen redom omjerio od glave do pete tu trojicu gospode.

»Tko si ti?«

Vrškom je noge mahnuo prema doktoru Vilattesu. Ovaj se naklonio i rekao svoje ime. Isto tako Rigaud i Daguin, bogat trgovac pamukom.

»A što je svrha toj rijetkoj časti?«

Slušao je Vilattesove riječi, a da se ni na tren nije prestao kobno smješkati.

»Drugim riječima — vi u svojoj drskosti idete tako daleko, da nas više ne ćete pozdravljati, da ne ćete plaćati poreza, vi hoćete da kupujete zemlju, da birate — što znači birati? Birati možemo samo mi, mi bijelci po rodu. — Jedno vam velim, ja sam danas dobre volje, jer drukčije bih vas smjesta strpao u gradski zatvor, da tamo okajete vašu drzovitost! — Ako mi se odmah ne izgubite s očiju, dat ću vam nabrojiti pet stotina! — Što vi crnci sebi ne uobražavate? Zato, što je nekoliko lopova u Parisu izumilo neka čovječanska prava, koja nikada nisu postojala, hoćete vi ovdje da dižete nekakvu bunu, da nas iznuđujete? Pokazat ćemo vam mi, koliko je sati — vi ćete ostati ono, što ste po vašoj koži i duši — robovi! Sve ću vas do jednoga prodati na Jamaiku ili Floridu!«

Jedva su njih trojica došla kući, kad li k njima banuše vojnici s nataknutim bodovima, te ih uhitiše. U toku od nekoliko su dana strpali u zatvor još tri stotine mulata. Upriličili su parnicu, kakve San Domingo još nije doživio. Ali tom se prilikom pojavio i drugi fenomen.

Suci su bili aristokrati najčistije krvi, ali odvjetnici i porotnici bili su obični ljudi, građani, koji doduše nisu bili pristaše mulata, ali zato nove naviještene slobode. Iz mržnje prema svojim aristokratskim zemljacima riješili su krivnje bez izuzetka sve mulate.

Vlasteline je spopao neopisiv bijes. Neki su od njih započeli rat na svoju ruku — svuda je stalo nestajati mulata, a kasnije su ih nalazili ubijene.

Međutim je klub »Massiac« likovao. Uz pomoć zlata pošlo mu je za rukom, da zastupnike iz narodne skupštine uvjeri, kako su prilike u kolonijama posve

drukčije. Oni su zaključili i proglasili, da se više ne će pačati u pitanja San Dominga.

Gdjegod se našlo mulata, svagdje je odjeknuo krik užasa kao iz jednog grla. Rigaudovu su se pozivu na oružje odazvali svi. Uzburkala se srca po gradovima i selima.

Ali nedostajalo im je geslo, koje bi zažeglo strasti, potaklo na djelo! Na borbu za slobodu, koja je tražila teške žrtve. To je geslo podarilo buntovnicima samo nebo, kao što to obično biva zaslugom tvrdoglavosti na strani neprijatelja.

OGÉ.

Ogé je bio mulat. Otac mu, bogat trgovac indigom, umro je rano, a mati mu imala je pred očima samo jednu svrhu: da iz svoga lijepoga sina napravi liječnika ili odvjetnika.

Kad mu je bilo devetnaest godina, poslala ga je u Paris.

Ogé je studirao matematiku, pravo i medicinu. Kao bogat mladić mogao je sebi priuštiti sve, što mu je srce zaželjelo, a djevojke su za njim ludovale. Ali on za njih nije mario.

Ogé je bio melanholičar, vatren melanholičar, vječno zamišljen, ali ipak je sve vidio i čuo, a odjednom, kad mu se bijedna, smućena glava nabila mislima, samo što se nije razletjela i prsnula.

Ali tome nije bio kriv Ogé, nego dvovrsna krv u njem, koja je u njem izazvala sukob, uskipjela i posve preplavila duh toga dražesnog mladića.

A tek kad je okusio miris te krvi i stao da ga udiše! Pun ga je bio zrak. Spuštao se u crvenim maglicama s drveća boulevarda, s griva brončanih konja na bazaltnim i mramornim podnožjima. Oko kostupovlja crkve Notre Dame vijorile se krvave koprene, a na sve su strane nosili mrtvace i ranjenike... Smrti su posvećeni sjedili na prijestoljima, za debelim trgovačkim knjigama, visoko na konju i kriještavim dječačkim glasom gonili u smrt bradate mušketire.

Zrak je bio zasićen paležem i krvološtvom. Pariski je zrak drhtao, treperio, šaputao i tutnjio poput kože na bubnju, kad su zapraskali hici i kad je carmagnola zaječala sa čvrstih bedema.

»Što se zbiva?« zapitao je Ogé svoga prijatelja Desmoulina, kad ga je zatekao pred Palais Royalom.

»Đavao se povampirio«, viknuo je ovaj i odjurio sa svojim listom za šeširom put Tuilerija.

Ogé se poniknute glave zagledao u tu baruštinu punu otrovna smrada i zadaha. Svjetina se poput vrele vode razlila po svim ulicama. Bastilla se raspala u prah, tjelesna garda, pitomci Saint Cyra, časnički bataljuni leže razmrskanih lubanja po hodnicima kraljevske palače. U Versaillesu su se piljarice uhvatile u kolo s vojnicima, koji svi na svojim šeširima nose zeleno lišće i crvene kokarde.

Ogé-a je spopala nova bolest: čas se zamiješao u jednu, čas u drugu rulju podivljalih prodavačica iz ribarnice i klobučara, bjegunaca i mornara, zidara i seljaka, odbjeglih uznika i lijenih đaka. Iznenada ga stadoše grliti i privijati na grudi pijani časnici.

Zar nisam više crnac? Jesam li možda čovjek? Da nije to Francuska mjesto pomahnitala postala razborita?

Noge mu se ukočile od stajanja na skupštinama. Tu je vidio nekog abbé-a Grégoire-a, koji je zanesen duhom slobode zapao u ekstazu. On je zastupnik trećeg staleža i drži govore od zore do mraka. Osnovao je i društvo zajedno s grofom Mirabeau-om i mršavim, pjegavim i riđokosim Robespierre-om, koji čini dojam epileptika, a na bijelim, tankousnim gubicama vječno mu se bali pjena — ali govoriti umije taj kriještavi vrag, da sve ječi u ušima, a žene sve kidaju haljine s tijela i dreče za glavama i mozgovima.

Ogé je sve to čuo, a saznao i za to društvo. Ta to se njega tiče — zar ne? »Društvo prijatelja crnaca«.

Ogé se stao promatrati u ogledalu.

»Ta ja sam bijel? Nisam?«

Opipavao je obraze, gdje ih se dotakao, prilijepio mu se o vrške prstiju puder, a ispod toga se smeđe zasjajila crnkasta koža.

»Koža ne upija puder, od njega ta varka postaje samo smiješna i prostačka. Dobro, bit ću ono što jesam...«

I silom je ostrugao puder, bacio u kut aristokratsku vlasulju. Otrčao je k vlasuljaru, da mu kosu podreže à la mode i pričešlja u čelo.

Zatim je pošao na skupštinu prijatelja crnaca. Sve je svrnulo oči na nj.

Kad je Robespierre ugledao mladoga mulata, preletjelo mu blijedom obrazinom radosno rumenilo. Velike su mu vodeno-plave oči iskočile izvan upaljenih rubova kao da bi ga pogledom htio privući k sebi.

Ogé se morade nasmijati naporu toga prebijeloga muža, ali nije mogao da odoli njegovu dahu.

Pošao je k njemu i kazao mu, tko je.

Robespierre je samo kimnuo glavom i posadio ga pored sebe.

Ogé je stao pričati: odakle je, o roditeljima i prijateljima, o životu mulata, o životu aristokrata, o blagu, koje oni zgrću i rasiplju.

Robespierre kao da se skamenio.

Crvenilo u očima kao da se pretvorilo u otrov, uske mu se grudi još dublje uleknule, a onda odskočile, iz njih mu se oteo tih krik.

»Dobro je, da sam vas našao, građanine, upoznat ću vas s abbé-om Grégoire-om, pa ćemo se o svemu dogovoriti — tome tlačenju mora biti kraj...« glas je posve prigušio, kao da pjevucka monolog, koji siktavo štrca kroz stisnute zube. Nemir je ugasnuo u uzdahu nalik jecaju.

U dvoranu je stupio govornik te večeri i uspeo se škripavim stepenicama na govornicu nalik na bačvu. Velika prostorija, stara jahaonica, napola štagalj napola plesna dvorana, dupkom je nagruvana posjetiocima, a nad njima vrije zagušljiva magla. Po golim stijenama pužu pauci. S ograde se govornice objesila zgužvana, traljavo, nezgrapno sašivena modro-bijelo-crvena zastava.

Grégoire je sitan popić u crnoj halji s bijelim repićima pod vratom, jedan od tisuća mladih svećenika, što u Francuskoj tjeraju politiku i trgovačke poslove. Lice mu je blijedo, kao u mlade djevojke, a ipak bucmasto kao u djeteta. Plava mu je kosa prorijeđena iznad jako izbočena čela, na kojem su se odjednom pojavile dvije duboke brazde, kad je pročitao papirić, koji mu je gore pružio Robespierre. Grégoire, oslobodítelj francuskih Židova, hoće da postane i oslobodítelj crnih robova; bacio je pogled, kao da nešto traži, dolje u onu uzburkanu masu i susreo se s dubokim pogledom Ogé-a, koji je vapio za pomoć. Grégoire je barem sebi umišljao, da tamo dolje u dubini skapava taj crnac i treba njegova savjeta, njegove potpore.

Grégoire nije o crncima znao drugo do li da su crni. U Parisu naime nije bilo crnaca. Oni ljudi, koje je držao bijednim crncima, bili su zapravo sinovi bogatih mulata, koji su u Paris došli na nauke i trošili pare svojih sretnih ili nesretnih roditelja.

Tim je svojim dragim crncima htio isto onako da pomogne kao i svojim vrijednim Židovima. A pogotovo nije htio dopustiti, da bilo koji drugi narod u bilo kojemu pitanju slobode preteče Francuze ma i za dužinu nosa.

U londonskom je parlamentu već ustao neki demokrat, William Wilberforce, i zatražio, da se ukine trgovina robljem.

Stoga je Grégoire na papirić napisao pitanje — »Jeste li vi rob, građanine?«

Ogé je to pročitao i zacrvenio se od stida. Mršavo mu oblo i lijepo lice samo što nije pocrnilo od srama i gnjeva. Što pada na um tome popiću gore? Brzo je

istrgnuo listić iz svoje bilježnice i napisao velikim slovima — »Gore nego li rob — ja sam mulat — «

Grégoire je kimnuo glavom, a djetinjske mu je i neiskusne crte preobrazio slavodobitni osmjeh — desnicu je podigao kao na blagoslov, sve se stišalo. I sada je zapljuštio gromoglasni govor podivljala svećenika po onim čeznutljivo zgrbljenim dušama, probio se u pet stotina usijanih mozgova, poput aveti se zabušio u tisuću razogračenih, ushićenih očiju — patnje su se mrkoputih sinova Afrike, mulata, razdule do gromadnosti Gaurisankara, a pored te se pragore muka i progonstava razrasla druga gora — mržnje protiv tlačitelja.

»Tu se do mojih nogu grči jedan od tih nesretnika — ja ću ga podići na noge i učiniti jakim, oštrim kao mač, koji će tiranima probiti srce.«

Pet stotina se zažarenih lica obrnulo i izbuljilo oči u Ogé-ovo sramežljivo lišce. Sve su usne ponovile zakletvu — »Smrt tiranima!« Najglasnije i najefektnije ju je izviknuo Robespierre, koji se poslije Grégoire-a popeo na govornicu. Njegove su se riječi prosule poput otrovna snijega po onim golim glavama.

»Svi smo mi ljudi, svi su ljudi jednaki, svi francuski građani, bili oni bijeli, crni ili žuti, svi oni zaslužuju naše poštovanje i ljubav, pa je za to naša dužnost, da im pripomognemo u borbi za njihove prave!«

Robespierre i Grégoire stali su sada obrađivati mladoga Ogé-a. Konačno je bio toliko tvrd, da je poput mača mogao prodrijeti u srce kreolskih tirana.

Najprije treba razoriti klub »Massiac«. S tim će zlatnim vrećama Paris brzo obračunati. Robespierre je dočuo, da su sa San Dominga došli izaslanici toga kluba. Dao ih je zatvoriti, a s njima u isti mah i prvake čitavog kluba.

»San Domingo je važniji. Pođite vi onamo, građanine Ogé, i potpalite to bure baruta — dignite revoluciju, oslobodite svoju braću!«

Ogé je doista nakupovao pušaka, sabalja i municije, strpao sve to u sanduke, stavio na njih natpise: »Knjige, bronca, klaviri« i iskrcao se u kolovozu 1791. sa svojim opasnim tovarom na obali svoje domovine, u tihoj uvali nedaleko od Capa.

Iskrcao je to usred bijela dana i ni pred kim nije tajio svojih junačkih namjera. Naprotiv sve je obavijestio, ali ponajprije svoga prijatelja Chavannesa. Taj je dohitao i promatrao čas Ogé-a, čas omašne masivne sanduke, do vrha pune puškama i prahom.

»Došao sam po nalogu francuske revolucije, da vas oslobodim. Pozovi sve prijatelje — što je? Oni su se odmetnuli u šume — i Rigaud?«

Ogé se zamislio. Nešto je u njem zadrhtalo i opominjalo ga, da se umiri.

Ali u ušima mu je odjeknula vika, prividjelo mu se, da se ruše kuće. Krvava ga magla omamila i reskim je glasom oštro i jasno, suho ali neslomivo logički stao deklamirati: »Smrt tiranima!«

Tri se dana kasnije u onoj uvali sakupilo oko tri stotine mladića. Ogé je pun vatrena mara otvorio svoje sanduke, stao dijeliti puške i naboje, te razvio modro-bijelo-crvenu zastavu. A kad se četa već uputila, sjetio se odjednom, da je zaboravio navijestiti rat. Svi su se morali vratiti natrag.

Tada je djetinjasti, divlji Ogé poslao predsjedniku narodne skupštine San Dominga u Saint Marcu, gospodinu barunu de Charmilly-u ovo pismo:

— »Gospodo! Ja vas ovime pozivljem, da u čitavoj koloniji proglasite naredbu francuske narodne skupštine o slobodi i jednakosti sviju ljudi. Moji su zahtjevi pravedni, te se nadam, da ćete ih prihvatiti. Ja ne ću radnike nagovarati, da ne rade, to sredstvo smatram nedostojnim. Moji se zahtjevi nipošto ne odnose na crnce, koji žive u ropstvu. Moji su protivnici krivo protumačili naše namjere, da nas mulate omraze kod svih poštenih ljudi. Mi ne namjeravamo ništa drugo, do li da tražimo priznanje prava staležu slobodnih ljudi, koji su potlačeni već dva

stoljeća. Prije nego li se poslužim silom, pokušat ću milom. Ako li se pak protiv svakog očekivanja ne biste htjeli odazvati mojim željama, otklanjam svaku odgovornost za posljedice, koje bi morale nastati zbog vašeg otpora.«

Mali je Georges to pismo prokriomčario na stol baruna Charmilly-a. Na nj je proizvela dojam jedino ta tajanstvena pojava pisma u njegovu dvorcu.

Charmilly je bio sav ushićen stilom i naivnošću mladoga Ogé-a. Najradije bio bi nastavio tu prepisku. Ali kako su sa svih strana dolazile vijesti o oružanom ustanku mulata, riješio se, da na brzu ruku svrši s tom budalom.

»On otklanja odgovornost, jeste li čuli, gospodo, kao da je pao s neba, nevini anđelak — ja ću rado preuzeti odgovornost na se.«

Sva se skupština grohotom nasmijala.

»Kapetane Borel, uzmite pet stotina momaka od narodne garde i pohvatajte te hajduke.«

Iza kratkog su se okršaja mulati razbježali kao zecovi. Ogé i Chavannes prebjegli su s trideset drugova na španjolski teritorij. Ali španjolski guverner nije bio nimalo ushićen dolaskom junaka revolucije. Dao ih je pozatvarati, a uz lijepu ih je nagradu izručio njihovim krvnicima. Taj se plemeniti hidalgo zvao Don Joaquino Garcia.

Osuda nam se sačuvala:

— »Trinaest su ustaša doživotno osudili na galije. Dvadeset i dvojicu su objesili. Ogé-a i prijatelja mu Chavannesa usmrtili su na kotaču, a prije toga su im još živima izlomili redom sve kosti. Licem neka gledaju u nebo — i neka leže sve dotle, dok im se Bog ne smiluje i otpremi na drugi svijet.«

S božjim su imenom bijelci htjeli pobožno opravdati svoju okrutnost, jer u ono su doba tu kaznu u Francuskoj već odavna ukinuli. Mržnja je bijelaca na mulate bila tolika, da te dvije nesretne žrtve nisu smjele umrijeti ni na istom stratištu, na kojem su usmrćivali bijelce.

Ogé je sjedio u ćeliji i neprestano slušao, ne će li čuti glas revolucije, koja je u to doba grmjela dan i noć. Ali odjednom se slegao olovni muk, koji mu je prožimao sve kosti, te ga posve shrvao. Osim toga je došla stara mati i jaukala, a naokolo su škripala vrata i brave, od bezobraznih je zvona dopiralo neko cviljenje, a debele su mu muhe navalile na oči — on ih nije mogao otjerati, jer su mu ruke iza leđa sputali okovima o zidu.

»Robespierre, ja ću umrijeti — a ne bih htio — «

Od straha ga je izdala snaga, stao je vikati, da je sve ječalo po trijemovima kazemata. Još jednom su ga izveli pred suca istražitelja. Hoće li ga pustiti na slobodu, ako im nešto prizna? Suci su se samo nasmiješili i turili crvene pesnice u masne talare. Naravski, jasno, sve se može . . .

I Ogé je sav usopljen stao pričati — a suci su tresli vlasuljama. Ali sve su zapisali, što je smljela ta djetinjasta glava.

»Crni se potajno sastaju — oni spremaju nešto posve drugo. Marroni imadu svoje povjerenike u tvornicama. Jedan se zove Bouckmann, on je zaposlen kod Noaillesa. Drugi je neki Jean François, koji ljude nagovara, da poubijaju nadglednike i bježe u šume. Crnci se bude. Oni hoće sve vas da poubijaju. Crnci su vaši neprijatelji, a ne mulati. Crnci vjeruju, da je Makandal uskrsnuo. Oni mu prinose žrtve. Svake noći plešu i izopijaju se. Gospodine suče, pošaljite oružnike na imanja, tražite Biassou-a, Bouckmanna i Jeana Françoisa — ja govorim istinu, ja sam kulturan čovjek, — ja ne ću umrijeti — pošaljite me na galiju — ne na kotač . . .«

Suci su odložili spise i izišli iz dvorane. Napolju su na hladnom hodniku dugo stajali i zurili u žarko sunce. O čemu su razmišljali. O objedu. To su im bile jedine misli. Napokon je rekao jedan između te časne gospode:

»Taj je sav smušen. Crnci! Te životinje! Glupost!«

»To je i moje mišljenje, gospodine kolego . . .«

Pola su sata nakon toga Ogé i Chavannes stajali goli pred kotačem. Svećenik je natakao naočari na nos i izmrmljao nekoliko latinskih riječi, a da ih ni sam nije razumio. Gore su u čupavim paomama, naglođanim od prašine, orlovi brusili kljun.

»Majko — ja sam rekao istinu — «

Jedna je žena kriknula. Kosti su stale pucati. Na jednom je balkonu iza zaslona stajao debeli Rigaud i virio kroz pukotinu u modrom papiru. Promatrao je iznakažena i obeščašćena tjelesa svojih zemljaka, kojima je na bijele zube navalila debela krv i žuč — vidio im od boli zgrčene trupove, na kojima su šiljaste slomljene kosti probile kožu poput noževa.

Rigaud je bio stari vojnik, poznavao je smrt u stotinu oblika. Ali tu su mu rasu javno pogrđivali! Debele su mu kapi znoja poput mlijeka probile maslinasto čelo. Zaškrgutao je zubima, kao da grize staklo.

»Vičite samo dalje, madame Ogé, što jače budete vikali, čut će vas više mulata i naučiti da gledaju — vaš sin umire — to će nam biti geslo . . .«

Iznenada se prolomio krik nad glavama vojnika, koji su se glupo cerili. Ljudi su zinuli, gledajući gore, odakle je taj glas pao poput kamena — i osuđenik kao da se na tren zakočio, a onda je smiren tim bratskim glasom zaklopio oči — — —

»Osveta za Ogé-a!«

Rigaud je našao geslo. Smjesta je zaredalo od kuće do kuće, od sela do sela, i nadvilo se poput tmasta oblaka nad obzorje otoka San Dominga.

PUKOVNIK MAUDUIT.

Mulati su se prenuli. Puške im se same od sebe odapele. Rigaud je prišio epolete na ramena, opasao trbuh mačem. Vilattes se poveo za njegovim primjerom. Usred mrke noći išuljali se mulati iz tvornica i kuhinja, gdje su radili kao nadglednici i sluge. Odjednom su svi imali puške. Iznenada je po šumama sve zavrvjelo sumnjivim pojavama, koje su odmicale na jug u brdine.

Barun je Vernant de Charmilly bjesnio. Smjesta je sazvao veliku kolonijalnu skupštinu, na kojoj je bio nazočan i vrhovni zapovjednik četa, zloglasni pukovnik Mauduit. To je bio čovjek staroga kova, neprijatelj republike, građana, seljaka, a pogotovo mulata i crnaca. Za inat svim naredbama novih gospodara i generala u domovini zataknuo je za šešir bijelo pero, a za njim su se poveli svi njegovi časnici i vojnici. Ovdje na San Domingu zapovijedao je on.

Na Charmilly-ev je govor našao samo jedan odgovor: navaliti i sve postrijeljati.

»Koliko vojnika stoji pod vašom zastavom?«

»Od prilike tisuću i dvije stotine.«

»A narodna garda?«

»Nepouzdana — trgovčići su se uvrijedili, jer sam im oduzeo njihovu sramotnu zastavu i dao ih šibati — te republikaške bagre ne mogu trebati . . .«

»Kako je jak neprijatelj po vašem mišljenju?«

»Prema mojim se vijestima nalazi pod Rigaudom pet do šest tisuća — «

Charmilly se sjetio toga imena i nasmijao.

»Ono se debelo prase usudilo posegnuti za puškom? Dat ću ga bičevati dok ne crkne.«

»To će biti skopčano s nekim poteškoćama, barune, taj se debeli gospodin borio pod Lafayette-om u Americi i neobično je vješt svome poslu. Amerikanci su mu u znak zahvalnosti poslali na pretek oružja, ali — «

Mauduit je iskesio zube i navlažio jezikom gornju usnu, kao da će izvaliti kakvu naročito sočnu dosjetku. Charmilly nije volio takvih povjerljivosti, namrštio je čelo.

»Molim, bez ikakvih pričica, na stvar — mi moramo te hulje smrviti, prije nego li nas s leđa zaskoče ovi naši vrijedni trgovčići i proguraju svoja luda načela, — dakle brzo, brzo!«

»To je i moje mišljenje, samo nas brzina može izvući iz škripca. Stoga bih ja htio da govorim s debeljkom — pet minuta u četiri oka — i da mu onda čvrsto stisnem ruku — kladim se, bit će naš — «

»A kako bi čvrst imao biti taj stisak ruke?«

»Tisuću louisdora — to će biti dosta...«

Mauduit se uputio sa svojim bijelim četama u šume, lijepo cestom, izaslavši naprijed predstraže, kako bi mulati znali, da dolazi neprijatelj. Glazba je svirala »Marlboorough« i »Ljudevit, naš plemeniti kralj«, bubnjari su složno udarali, a frulaši su sipali svoje smione ćurlike u gudure.

Rigaud je sjedio u svom utvrđenom taboru Dondonu i hvatao se za glavu. Vilattesa je spopala drhtavica, jer to je bilo prviput, da je operacioni nož zamijenio revolverom. Uzrujano je vrtio svoje prstenje i buljio u zeleno-žuto lice svoga generala, kao da traži pomoć. Ovaj je tresnuo šakom po stolu i istjerao sve ordonance iz podzemnog zaklona.

»Đavao bi ga znao, što smjera taj Mauduit — ta Georges je razborit, nije histerik — Francuzi stupaju šumom s bijelim perom za šeširom i uz svirku glazbe, a u cijevi su pušaka zatakli grančice kao da idu na proštenje — pa tu ne možemo pucati...«

Vilattes se mrko zagledao u jarko svijetlo, što je prodiralo kroz pukotinu u vratima iz debelih greda, i promatrao je uzvitlanu prašinicu na sunčanim tracima, kako se rastvara i sljubljuje...

»Ta tu je dolje vlaga i gnjilež — odakle dolazi ta suha prašina? Donose li ga na sebi zrake svijetla — udišemo li mi nevidljivu prašinu? Mogao sam ponijeti svoj mikroskop i raditi...«

»Gospodine doktore, vi kao da spavate — za jedan bi sat moglo biti rata — molim vas, ne biste li htjeli izraziti svoje mišljenje — «

Vilattes se naglo okrenuo i izišao.

»Halo, što ti je sunulo u glavu? Slušaj, ja moram toga Mauduita — vrag neka nosi te intelektualce...«

Isprtio je svoju trbušinu iza stola, položio pištolje na karte i spise, privezao velike srebrne ostruge oko natečenih gležanja, stenjući i kunući. Onda je zakukurikao kao pijetao, da mu dovedu konja.

»Reci Vilattesu, da ću se vratiti za jedan sat — neka ostane posve miran, nitko da nije opalio ni hica...«

Zatim je pričepio konja ostrugama, da se je propeo poput crne svijeće i ritnuo stražnjim nogama. Ali mulat je navikao na takve mušice.

U zmijolikim se zavojima spušta put nizbrdo pored vučjih jama i palisada, preko rupetina, prekrivenih granjem, oko utvrda, mimo drveće načičkano mušketirima — neprestano je mumljao geslo — »Osveta za Ogé-a« — dok nije čuo lupu bubnjara i cvrkut frula. Poput grăda ječali su rogovi, a jeka je tu bojnu buku vitlala onim klancima.

»Ta Francuz i ne napreduje — priredio je koncerat — promenadni koncerat u zelenilu — bit će da nas smatra tolikim prijateljima glazbe, da će nas omamiti talambasima i trubama — a eno tamo se vijori i stijeg — «

Malo je časaka kasnije Rigaud stajao pred Mauduitom.

Obojica se ušetala između drveća, uhvativši se pod ruku. Vojnici su polegli po zemlji i spavali.

Napokon je pukovnik stao, potreptao nasmijavši se debeljka po ramenu, te mu dugo i srdačno stao tresti ruku, zavirivši mu u dno duše.

Rigaud nije mogao da izdrži toga francuskoga škiljavog pogleda, stidio se — »Ogé — dobro, ali mi smo preslabi — odgoditi to još ne znači odreći se — « pomislio je on i turio šaku punu zlata u džep.

Mauduit je dreknuo straži.

»Nastup, paradni marš pred njegovom ekscelencom, generalom Rigaudom!«

Rigaud je izvukao mač, ukočio ruku na šeširu, a veliki su bubnji zagrmjeli, samo što nije prsnula koža; dotle su se mušketiri svrstali u redove, puške

prislonili uz lijevi bok, iskoračili desnom nogom i uperili pogled ravno preda se. Samo im je lako podrhtavalo bijelo perje.

Rigaud se vratio natrag i sakupio svoje ljude. Naredio im, da puške slože na hrpu.

»Govorio sam s Mauduitom — njega je strah, sve će ostati pri starome, ako se vratimo na rad — ja sam popustio — ali i dalje ćemo ostati spremni. Svaku najmanju uvredu, svaku najmanju nepravdu nanesenu slobodnom mulatu treba mi smjesta javiti — bilo to usred bijela dana ili mrke noći!«

Mauduit se slavodobitno vratio u Cap. Ispred kuća se sakupili građani, mrki i nijemi, stišćući šake u džepu. A Mauduit i Charmilly smijali se republikašima.

Slabo im se piše. Što je to s narodnom skupštinom? Nitko se ne snalazi — izuzevši aristokrate. Klub je »Massiac« izvojštio vlastelinima sva prava i poslao na San Domingo guvernera, slabića i ženskara — nekog grofa Blanchelande-a, koji se vječno grca u dugovima i posve prirodno u svemu ugađa svojim staleškim prijateljima i njihovim ženama.

Ali Blanchelande nije došao sam, doveo je sa sobom i dva bataljuna vojske iz pukovnija »Artois« i »Normandie«. Kad su prije stizavale čete, uskakao se sav grad od oduševljenja, dočekao ih sa glazbom, priredio vatromete, veselicu za sirotinju, a ples za časnike.

A ovoga puta — kakvi su to čudni likovi? Sve neka mrka, zagrižena lica, mršavi poput štuka, uprljana i izdrpana odjeća visjela je na njima kao na kosturima. Šešire su nakrivili, a na njima velike modro-bijelo-crvene kokarde. Svi su pričesivali kosu duboko u čelo, a u nekih brade kao u divljaka. Ukratko nipošto prijatne pojave, kao što je rekao Mauduit, a njegovi su kočoperni i ugojeni momci došljake susretali s porugom. Čim su ovi vidjeli bijelo guščje perje, znali su, na čemu su.

A njihovi časnici, mlada deriščad, neki povezane

glave, drugi su hramali ili tresli se po nekom čudnom taktu. Okom ni da bi trenuli, ni desno ni lijevo, ni da bi pozdravili kojeg časnika s bijelim perom, ravno su koračali za svojim modro-bijelo-crvenim zastavama, u koje je smrt užegla velike crne rupe . . . to su bili mladi grenadiri francuske revolucije, koji su se borili u Vandé-ji, na Rajni, u Holandiji, po Francuskoj i Španjolskoj, te svojim jurišima i rasipanim rojevima gonili stare pukovnije Europe.

Mauduit se požurio k Blanchelande-u i pritužio se zbog drskosti novih četa. Nijedan od tih žutokljunaca ne će da iskaže počast pred časnikom stare vojske. — »Tražim neograničenu punomoć, ja ću te zločince zajedno s njihovim časnicima dati išibati . . .«

Blanchelande je uzvinuo svoje teške vjeđe i odmahnuo rukom.

»Pukovniče Mauduit, ja želim, da bude mir — prilagodite se novim prilikama — nema druge, treba voditi računa s nižim slojevima . . .«

Već je bio sit toga Mauduita s njegovim vječnim krvološtvom. Pa još onaj slučaj sa zastavom narodne garde, vrlo neprijatna stvar. Ti su se sitničari i krojači uvrijedili, švrljaju po gradu kao da su se naždera li otrova . . .

Vojnici se revolucije povlače ulicama Capa. Raspričali se sa svojim zemljacima, koji tu rade i gladuju i proklinju mlohavost gospode u Parisu.

»Ovdje vam je ognjište najgore reakcije — mjesto gvozdene metle poslali su nam toga kartaša i iznuđivača Blanchelande-a, toga kicoša. — Mauduit nam je ukrao zastavu, — zaslužio je vješala, — mi tražimo natrag našu zastavu . . . —

A jedne večeri uputiše se oba bataljuna ulicama, odmjerenim korakom, pod vodstvom svojih časnika, sa zastavama. Istina, bez glazbe — ali oni su donijeli izum pariske revolucije — glazbu ulice, ritmičke povike buntovne mase, što im služe kao takt, po kojem s jezovitom monotonošću glasno i glasnije grme iznad glava i između zidina. Bataljun je »Artois« za-

urlao tri sloga »Mau-du-it«, a bataljun je »Normandie« odgovarao »meur-tri-er!« To se prolamalo gradom uz topot tisuću peta, a dvije tisuće, pet tisuća pluća rigalo je: »Mauduit ubojica«... Priključila im se narodna garda, masa je nahrupila na vojarnu, urličući, derući se — »Mauduit meurtrier — le drapeau — le drapeau!« Straže se raskoračile, pograbile pušku, gotove da otvore vatru...

Mauduit je čuo tu paklensku galamu. Nije on ni glup ni kukavica — sjetio se Rigauda — politika je bolja nego olovo — ujutro je pošao k Blanchelande-u, koji je očajan lomatao rukama.

»Ta ne pričajte, popustite, ja vas molim, nalažem vam, gospodine pukovniče, vratite zastavu. — Barun Charmilly nema tu što da govori — guverner sam ja — eto vam uvjeta — donesite im lično zastavu — jest, položite je na oltar katedrale, — dakle molim...«

Mauduit je pozdravio po vojnički.

Sjajna zamisao — ljepše nije mogao ni da je zamisli.

Smjesta je poslao ordonanca k zapovjedniku narodne garde, cipelaru i bivšem naredniku. Pozvao je časnike građanske garde, da dođu u crkvu, točno u podne će im predati svetinju.

Jedna se četa postavila u redove. Zastavnik je odbio, da ponese modro-bijelo-crvenu zastavu. Mjesto njega se javio jedan podčasnik. Mauduit se lecnuo, što to znači? Sad je tek zamijetio, da je sva momčad skinula bijelo perje. Redom ih omjerio pogledom. Žuta im se i crvena lica nepomično ukočila poput glava lutaka u ovratnicima opšivenim srebrom, oči im se caklile na žarkom suncu.

Pukovnik Mauduit izvuče mač, naredi, da nabiju puške, nataknu bodove. Naprijed! Bubnji zatutnjiše, a četa iskorači lakim korakom prema crkvi, na čelu joj pukovnik.

Što je to? Skupilo se pola Capa, svi nijemi, prljava lica puna mržnje, a među njima oni crveni krvoloci

iz bataljuna »Artois« i »Normandie« u svojim prnjama. — »Mjesta!« — Uz posmjeh, ali blijed kao krpa uputio se Mauduit ravno u najgušću skupinu, koja se razlila kao blato — k crkvi, uspeo se stubama, bubnji su zamukli, orgulje zabrujile, to je dobro, glazba će ublažiti duhove...

»Dobar dan, gospodo, evo vaše zastave, vidite, to je ona prava, ja druge nemam, kako znate — dopustite, da je položim na oltar...«

I s rukavicama je na ruci primio modro-bijelo-crvenu krpu, te je oprezno metnuo između svijećnjaka i posuda za cvijeće na bijeli oltarski prostirač.

Po vojničku je rukom pozdravio Otajstvo, okrenuo se, koraknuo, kad li na vratašca ograde pred oltarom stupi preda nj jedan od onih novih vojnika sa šeširom na razbarušenoj i ušljivoj lubanji, zasuče svoje crne brčiće i obrati se svojim drugovima, koji su dupkom ispunili sve tri lađe crkve.

Digao je ruku — tišina! A u tu je tišinu neprijatno zakriještao glas mršavog pariskog vucibatine, koji se izazovno podbočio.

»Pukovniče Mauduit, vi ste teško uvrijedili narodnu gardu i zastavu revolucije. Vi ste neprijatelj slobode i jednakosti — mi to znamo. — I stoga tražimo, da ovdje pred oltarom padnete na koljena i zamolite narodnu gardu za oproštenje!«

Mauduit se skamenio, a onda se malo nagnuo naprijed kao da je zlo razumio — »Na koljena? — Pseto!« poput ribe, što hoće da zagrabi zraka, posegnuo je za balčakom svoga mača, ali još prije nego mu je šaka oćutila tvrdo željezo, sijevnuo je pred njim srebrnast oblačić, zabrtvio mu se u srce —. Stotinu je bajuneta, njegovih bajuneta, zablistalo u šaci njegovih vojnika, pogodilo ga i ugaslo mu plamen života...

Jedan mu je mesar kratkim udarcom odrubio glavu i nataknuo je na šiljak zastave. U dvadeset je mlazova procurila krv po suknu i zastavniku po rukama.

Revolucija srlja naprijed.

To je ustanovio i Charmilly. Razaslao je nove vijesti u Paris, nove upute agentima u London.

Sad su vlastelini uvidjeli, da je Charmilly bio u pravu, te su mu dali neograničenu punomoć i slobodu u vodstvu.

USTANAK ROBOVA.

Oko glavnog je grada Capa u krilu tropske noći drijemala prostrana, sita, plodna ravnica. Nad polja se slegao zrak težak od vlage. Raspreo je maglice između neba i zemlje. Nigdje ni traga zvijezdi, ni tračka mjesečine.

A ipak je sva ravnica drhtala kao da je škropi tajanstvena kiša. U poljima nešto šušti. Brazdama se šuljaju poput velikih štakora šćućureni crni likovi. Sa svih strana gmižu u istom smjeru — prema imanju grofa Lavallière-a.

Na rubu se te ogromne plantaže diže velika suša, pročeljem obrnuta brdu; po stijenama iz paomine kore vise stručci suha duhana.

Dvjesta pedeset robova, povjerenici svih plantaža iz okružja Grande Rivière, skutrilo se tu na podu oko malenih rastinjalih vatrica. Oršću od studeni i straha. Nigdje ni glasa, tek se čuje krckanje grančica.

Ponoć je. Još su ušli posljednji. Straža je zatvorila vrata. Tada se iz crnog valovlja uzdigao jedan muž, izrasao je iznad sjajnih leđa svojih drugova poput vizoke i široke gromade. Velik je kao toranj. Četverouglastu su mu lubanju čelični mišići prikovali uz pleća, a šake mu se poput batova objesile do koljena. Žar mu se vatre ljeskao u očima, koje je lijeno prevrtao desno i lijevo, te kao da je zaškiljio, kad je uz smiješak kimnuo kojem znancu. Tada je pokazao i svoje konjsko zubalo.

Sad je pružio desnicu, a koža mu se napela na grudima, gdje mu se u masnoj runji isticao razbojnički

znak, slovo M. Zrak je u suši postao vruć i gust od znoja, pod strehom se uskuhao životinjski zadah.

Gorostas se raskrečio i stao govoriti. Govorio je kreolski, izmiješavši ga afričkim riječima, grlenim i pištavim glasovima; svi nisu toga razumjeli, što ih je natjeralo u to veći strah. Svi su crnci oko njega vjerovali, da je on Makandal, uskrsnuo iz groba, kao što je prorekao, da oslobodi svoju crnu djecu. Veliki čarobnjak može naime da uskrisuje mrtve ili sam da iziđe iz groba. To nije ništa neobična.

Gorostas je govorio brzo, neočekivano brzo, spretno se okretao amo-tamo, vrtio oko svoje osovine. Čas je raširio ruke, kao da će sve zagrliti, čas ih uzdigao k nebu, dalekom nepoznatom nebu, gdje se na rubu dizao plaho novorođeni ruj slobode.

»Afričani, vi me poznajete — ja sam Bouckman s imanja Lavallière. Bio sam rob, sad sam Marron, hajduk u gorama, koga gone psi. Ali sjutra ću biti general i slobodan čovjek. Pozvao sam vas ovamo, da vam to reknem. Ja sam stvorio odluku. Zovnuo sam vas ovamo, da vam saopćim ovo: meni se u snu prikazao Makandal. Držao je svoju glavu u ruci, krv mu se između prstiju cijedila na tlo. Rebra su mu na grudima bila otvorena, vidio sam mu živo srce, napio se njegove krvi. Je li vam to dosta?«

Oni su na podu od užasa cvokotali zubima. Pogdjekoji se krišom prekrižio i pljucnuo na sve četiri strane svijeta. Drugi su podigli k ustima malu kožnatu vrećicu s čarobnim travama i pobožno je poljubili. Iz pluća im se izvili jecaji i hrzaji. Bouckman se podbočio.

»Sve će biti posve prosto. Započet ćemo ovdje kod Lavallière-a. Ne zaboravite ponijeti sa sobom sjekire, noževe i srpove. Bit će to igrarija, proštenje nakon toliko godina muka. Crnac će pobijeliti od same sreće. Pocrvenit će od krvi svojih krvnika. Ja sam Bouckman i s ovim rukama, koje mogu svladati bika, podžeći ću grofovu palaču i njegove nadglednike žive

ispeći. Nijedan ne smije ostati na životu. Jeste li me razumjeli?«

Razumjeli su ga, ruknuli su »da«, smijali se, trljali ruke i od radosti potreptali jedan drugoga po leđima.

»Bouckman je pobjeda — Bouckman je veliki čarobnjak — mi ćemo stanovati u dvorcima — bit će vina, rakije i para — bijelce ćemo okovati u lance!«

Uzgalamili se i već su htjeli otići.

Tada je ustao star, sijed crnac. Lice mu pokrili sami nabori, mršav je kao suha banana, nema više nijednog zuba, podrtina, izmrcvaren crnac. Ali malene mu se oči krijese podmuklo kao dva noža, a riječi mu zvuče jasno i opako, hladno i okrutno. Usteturao se, pijan je. Ali govorio je brzo i razgovijetno.

»Zališno je, da vam kažem, tko sam. Tko ne poznaje staroga Biassou-a? Dakle tako. A ipak vam velim — vi me ne poznajete! Pokazat ću vam, da ste se svi u meni prevarili, svi!«

Što je to palo na um starcu? Kao da i ne govori crncima, okrenuo im leđa, vikao je u noć, kroz stijene je suše sipao svoje prijetnje prema sjeveru, tamo gdje snom bogata zadovoljna čovjeka spava veliki grad Cap usred svoga blaga, svojih palača, čitavih brda duhana, pamuka, indiga i šećera.

Taj je stari pijani Biassou utuvio sebi u glavu, da će sam govoriti s bijelcima, da će ih tikati.

»Bijele moje golubice, ja, stari posrani crnac Biassou, ja ću vam zakrenuti vašim vitkim vratom, svojom ću vam rukom kožu išarati lijepim, dobrim, ognjenim M, a onda ću vas poslati u Paris, neka vidi vaš kralj, kako to godi, kad čovjek smije biti rob. Ali još ću se predomisliti, isplati li se uopće, da vas ostavimo na životu!«

Crnci se ushihotali i rukom pokazivali, kako se rubi glava. Biassou je teturao naokolo i promatrao sve redom.

»Crnci! Kakav nas posao čeka sjutra?«

Jedan je vitak mladić svijetle kože i glatke kose skočio na noge upravo kao u školi, kad učitelj pita sve, a podrazumijeva najboljega đaka.

»Dakle, Jean François, reci, što ćeš ti učiniti?«

Jean François je jedini imao na sebi kaput. Iz džepa je izvukao nož i turio ga Biassou-u pod nos.

»Najprije muškarce, pa žene, a onda djecu, a onda vatru pod kuće, štaglje, tvornice i polja — krv i vatru!«

»Odlično. Ti ćeš postati general, Jean François. Upamtite to točno, vi tikvani. Sve lijepo redom. Ne bojte se ničega, uz nas se bore Makandal, Polydor, Télémaque Canga i Pyrrhus Candide, naši veliki junaci i hajduci. Oni će nad našim glavama u zraku rasprostrti svoja krila i učiniti nas nevidljivima. Taneta će se odbiti i pasti u prašinu. Mi smo veliki čarobnjaci, jaki smo i neozljedivi. Slušajte naš savjet i mi ćemo pobijediti!«

U mračnom je uglu suše, napola zastrt strukovima duhana, stajao osamljen crnac širokih pleća. Čisto je odjeven, lice mu dosta svijetle boje, ali puno napete, gotovo nervozne pažnje. Nekoliko su mu se puta zatrzale usne, kao da će progovoriti. Ali šutio je.

To je bio Toussaint s imanja Bréda.

Malo časaka kasnije nestalo je crnaca, a štakori se opet naganjali po praznoj suši.

Napolju je šuštilo i podrhtavalo klasje i trstika. Obzorje je počelo rastvarati snene oči, a trnovite su akacije zašaputale na jutarnjem povjetarcu.

Od kolibe se do kolibe širio nemir. Zaludu su nadglednici vitlali bičem. Peći su ostale bez vatre, strojevi bez posluge, kuhinje bez zajutraka. Sve je spavalo, ali nitko da bi stisnuo oko — tek je znak na uzbunu probudio pospance, elektrizirao one, koji nisu spavali. Skočili su sa svojih slamnatih ležišta, protrljali oči. Ruka je posegnula za sjekirom, za srpom, za vatrom.

Gospoda lunjaju gradom, tjeraju politiku, prave poslove, zabavljaju se. Nadglednici sjede po krčmama i rade isto, bave se politikom, tuku crnce i prave poslove za svoj džep.

Crnci u ravnici drže krivi nož u drhtavoj ruci i ćule uši, protežu vrat, kad će iz Lavallière-a zabrujiti zvona, zaričati stoka, vika, dim razvitlati plamen i navijestiti dan slobode, dan velike odmazde.

Zvona zaječaše, stoka riče, a plamen je svoje crvene šare stao bacati po nebu nad San Domingom.

Ogé nije lagao. Rekao je istinu.

Ali ta je istina bila prevelika, preistinita za mozak bijelaca, ona nije mogla da prodre u tvrde im tikve. Crnci su glupi, crnci ne će slobode, crnca možeš prodati, ustrijeliti. Crnac nije čovjek.

Ali odjednom je provalila crna struja, i za čudo — crnci ne samo da su ljudi, nego umiju i ratovati i pobjeđivati.

ZEMLJA U PLAMENU.

Ulicama se Capa uskomešali trgovci. Burzu je zahvatila groznica. Amerikanci u kaputima iz jelenje kože viču iz svega grla i mašu malim torbicama punim zlatna praha. Robovi trče u dugim redovima. Jedan za drugim iz luke u skladišta i opet natrag. Na zgrbljenim leđima tegle bale pamuka velike kao koliba; strukove duhana u tolikoj masi, te se pričinjaju kao pomična šuma jeseni. Straža je došla, da se izmijeni. Zapovjednik Touzard izvršio je pregled.

S juga je ravnicom jurio konjanik. Bijela se pjena u debelim krpama kidala konju s gubice. Konjaniku je lice pocrnilo od dima, a znoj je po njem povukao bijele brazde. Haljetak mu je iskidan. Lijeva mu se ruka mrtva objesila.

Skrenuo je konja ravno poprijeko preko trga. Seljanke digle viku, a jedan se trgovac nabacio za njim dinjom. Pred guvernerovom se palačom stropoštao

konj. Posrćući uspeo se stubama, stao teturati hodnicima, dok odjednom nije počeo urlikati kao lud. Vika mu je jeknula prašnim hodnicima, prodrmala gluha vrata i mutne prozore. Vrata se rastvoriše, a napolje nahrupiše činovnici, pisari, sluge i vojnici.

»Ubojstvo! Pomoć, crnci su navalili...«

Dalje nije mogao, tresnuo je o pod. Poreznik ga je Morlin poprskao čašom vode.

Umobolnik? Podivljali Amok?

Ni jedno ni drugo: to je bio grof August Lavallière, jedini živi, koji se spasio s imanja svoga oca.

Morlin ga je uz pomoć sluga digao na noge, i tako su ga odveli u guvernerovu sobu, oprezno ga posadili u prostran naslonjač. Malo po malo došao je k svijesti.

Blanchelande, gospodar nad životom i smrću na San Domingu, turao je nos u namirisan rupčić. Vonj smrti, koji se širio oko glasnika, potresao mu je živce...

»Vi pretjeravate, dragi grofe, crnci su doduše glupi, naloču se i bježe. Ali sjutra, prekosjutra već ćemo ih pohvatati, desetak povješati, užeći im M — znamo mi to. Umirite se, zemlja je u mojoj čvrstoj ruci...«

Mladi je Lavallière zinuo u blijedoga, ugojenoga Blanchelande-a. Zadrhtao je pred njegovim kroz nos proiznesenim glasom punim ironičke nadutosti. Pogled mu se zalio otrovnom mržnjom. U svom je nemoćnom bijesu strgnuo s tijela kaput i pokazao svoje razmrskano pleće. Izderao se na tu blijedu avet, da su se zatresle zidine. Guverner je sav prestravljen skočio sa stolice i uhvatio se za glavu. Sad je i njega spopao strah.

»Velim vam još jednom: Jutros su tri do četiri tisuće crnaca navalile na našu kuću i na posjed našeg susjeda, baruna Flaville-a, sve su spalili, skladišta i tvornice su razorili; poubijali su sve bijelce, među njima i moga oca, moju majku, obje sestre, čitavu obitelj Flaville, obitelj našeg upravitelja,

baruna Gallifeta! Poubijali! Nije li vam ni to dosta? Sad su pošli na la Rivière — a za dva će dana biti ovdje ...«

U to se vani na trgu digla čudna buka, zazvečali su prozori. Isprva tek pojedini povici, krikovi, a malo zatim divlja galama, koja se ustalasala po uskim ulicama poput oluje. Pootvarala se vrata i prozori, a ulice se dupkom napunile masom ljudi. Nasred trga zaustavile se taljige na dva točka. Na slami je ležala mrtva grofica Lavallière. Jedan je mulat povezane glave pričao, sipao riječi, mašući rukama, lijevo i desno je razbacivao svoje otrovne novosti u gomilu građana, koji su zinuli i razogračili oči, dok su im tijelom prolazili trnci.

Tu i tamo se gomila razišla, pomakla, da opkoli druga vozila i konje s bjeguncima.

Roman je postao stvarnost.

Sad se pred njihovim očima rasplesala revolucija iz Parisa, divlje priče novina, poprimila krvavu priliku, strahovito sličnu onim dalekim neshvatljivim događajima u Europi.

Kad se smrklo, pritisla je tuga i očaj bogati i sretni grad Cap. Građani su kasno užegli svijetlo u svom stanu, potišteni su buljili u pune zdjele. Nešto ih je vuklo iz kuće, tisućama su grnuli napolje na brežuljke oko grada.

Daleko se na obzorju širio neki crveni žar, mnoštvo je plamena sablasno lizalo u daljini i uspinjalo se gore put tupih bokova neba, išaralo ih crvenilom sve jače i jače, dok se nad čitavim otokom nije razastro grimizni krov. Ljudi su zurili prema jugu u ravnicu, gdje su sada jasno zatitrali crveni jezici brojnih požara.

Sada su tek svi vjerovali.

Crnci su raskinuli okove, a bijelcima se stinula krv pri pomisli, da će sjutra ili prekosjutra crni val svom svojom silom zapljusnuti i njihove domove, da će ih do posljednjega pomesti dolje u more, u carstvo morskih pasa.

U guvernerovoj palači pucketaju svijeće. Blanchelande vijeća sa zapovjednikom Touzardom. Narodnu su gardu alarmirali. Svi su se muškarci sposobni za oružje skupili na trgu. Žene i djecu stali su otpremati na brodove. Crnce su pozatvarali u skladišta. Porazmjestili su svuda straže, porazdijelivši im oštre naboje. Proglasili su opsadno stanje.

»A što ćemo s mulatima?«

Aristokrati su se oko Blanchelande-a i Touzarda stali u strahu ogledavati, ponavljajući glupo to pitanje.

Samo barun se Charmilly drsko osmjehnuo.

»Čudna li pitanja — zatvorit ćemo ih k crncima«.

Ali Touzard je odlučno ustao protiv toga prijedloga.

»To bi bilo najgore u ovom opasnom položaju. Naprotiv mi moramo mulate, u prvom redu Rigauda i Vilattesa, predobiti za se. Mi smo bijelci preslabi za borbu na dvije fronte. Ja predlažem da redove narodne garde pojačamo mulatima. Ako li se pokažu nesposobni, moći ćemo ih još uvijek pozatvarati«.

Vlast je prešla u Touzardove ruke. Glasovanjem su velikom većinom otklonili Charmilly-jev prijedlog. Smjesta su dva glasnika poslali k Rigaudu. On ih je očekivao. Prihvatio je ponudu. Mulatima su porazdijelili oružje i uvrstili ih u čete narodne garde.

Pridolazila su nova jata bjegunaca i utaborila se na trgu poput cigana. Grad nije mogao da se smiri.

Touzard je saznao, da se glavna sila ustaša nalazi na imanju grofa Latoura, nekih pedeset kilometara južno od Capa. Smjesta je naredio, da im vojska pođe ususret. Sjutradan je došlo do prve borbe između bijelaca i crnaca. Narodnu je gardu pojačalo nekoliko četa aktivnih vojnika. Krvavo je kolo potrajalo čitav dan. Salve su raspršile crne gomile, koje su kao opojene i slijepe uz glasnu viku, mašući svojim srpovima, srtale ravno na puške. Hr-

pimice su padali i nagomilali se u krvave humke. Ali preko mrtvaca razlile se struje novih četa, kao da se zemlja otvorila, kao da su zinule šume i bregovi, neprestano su rigale nove rojeve crnaca, koji su urličući navaljivali na bijelu vojsku, a ovoj je ponestalo municije.

Živci Europejaca nisu mogli više da izdrže.

Touzard je naredio uzmak.

Natakli su bodove i stali se povlačiti, isprva polagano, pa sve brže i brže. Za njima se razlijegala pobjednička vika robova.

Blanchelande je razaslao tekliće po čitavoj zemlji. Naložio je, da svuda podignu utvrđene tabore, ne bi li se ogradili od ognjišta ustanka. Ali crnci su zajedno s mulatima, koji su dohitali iz svojih skrovišta, navalili na utvrde pred Grande Rivière i Dondonom, te ih osvojili.

Ustašama je pala u ruke sva ravnica oko Capa, i sjever otoka, okružje Grande Rivière. Sve su vlasteline i nadglednike, ukoliko nisu umakli, poubijali.

Touzard je uveo strogi red. Građane je Capa istjerao iz grada, svrstao ih u radne čete, te su morali dizati bedeme, kopati jame, graditi podzemna skloništa, postavljati palisade i rovati vučje jame. Na sve su se strane, u velikom luku oko grada, raštrkale straže. Noću su sablasno odjekivali njihovi povici, a iznenada, pri najmanjem šumu, odapinjale su puške i odmah je nastalo divlje puškaranje. Nepotrebna uzbuna.

Crnaca ni blizu. Dani su i sedmice prolazili u napetosti, koja je rastrzavala živce. Ali na Cap nije uslijedila navala.

Pored svega toga smrt je marljivo kosila.

Robovi su haračili. Kroz šest su sedmica pale dvije tisuće bijelaca. Uništili su 180 plantaža šećera, 900 plantaža kave, pamuka i indiga, a spalili dvaput toliko tvornica i silosa. Ustaše su izgubili nekih deset tisuća ljudi. Isto toliko su ih pohvatili i smaknuli. Pardona nema. Crnac, kojega su se dočepali bijelci, morao je poginuti. Ustaše su im vraćali milo za drago. Drveće se po šumama uz ceste pretvorilo u vješala. Sa svih su otoka naokolo u oceanu nahrupila jata jastrijeba na San Domingo.

IZVJEŠTAJ MR. EDWARDSA, TRGOVCA PAMUKOM IZ LONDONA

»Uvečer 26. rujna 1791. prispjeli smo u luku Cap Français i već izdaleka opazili strašnu pustoš, koju su svuda prouzročili požari. Na Jamaici smo već čuli o ustanku robova, ali tih grozota nismo mogli da dovedemo u sklad s našim znanjem o značaju crnaca. Prizori su tu nadaleko nadmašili priče o tom. Divnu je ravnicu nadaleko i naširoko prekrio prah i pepeo, a na okolnim su se uzvisinama još dimile razvaline kuća i spremišta.

Svi se stanovnici grada sakupili na obali i suznih očiju vapili, da im pomognemo. Sa svih su strana odjekivali poklici: Živila Engleska! Živio kralj Đuro! Guverner je San Dominga bio nesretni Blanchelande, koji je kasnije svršio na stratištu. On nas je pozvao, da dođemo na kolonijalnu skupštinu. Dvorana je bila bogato osvijetljena, o svi su članovi, od reda aristokrati iz najuglednijih francuskih obitelji, došli u koroti. Ni cigloga nije bilo među njima, koji nije izgubio barem jednog rođaka. Za nas su Engleze smjestili stolice unutar ograde, a predsjednik je barun Charmilly, koji uživa naročitu naklonost vlade njegova veličanstva, održao ganutljiv govor.

— Nestalo je zelenila, što je još do nedavna svojom sjajnom bujnošću resilo naša polja. Naše obale pokošene plamenom, opustošene strahotama rata, pružaju sliku pustoši. — Pri sjaju požara, koji nas okružuju sa svih strana, savjetujemo se sada, što da učinimo. Naoružani moramo da bdijemo noću, u

strahu pred neprijateljskom navalom na grad. Dugo je tištila tuga naša srca, a danas nam je nakon dugog vremena opet sinuo tračak nade, ugledavši vas. U vašem je srcu još budna čovječnost. Francuska nije učinila ništa, da nas spasi, a bez potpore engleske vlade ne bismo bili kadri da se duže održimo . . . —

Svi su se narodni slojevi bunili protiv zaključaka narodne skupštine u Parisu, koja je ljudima darovala slobodu i jednakost, i time skrivila svu tu nesreću, jer ti ljudi s tim darom nisu znali što da započnu. Bijelci su svih staleža bili spremni, da materi zemlji uskrate pokornost. Mjesto trobojnice uzeli su crnu kokardu, a svi su društveni slojevi otvoreno izrazili želju, da britanska vlada konačno izašalje flotu, koja bi osvojila otok ili uz pristanak stanovništva zaposjela bez borbe.

Pustošenja su se međutim širila na sve strane. Ustaše su razorili gradić Limonade i sve plantaže po obroncima okolnih brda. Selo je Limbé stajalo u plamenu. Crnci su osvojili tvrđave Akul, Dauphin, Dondon i Grande Rivière, sve sama silno utvrđena mjesta. Ovdje su našli na pretek oružja, a dobili su ga i od Amerićana. Uspjesi su ih ohrabrili do neopisive mjere.

Svaki je njihov korak značio razaranje, a svaki se otpor bijelaca činio beznadan. Da bijeda bude još veća, ustručavali su se njihovi susjedi Španjolci zadojeni mržnjom, da im za ugušenje ustanka pruže ma i najmanju pomoć, premda im je zdrava pamet morala govoriti, da i njihovu životu prijeti ništa manja opasnost nego li Francuzima. Što više javno su optuživali Španjolce, da ne samo pomažu ustaše oružjem i municijom, nego crncima izručuju francuske vlasteline, koji su se sklonuli na španjolsko područje, a za to još primaju i novac.

Trgovci su svoju robu nudili svakome, tko je plaćao u gotovom, u pola cijene. Sa svih su strana navalili na kapetana našeg broda, da preveze bje-

gunce na Jamaiku. Guverner ga je Blanchelande doduše primorao, da odbije sve te očajnike, ali vlastelini su našli sredstava i puta, te su velike novčane svote i dragocijenosti od znatne vrijednosti otpremili na Jamaiku i u sjevernu Ameriku.

Iz sjeverne se pokrajine ustanak olujnom brzinom proširio i prema zapadu, poprimivši nove oblike. Ovdje su se ustaške čete sastojale većinom od mulata, kojima se pridružilo nekih šest stotina crnaca. Redovne čete, koje su iz Port au Prince-a pošle protiv ustaša, bile su natjerane u bijeg. Neprijatelj se približavao gradu.

Rigaud, vođa mulata, izjavio se spreman da pregovara. Na čelo se bijelaca, koji su bili voljni, da popuste, stavio neki gospodin de Jumécourt. Posljedica je ovih pregovora bio ugovor, tako zvani konkordat, sklopljen u rujnu između ustaša i bijelaca u Port au Prince-u: Mulatima su priznali ravnopravno s bijelcima sva prava proglašena od narodne skupštine, organizirali su čete od crnaca i mulata pod vodstvom mulatskih časnika. Već se činilo da je spašen Port au Prince i njegovo okružje.

Ali uto je novi udarac zadesio nesretnu koloniju. Vijesti su iz San Dominga natjerale narodnu skupštinu u Parisu potpuno u naručaj kluba »Massiac«, tako da je ona opozvala sve olakšice, koje je u svoje vrijeme zaključila u prilog mulatima.

Učinak je te mjere na mulate bio neopisiv. U tren su se oka digli i navalili na bijelce. Velik je dio Port au Prince-a postao žrtva vatre. Iz svih su krajeva dohrlili crnci, priključili se mulatima, i rat je započeo iznova. Samo što su sada mulati štedili svoje ljude, a glupe crnce slali na klaonicu. U boju pod Cul de Sacom poginule su preko dvije tisuće crnaca. Mulati su u pravi čas pobjegli.

Međutim kao da se Francuska s više energije zauzela za koloniju, 22. studenoga 1791. prispjela su u Cap trojica građanskih povjerenika: Roume, Mirbeck i Saint Léger, da na San Domingu uspostave

mir. Prvo im je djelo bilo, da su dali ukloniti vješala i kotače, koji su u gradu služili krvavim orgijama. 5. su prosinca proglasili opću amnestiju i pozvali sve građane, da se izmire.

Ali sve su te mjere došle prekasno. Nitko se nije htio odazvati pozivu, da položi oružje i da se vrati na posao. Mulati nisu bijelcima više ništa vjerovali, a crnci nisu ni pomišljali, da se vrate u okove i jarme. Dotle su se bijelci svađali. Jedni su bili za Englesku, drugi protiv nje.

Englesku je stranku vodio barun Charmilly. On me je svakog dana zvao k sebi. Dao mi je i pisama za London. U početku 1792. ostavio sam tu bijednu zemlju. Odsjev nas je požara pratio još dugo i daleko, dok smo odmicali na pučinu...«

TOUSSAINT NA STRANI USTAŠA.

Nakon one noći, kad su se na imanju Lavallière sastali urotnici, vratio se i Toussaint poput ostalih na imanje Bréda. Ni on nije stisnuo oka.

Toussaint je bio mudar, ali i sumnjičav. Poznavao je svoje zemljake, a pogotovo moć bijelaca. Nije on bio izdajica, ali ni djetinjast, da bi slijepo srnuo u propast.

Sav u strahu slušao je noću i čuo napokon bruj zvonova, vidio požare, doživio prvi plamsaj žarke mržnje i dane, sedmice užasa, koji je za nj prestao biti užas, što je duže trajao. Crnci su naime odolijevali! Ono, što Toussaint, a s njim i bijelci, nisu nikada držali mogućim, postalo je stvarnošću: crnci su pokidali okove.

Ali već tada je Toussaint očitovao svoj značaj. On je računao, oklijevao. Promatrao je, vrebao, skupljao vijesti. A što je glavno — nije izgubio glave. I tako reći na svoju je ruku, u četrdesetoj godini, stao ostvarivati ono, što mu se činilo prijeko potrebnim za uspjeh svoje rase: Organizirao je robove na imanju Bréda, vježbao ih na vojničku, mjesto pušaka im je dao toljage. Morali su napredovati u rijetkim rojevima, tražiti zaklone, zakapati se. Izvodio je terenske vježbe s predstražama, ukratko iz svojih je trista crnaca stvorio jurišnu četu, koja mu se slijepo pokoravala.

Usred onih pustošenja, koja su iz dana u dan poprimala sve strašnije razmjere, sačuvao je rob Toussaint i mir i snagu. Ništa nije moglo da ga smete. Kad su mu bijelci prigovarali, pozivao se na svoje punomoći.

»Grof Noé je u gradu, a gospodin mi je Bajon povjerio obranu imanja. Mi se nalazimo u ratu, a ja sam naučio, kako u ratu treba postupati. Sve što radim, radim za sigurnost svojih gospodara. Ja jamčim za njih svojom krvlju i svojim vojnicima. Samo jedno vas molim — dajte mi oružja!«

I doista dali su mu nekoliko desetaka pušaka. Ostatak je čete naoružao srpovima na dugim dršcima, tako zvanim machetama.

Ni crnci ga nisu mogli uskolebati u miru. Čim su se pojavile rulje ustaša pred međama Bréde, pohitao im je Toussaint ususret sa svojim vodovima. Razmahali se noževima, ispalili nekoliko hitaca u zrak, a razbojnike zasuli kamenjem. To je bilo sve.

Ali malo po malo postalo je stanje neodrživo. Crnci su sve više bježali s imanja. Zid se požara i pustošenja sve više suzivao, a grad Cap kao da je sve više odmicao.

Jednog je dana gospođa Bajon izjavila, da će otići. Toussaint je pošao k njoj.

»Madame, ostanite mirno ovdje, ne bojte se ničega. Dok sam ja živ i dok vas budem mogao braniti, ne će vam ni vlas pasti s glave. Moji me ljudi slušaju i dobro su uvježbani.«

Gospođa je Bajon ostala, a radovi na poljima, u tvornicama i skladištima nastavljeni su uobičajenim redom. Svake je sedmice dolazio upravitelj, pregle-

dao polja i veselio se uzornom gospodarstvu, koje je usred onog vihora cvalo i napredovalo poput oaze.

Ali sve su češće i u većem broju nadirale rulje odbjeglih robova, provaljivale na polja, prijetile radnicima i grdile ih. S običnom uzbunom nisu više bili kadri da protjeraju Marrone. Sad su i oni imali puške. Toussaintovi su radnici postajali sve nemirniji, mnogi su mu vojnici pobjegli s oružjem. Bouckman, Biassou i Jean François digli su galamu, prikupljali sve pod svoje zastave, rakija je tekla potocima. Poslali su svoje zapovijedi i Toussaintu. On se gradio, da je gluh i vježbao dalje svoju četu.

Ime se crnih generala sve više pronosilo zemljom. U gorama je taborovalo trideset tisuća naoružanih ustaša, koji su se umjeli boriti i nisu više imali straha pred francuskim bajunetama. Noću su se iz svojih spilja spustili niz obronke, sakupili se u grmlju i pošli dalje prema jugu. Odjednom su jeknuli urlici, juriš, puškaranje i za čas su planuli požari. More je vatre zahvatilo nove krajeve.

Toussaint je međutim budno pazio, svake noći pregledavao straže. On je poznavao Cezara, Herodotove izvještaje iz perzijskih ratova, proučio je »Rêveries militaires« od maršala Saskoga — je li to sada kucnuo čas, na koji je mislio Raynal? Čas slobode, koji ga je zvao, koji se nikada više ne će vratiti?

Toussaint je čekao, čekao tri mjeseca, pola godine — crnačka se vojska držala i dalje se još borila! Bijelci su strijeljali, ubijali, istrebljivali sve, što im je dopalo šaka. Ali Bouckman, div, u koga je ušao Makandalov duh, nije popustio.

Toussaint nije vjerovao u aveti, znao je više nego li svi crnci, više nego li i sami bijelci — da će snaga mržnje, koja je odlučila u borbi za oslobođenje Amerike i u Europi u prilog potlačenih, i na San Domingu stvoriti čudesa. A on je bio radnik, koji je bio vješt svome poslu, a i volio ga. Umije li bijelac rezati i mljeti šećer? Razumije li bijelac jezik Arada?

Poznaje li bijelac trave, što suzbijaju groznicu ili čovjeka ubijaju polako, posve polako, a da nitko i ne opaža, od čega je umro, ni sam bijeli liječnik?

Toussaint je čekao.

Bouckman je poslao k njemu glasnike.

»Ako za sedmicu dana ne ispprazniš Brédu i s tvojim se radnicima ne pridružiš nama, sravnit ćemo sve sa zemljom, a tebe ćemo prvoga baciti u vatru.«

To je bilo jasno kao sunce.

Toussaint je tu poruku pokazao bratu Paulu. Dugo su se predomišljali, hoće li se oduprijeti ili ne će.

»Crnac pripada k crncima. Crnac hoće da se oslobodi, on hoće da postane i vlasnik zemlje, koju obrađuje, i žetve, koju požanje. A to će moći postići samo onda, ako se svi slože. Ti si mudar i velik, ti ćeš ih sve natkriliti . . .«

Toussaint nije mogao da se odluči. Brat mu je prigovarao.

Toussaint se sav uznemiren ushodao. Navrle su mu suze. Ali Bouckman, div, ne poznaje milosrđa. Dan prije nego je istekao rok, udarile su prve čete. Opet je pozvao Paula.

»Pokorit ću se. Ti ćeš se sjutra u zoru s gospođom Bajon odvesti u grad. Ti mi jamčiš za njen život!«

Zatim se oprostio od svojih gospodara, poljubio im ruku, suzna im oka zahvalio na svim dobrotama, koje su mu iskazali.

»Ništa se ne bojte, vi ćete doći do Capa, a odanle u Ameriku. Meni drugo ne preostaje, za crnca nema drugog izlaza . . .«

Desetak je ljudi ostavio kao stražu, a sam je odmah nakon odlaska gospođe Bajon sa svoje dvije stotine momaka pošao u Grande Rivière, u tabor crnaca k staroj pijanici Biassou-u. Tu se prijavio kao ranarnik i sve ga je primilo otvorenih ruku. Liječnici su bili jedini bijelci, koje su crnci štitili.

Toussaint se ograničio samo na uređivanje bolnica i previjališta, ali je pomno promatrao sve, što se oko njega zbiva u taboru. Biassou, Bouckman, Jean François i kasnije neki Jeannot natjecali se međusobno, tko će biti okrutniji i do ludosti razvratniji.

Toussaint je zadržao svoju četu. Njemu se gadilo ono bezumno razaranje. Malo po malo je oko sebe okupio u neku ruku stranku trijeznih. Većinom su to suplemenjaci, Arade. S njima je raspravljao o položaju ustaša i o stanju revolucije.

Tada je već našao onu dvojicu ljudi, koji će vječno pratiti njegovo ime, i zasjenjivati, a konačno i kumovati njegovu udesu. Jedan je bio Dessalines, stari Marron, oduran, sav iznakažen brazgotinama, koji je pobjesnio, kad je čuo zviždük taneta, bojnu viku. On je strah i trepet nesamo bijelcima, i crnci strepe pred njegovom silovitošću. Svoje je taktičko iskustvo zahvaljivao jedino energičnom nadzoru sa strane Toussainta. Drugi je junak bio Jean Christophe, bivši konobar, spor, žilav, gvozdenih živaca i mišića, kojem je inteligencu ispreplela divlja fantastika. Život je ove dvojice donekle bio još čudniji nego li život njihova učitelja Toussainta.

Toussaintu se bilo teško snaći u tom vrtoglavom svijetu. Crnački je rat pogdjekada bio nalik na groteskan kazališni komad, u kojem je originalno bilo samo ubijanje žrtava. A sve drugo, život u taboru, ratni plesovi, uređaj i uprava vojske, sve je to bilo nerazmrsivo klupko spletaka, majmunisanja i ludovanja.

U prvom redu gospoda vođe:

Jean François se prozvao velikim admiralom Francuske, a nikad u životu nije vidio mora. Biassou je uzeo naslov generalisimusa osvojenih područja. Njihove su rulje nosile bijele zastave s ljiljanima. Na jednoj je strani bio natpis »Živio kralj!«, a na drugoj »Živila stara, zakonita vlast!« Ti su se robovi nazivali rojalisti: Kralj je Ljudevit htio ukinuti ropstvo, zato su ga vlastelini i klub »Massiac« u Parisu bacili u tamnicu.

Kapetani su ukradene časničke kapute uresili crnim vrpcama. Generali su se šepirili poput paunova: o ramenima su im visjele ogromne epolete, na odorama izvezenim zlatom sjajila se odlikovanja, koja su popljačkali po ormarima. Na trouglastim im se šeširima talasali čitavi strukovi nojevog perja. Odlikovanja, mačeve, pištolje i uresne predmete, koje su našli po riznicama francuskih vlastelina, sve su to po sebi povješali. Samo tako su mogli voditi rat, samo tako su mogli imponirati glupim crncima.

Toussaint je zazirao od te maškarade, nosio je modri kaput bez ikakva znaka. Ali mjesto toga je vježbao svoje ljude u ratnom umijeću, onako kako je to vidio da rade Francuzi u Capu.

Biassou-u se to svidjelo. Stoga je ranarnika imenovao svojim pobočnikom, protiv volje Jeana Françoisa, koji je ljubomorno čuvao svoj položaj. Sad je Toussaint mogao pribivati vijećanjima u glavnom stanu. A kad je sa svojom jurišnom četom izveo nekoliko uspjelih pothvata, stekao je doskora među ratnicima veći ugled nego li sam generalisimus.

Ponajprije je napeo sve sile, da istrijebi sveopću nediscipliniranost među crncima. Svoje je vojnike izlučio iz onih razbojničkih rulja, tako te su ovi naskoro spoznali, da su time izloženi manjim žrtvama. Časnici su se pridružili njemu, a tim je bio potkopan utjecaj Biassou-a, koji nije drugo umio nego slijepo jurišati.

Toussaint je onu gomilu crnaca porazvrstao u pukovnije i čete, dao je urediti matice, dijeliti plaću, postavljao je časnike i podčasnike. Nakon tri je mjeseca ta malena vojska prisegla njemu vjernost. Geslo je »Sloboda i nezavisnost crnaca« konačno istislo one rojalističke blezgarije. Klanje i pljačkanje, nepromišljeni noćni prepadi i uzmaci, koji su proždirali žrtve, prestali su, a mjesto toga su nastupali po točno određenoj ratnoj osnovi, te su postepeno Fran-

cuze potisli sve do obala. Osvojena je područja Toussaint osigurao jako utvrđenim uporištima, koja je s glavnim stanom povezao stalnim teklićima i čitavom mrežom straža.

Za ratovanje je trebalo novaca i hrane. A nadaleko i široko se prostirala zemlja puna razvalina, garišta i zastrašenih, opljačkanih ljudi. Tu je trebalo zagrabiti čvrstom rukom, da glad ne skrši snagu ustanka. Stoga je Toussaint izdao svoj prvi manifest, proglasivši svakog seljaka vlasnikom one zemlje, koju obrađuje. To je otrijeznilo crnce i oni su pod zaštitom crnih pukovnija stali obrađivati zapuštena polja. Višak su uz utvrđene cijene morali davati vojsci. Slobodni su se seljaci toj naredbi odazvali s oduševljenjem i tako je bio osiguran materijalni opstanak vojske.

Kad je Toussaint uočio položaj i prozreo nevaljalstvo drugih vođa, steglo mu se srce. Posumnjao je u uspjeh. Znao je, da se Francuska nikada ne će odreći svoje najbolje kolonije. Francuska je bila velika vlast. A što je bio on? U najboljem slučaju pametna glava usred milijuna djetinjastih budala. Svake je noći morao biti spreman, da će ga ubiti. U svakoj ga je bitci moglo s leđa pogoditi tane iz puške njegovih zavidnika. Crnci su znali baratati i s otrovom. Tko mu je mogao jamčiti, da komad kruha ili čaša čaja na njegovu stolu nije otrovana? Više nije spavao, hranio se samo bananama, a u borbi se sa svojom pratnjom povukao na kakvu uzvisinu i dijelio naloge, a da se sam nije miješao u borbu prvih redova.

To mu je stanje podrovalo snage. Ne bi li ipak bilo pametnije, da sada popusti? Morao je i to pokušati.

Francuzi su zatražili obustavu neprijateljstva, da pokopaju svoje mrtve. Tada je Toussaint zamolio, da se sastane s generalisimusom.

U Dondonu su održali ratno vijeće, kojem su pribivali svi vođe: Bouckman, Biassou, Jean François

i Jeannot, a s njegove strane Dessalines i Jean Christophe. Prvi je ustao Toussaint i u dugom govoru izložio svoje političko mišljenje i brigu za budućnost.

»Drugovi, mi smo bijelcima dokazali, da nismo tek oruđe bez volje i bez duše u njihovim rukama. Mi nismo ni Marroni, nego vojnici, koji umiju da se bore i drže disciplinu. Mi smo svagdje pobijedili i zemlja je sada naša. Polja su vlasništvo seljaka i oni su spremni, da je brane puškom i sabljom, pa i zubima. — Naša je svrha — vlast Afričana nad San Domingom! San Domingo pripada ljudima, koji su iz njega stvorili plodnu i bogatu zemlju. — Francuzi neka rade što ih je volja. Oni su smaknuli svoga kralja, to se nas crnaca ništa ne tiče. Bijelci neka čine što im drago, mi smo narod i ljudi, upravo kao i oni. — Drugo me pitanje više zabrinjuje. Što će biti, ako bijelci dopreme svježe čete iz Europe, ako se u borbu umiješa Španjolska ili Engleska, koje jednako tjeraju trgovinu s robljem na najbarbarskiji način, pa mi dospijemo među dvije ili tri vatre? Afričani nam s drugih otoka ne mogu pomoći. Mi se sami borimo protiv čitavoga svijeta. — Tu nam preostaje samo jedna nada. Bijelci su međusobno nesložni. Iskoristimo njihovu neslogu i ponudimo im mir uz ove uvjete: Prvo — ropstvo se ukida, na San Domingu imadu da postoje samo slobodni, jednakopravni ljudi; drugo — mi generali zadržavamo naš položaj; treće — naše pukovnije ostaju onakve, kako smo ih mi uredili i naoružali. Molim, da ovaj prijedlog ili prihvatite ili odbijete.«

Taj je govor prasnuo poput bombe i raspršio maglu pijanstva i tuposti u mozgovima crnaca.

Ali smjesta se pojavio otpor. Biassou i Jean François digli su galamu.

»Tko će nam jamčiti, da će bijelci sada održati svoje obećanje, kad ga nikad nisu držali?«

»Ja predlažem, da se stavimo na stranu građanske uprave i podupremo povjerenike protiv vlaste-

lina, koji zemlju hoće da prodadu Englezima. Na taj ćemo način za se predobiti republikaške elemente i siromašne bijelce.«

Konačno su Biassou i Jean François popustili. Tri su parlamentera pošla u Cap ka građanskim povjerenicima. Ovi su ih primili i njihove prijedloge podnijeli skupštini vlastelina. Ali tu su naišli na najžešći otpor. Charmilly je kratko izjavio, da on ne će pregovarati s ubojicama i razbojnicima. Neka zahvale Bogu, da ih nije smjesta povješao.

Povjerenici su bili očajni. Bez vojničke i novčane potpore iz Francuske nisu mogli da skrše reakcionarnu silu. Poslali su doduše k Toussaintu tajne posrednike, da ga izmame iz one gomile. Ali Toussaint je bio toliko mudar, pa im se nije dao na lijepak. Biassou, s kojim je razgovarao o tim spletkama, bio je sada upravo tvrdoglav u nepopustljivosti.

»Eto vidiš sada, da je politika glupost. Francuzi hoće rat, neka im ga! Rat na noževe, dok svi bijelci ne polegnu pod zemlju! Tek onda će biti mira na San Domingu!«

Klanje se nastavilo udvostručenim bijesom, Francuzi se povukli do obala i slali očajne vapaje za pomoć u Paris.

Prijestolnica se konačno prenula i ozbiljno se pozabavila kolonijalnim pitanjem. 4. je travnja 1792. objelodanjen dekret, koji mulatima i slobodnim crncima priznaje ista politička prava kao i bijelcima. Namjesto one trojice nesposobnih su povjerenika: Roume-a, Mirbecka i Saint Légera postavili tri uvjerena, energična jakobinca iz kruga Robespierre-ovih prijatelja. To su bili Sonthonax, Polverel i Ailhaud. Prvi je od njih bio znatna ličnost. On je izvršio najveće djelo na području oslobođenja ljudi: bio je prvi bijelac, koji je javno ustao protiv ropstva, borio se za to bez kompromisa, te ga je u području svoje vlasti i ukinuo. Francuska, a ne Engleska ni Amerika, prva je probila zidine te barbarske ustanove, koju su izmislile sredovječne države uz potporu

crkve. Bez Sonthonaxa ne bismo mogli zamisliti ni Wilberforce-a ni Lincolna.

S novim je povjerenicima prispjelo i šest tisuća vojevanju vještih republikaških vojnika. Istoga dana, kad su stigli, raspustili su kolonijalnu skupštinu, potjerali guvernera Blanchelande-a, a mjesto njega imenovali generala Rochambeau-a, koji je s otoka Martinique dohitao u pomoć s osamnaest tisuća kolonijalnih četa. Smjesta su proglasili dekret o novoj slobodi.

»Vjerni zakonima, koje ćemo ovdje primjenjivati, izjavljujemo mi povjerenici u ime narodne skupštine, da odsele u koloniji San Domingo priznajemo samo dvije vrste ljudi — građane, bez razlike puti — i robove!«

Sedmicu je dana nakon proglašenja ovog dekreta gospodin de Charmilly otputovao u London, opremljen punomoćima svojih staleških drugova.

Sad su oživjeli mulati. Podvostručili su svoju aktivnost, te se činilo, kao da je San Domingo dospio pod vlast miješanaca: progurali se u sve urede, zaposjeli sva mjesta, od najviših do najnižih. U vojsci je nastao isto takav preokret. Bijelci se uzbunili i postavili povjerenicima ultimatum: — Ili se mulati moraju smjesta povući ili ćemo ih mi oružjem u ruci istjerati sa svih položaja! —

Ali Sonthonax je ostao nepokolebiv. Vlastelini su posegnuli za oružjem i sakupili se u Port au Prince-u, koji su uredili kao uporište za Engleze. Odavle su pripremili prave osvetničke nalete na crnce, mulate i republikaše.

Povjerenicima nakon dugih besplodnih pregovaranja nije preostalo drugo nego rat. Aristokrati moradoše uzmaknuti pred premoćnim protivnikom. Održali su se samo još u Port au Prince-u, koji su branili očajnom srčanošću. Nekoliko je tisuća granata grad pretvorilo u razvaline. Tek nakon ove pripreme pošao je za rukom juriš, koji je završio strahovitim krvoprolićem. A najčudnije je bilo, da

je jedna četa crnih robova pod vodstvom vlastelina vanredno hrabro branila jednu utvrdu. S punim su se mirom ti crnci dali razoružati i odvesti na svoja polja. Od tri tisuće mulata nije nijedan ostao na životu. Vlastelini su odlučili, da tu rasu istrijebe s površine zemlje. Za svaku su mulatsku glavu plaćali četrdeset franaka. Palisade su utvrde Laplainte bile načičkane tim krvavim trofejama.

Sad su građanski povjerenici službeno povjerili mulatskom generalu Rigaudu zadatak, da organizira svoje zemljake. Prvo im je bilo, da su sve crnce unijeli u matice i naoružali. Svi su se trsili, da crnce izvježbaju za borbu, tako da su naskoro i najtuplji progledali i uočili svoju pravu vrijednost. Kako su crnci bili snažni i okretni, ubrzo su se kao vojnici smatrali dorasli Europejcima, a pogotovo mulatima.

Kolonija se nalazila u stanju potpunog rasula. Aristokrati su čitavu zemlju zarazili ratom i raskolom, koji je dotle vladao samo u sjevernom dijelu. Zaludu su se građanski povjerenici mučili, da opet dovedu u tok najnužnije radove na poljima. Čim su crnci stali sijati ili žeti, rastjerali su ih bijelci s polja.

Ništa nisu propustili, samo da jaz između republike i starog režima prodube i među građanstvom. Svuda su raspreli svoje mreže, kovali urote, izazivali parnice i dvoboje. Konačno im je pošlo za rukom, te su za svoje osnove predobili i vojsku. Posljedice su toga bile jednako strašne kao i samo njihovo rovarenje. Jednog se dana u Capu iskrcao s velikim brojem mornara general Galbaud, zapovjednik mornarskih četa na francuskim brodovima, usidrenim u luci. Njima su se pridružili veliki posjednici i sada je započela borba protiv mulata i slobodnih crnaca u samom gradu, koji je dosele bio miran i umjeren. Mulati i crnci branili su se očajno. Mornari su pljačkali republikaše i zatvarali ih sve redom. Noću je gomila crnaca navalila na tamnicu, da oslobodi svoje prijatelje. Zgrada je pri tom izgorjela. U

onoj općoj gunguli nije nitko ni mislio, da gasi vatru, koja se sve jače širila, tako da je strašan požar začas zahvatio čitav ovaj najveći i najljepši grad na Antilima.

Povjerenici su smjesta došli, da generala pozovu na odgovornost. Ali on je izmaknuo sudu i s nekoliko tisuća vlastelina otplovio put sjeverne Amerike. Prije odlaska izvršio je još svoj posljednji vojnički čin: bacio je u zrak arsenal i sva skladišta s hranom i robom!

Sad su oba glavna grada, Port au Prince i Cap, bila tek ruševine. Ni sjeverni krajevi nisu bolje prošli. Svuda garišta i razvaline, opustošena polja. A tisuće su ljudi, kojih se nedostatak sada svagdje osjećao, žrtvovale svoj život za različite ideologije.

Ni privredne posljedice nisu izostale. Proizvodnja je spala na trećinu prema normalnim godinama mira. Ljudi su gladovali. Dionice su u vrijednosti pale na ništicu, a trgovci su iz Engleske i Amerike izbjegavali te zemlje strahota.

TOUSSAINT KOD ŠPANJOLACA.

Francuska se pretvorila u vojnički tabor, u opsjednutu tvrđavu. Na svim su granicama ustali susjedi: Njemačka, Holandija, Austrija, Španjolska, Engleska — čitav se stari svijet privilegija i apsolutizma okomio na mladu slobodu.

Urlik je tog vihora odjeknuo i brdinama San Dominga. Otok je postao predmet visoke politike, zamamljiv plijen za obje velike kolonijalne vlasti, Englesku i Španjolsku.

Španjolska je vodila rat proti Francuskoj. Ministar Acuna uputio je iz Madrida pismo guverneru španjolskog dijela San Dominga, neka pod svaku cijenu zaposjedne francusku trećinu otoka. Neka potkupi crnce ustaše, »kako bi francuskim koloni-

stima zadao što težih muka i tako osvetio smrt Ljudevita XVI., rođaka našega kralja Karla IV.«

Jean François, Biassou, a pogotovo Toussaint smjesta su se i najspremnije odazvali pozivu, da stupe u španjolsku službu. Sad su postali redovita vojska, nisu više bili hajduci. Španjolci su ih imenovali generalima na velikim pergamenama s pečatima i proglasili ih vitezima reda svetog Ljudevita.

»Mi smo sklopili savez sa španjolskom krunom, koja nam je priznala sva prava bijele rase.«

Likujući razglasili su to po svoj zemlji crncima, koji su naćulili uši; sada su pale posljednje zapreke — hrpimice su grnuli raskovani robovi pod nove zastave. Kod Španjolaca su napokon našli slobodu i ravnopravnost. Zakitili se bijelom kokardom i opet se smatrali braniteljima kralja. U tom su ih uvjerenju učvrstili još i proturevolucionarni elementi, svećenici i vlastelini, koji su od tih bijednih, neprosvijetljenih robova htjeli da odgoje osvetnike kralja, starog režima, da uguše revoluciju. Pričali su im o raspodjeli zemlje, o novom redu, o općem blagostanju, da im podjare njihove malograđanske instinkte. Ali krišom su ljudi stare vlasti marljivo pripremali sve za Engleze. Poslovi su im dobro pošli, iako isprvice samo politički: Charmilly je konačno uvjerio britanski parlamenat o potrebi intervencije na San Domingu. Na prosvjede se hrabrog Wilberforce-a nitko nije osvrtao. Vatrenom su rječitošću, teatralnim suzama francuski aristokrati elektrizirali one računske strojeve: engleska se flota uputila u borbu protiv francuske kolonije.

U lipnju su 1793. građanski povjerenici Sonthonax i Ailhaud pozvali crnce, da se francuskoj republici priključe u borbi protiv ugnjetavača čovječanskih prava.

Odgovor je Africana donekle bio smiješan:

»Mi se ne možemo podvrći volji francuske revolucije. Otkad svijet postoji, služili smo mi Afričani uvijek samo kraljevima. Francuskoga smo kralja izgubili, ali za to našli španjolskoga vladara. On s nama postupa kao s ljudima, a ne kao sa životinjama. Mi Vas povjerenike ne možemo priznati, dok ne uspostavite kraljevstvo.«

Francuzi nisu crncima mogli da ispune tu želju, jer su netom uz strašne napore srušili i smaknuli svoga zakonitog vladara.

Tada je kod crnaca pokušao sreću general Laveaux, koji je došao na San Domingo zajedno s povjerenicima kao zapovjednik republikaških četa, a privremeno je vodio i građanske poslove. Ali i on je nespretno nastupio kao posrednik, premda je drukčije dobro poznavao dušu i osjećaje te djece prirode. Kod Jeana Françoisa pao je u nemilost. On mu je poslao ovo pismo, nadahnuto svakako idejama i politikom Toussainta:

— Jean François, general pomoćnih četa Njegova katoličkoga Veličanstva, Etienne-u Laveauxu, generalu i guverneru francuske republike u Capu.

Fort Dauphin, 28. 11. 1793.

Generale!

Primio sam Vaše pismo od 30. Brumaire-a treće godine francuske republike. Ono mi odituje sve osjećaje, koji su ispunjali Vašu dušu, kad ste ga pisali. Već sam je početak toga pisma pun onog prezira, kojim od vajkada susrećete sve ljude moje rase. Ja smatram čašću, kad me prijatelji i neprijatelji nazivlju generalom, jer sam taj stepen postigao pozitivnim djelima, dobrim vladanjem, poštenjem i hrabrošću. Vi me međutim odmah na početku Vašega pisma lišavate toga naziva i s visoka me kao iz dosade nazivljete — Jean François. Točno onako, kako ste to običavali u doba, kad smo bili poniženi, kad je Vaša mržnja, Vaša okrutnost nas crnce smatrala konjima, volovima i gamadi. I to se Vi usuđujete u času, kad se obraćate meni, da Vam pomognem!

Vi biste himbenim obećanjima i lijepim frazama htjeli da me zavedete na najpodlije izdajstvo. Već samo to svjedoči, da imadete posve naopaku predodžbu o mojem značaju. Ja živim i umirem za stvar, kojoj sam se sav odao. Ne kanim ovdje gospodi Španjolcima pokaditi nikakvim hvalospjevima, ali priznati moram, da se prema meni uvijek vladaju gospodski i da su izvršili sva svoja obećanja.

Preko preostalih odlomaka Vašeg pisma prelazim šutke. Odgovor ćete naći u proglasima, gdje mojim zemljacima objašnjujem sudbinu, koja ih čeka pod Francuzima.

Tek onda, kad budem vidio, da gospodin Laveaux i drugi Francuzi njegova soja daju svoje kćeri crncima za žene, tek onda ću vjerovati u jednakost.

Pri koncu Vas samo još molim: pošaljite mi pismo španjolskog zapovjednika Santo Dominga, u kojem se prema Vašoj tvrdnji izjavljuje spreman da moju glavu zamijeni za španjolske zarobljenike. Osim toga Vas molim, da rat vodite poštivajući ljudske zakone i propise, velikodušno, kako je to prije bio običaj kod francuskih plemića. Primjera ćete naći među Vašim precima. Izdajstvom i podlošću se nikada ne služi general

Jean François.

*

* *

— U ratnom stanu Turelu 29. kolovoza 1793.

Braćo i prijatelji!

Ja sam Toussaint Louverture. Moje Vam je ime svima poznato. Ja sam se riješio, da na neprijateljima osvetim Vaš gorki udes. Na San Domingu treba da zavlada sloboda i jednakost, a ja ću uznastojati, da to ostvarim. Pridružite se nama, braćo, borite se s nama za zajedničku stvar!

Vaš odani prijatelj i sluga

Toussaint Louverture

general kraljevske vojske za opće dobro.

To je jedan od brojnih Toussaintovih proglasa, kojima je budio tupost robova, hrabrio za buduću borbu i ucjepljivao svoje ideje, koje su u bitnosti svojoj bile samo preteče nazorima francuske revolucije. U tom se proglasu prviput pojavljuje Toussaintov nadimak, ona tajanstvena riječ Louverture, o kojega nam podrijetlu i značenju nije ništa pobliže poznato. Ta je riječ jednog dana iskrsla i ostala zauvijek nerazdvojiva s njegovim imenom. On sam, a i crnci tvrde, da je naprosto počasni naslov: Toussaint je prvi crncima otvorio vrata slobode.

Jean François, koji se pred Španjolcima gradio kao vječno zaposlen, velik vojskovođa, premda je tegobe ratnih operacija rado svaljivao na svoje suradnike, sve je većom zavišću i nepovjerenjem gledao, kako Toussaintov utjecaj sve više raste: to je bio takmac, koji je ugrožavao njegov položaj i prihode.

Jednog ga je dana poslužívši se nekom smiješnom izlikom dao baciti u tamnicu. Biassou je smjesta prosvjedovao protiv te lopovštine, tako da su Toussainta opet pustili na slobodu. Ali nakon ovog je slučaja postao još oprezniji, okružio se tjelesnom gardom od šest stotina izabranih, lično mu poznatih vojnika, proglasio se samostalnim i kao neovisni se general podredio izravno samo španjolskom zapovjedniku de Hermoni.

Slava mu i snaga njegova imena postala je već toliko poznata, da su brojni mrkoputi časnici iz redovne francuske vojske prebjegli k njemu. Od njih je sastavio svoj generalštab. Toussaintova se samosvijest učvrstila. Sada je poveo na svoju ruku vojnu protiv Francuza, i doskora su oni oćutili lavovske pandže.

*

* *

Francuzi su iz bivših crnačkih taborišta Dondona, Marmelade-a i Ennery-a, triju mjesta u gorju, smještenih iza prirodnih bedema iz klisura, koje su poput

utvrda gospodovale nad svim prilazima, izgradili moćne tvrđave i osigurali jakim četama.

Toussaint je najprije iznenadnim prepadom zaposjeo dondonsku prednju utvrdu Tannerie i pokušao da gladom shrva Francuze. Danju i noću vrebali su njegovi vojnici iza hridina, bacali stijene na čete, što su prolazile cestom, svraćale potoke iz korita, tako da su bučno zalili jarke i podzemna skloništa. Zapovjedniku Brandicourtu ne preostade drugo, nego da se povuče u glavnu utvrdu tvrđave Marmelade.

Toussaint je tada ima pri ruci samo jezgru svoje buduće vojske, šest stotina vojnika, a protiv njega se borila europska vojska od približno dvije tisuće dobro izvježbanih i opremljenih bijelaca i mulata. Ali čim je otkrio nakanu Francuza, postavio je polovicu svojih četa pod vodstvom podgenerala Charlesa Belaira između tvrđave i prednje utvrde. S ostatkom je s klisura pratio kretanje Francuza. Oni su se ponadali, da će u zoru moći umaći, jer su držali, da je dobro učvršćena cesta, koja se vijugala gudurama, posve slobodna. Njihov je prezir prema strategijskim sposobnostima crnaca bio tolik, da nisu razaslali ni izvidnice. Francuzi su se uputili u noć bez bojnog reda, a iznebuha, tako te se nisu mogli ni snaći, osula se na njih vatra Belairove čete. S leđa se već Toussaint spustio sa hridina i stao goniti sve naprijed. General je Brandicourt zapao u stupicu i morao položiti oružje.

Vijest je o predaji zatekla Toussainta još u glavnom mu stanu. Smjesta je pohitao do svojih predstraža i primio pobijeđenoga generala sa svim počastima. Po svršetku pregovora uputili su se zarobljenici u tabor crnaca. Uz takt bubnjeva, s razvijenim zastavama i s puškom o ramenu koračala je četa za četom odmjerenim korakom.

To je bio prvi slučaj, da su robovi zarobili redovnu europsku vojsku i da su časnici s njima pregovarali. Crncima su klecala koljena gledajući, kako

njihovi bivši gospodari stupaju puni bojnog zanosa. Ta što su bili oni sami? U najboljem slučaju naoružani odmetnici. A njihovih je šest stotina ljudi zarobilo te dobro odjevene i ponosne junake! Crnci su zadrhtali od straha i bili bi pobjegli. Ali kad su vidjeli svoga generala Toussainta, kako mirno pozdravlja golom sabljom, pograbili su i oni svoje puške i zauzeli propisani stav, kao što ih je on naučio.

Toussaint je vodio rat na svoju ruku, rat crnaca za plodnu zemlju San Dominga. Španjolci su ga oskrbljivali oružjem, hranom i novcem, a on je uz neprestane borbe zaposijedao sve dalje francusko područje, osvajajući crno pučanstvo za svoje ideje. U svakom je zauzetom selu odmah sakupio seljake i naredio im, da smjesta započnu s radovima na polju. U dnu mu se duše gadio taj bratoubilački rat, uopće rat, koji upropašćuje, pustoši i isisava zemlju. On je već tada shvatio, da crnac sam nije dorasao velikim zadacima, koje od njega traži trgovina i gospodarstvo. On je pozvao sve vlasteline, što su pobjegli na španjolsko tlo, da se vrate na svoja imanja i preuzmu nadzor nad radovima.

Zauzeo je Tannerie, Dondon, La Marmelade. Naskoro je pao i Ennery. A onda je Toussaint prodro do Gonaïvesa, utvrđenog grada na obali. Probivši se do krajnje točke na zapadnoj obali, razdvojio je Toussaint sjever od juga, raspolovio francusku koloniju. U sjevernom su dijelu vladali crnci, a u južnom manje više mulati.

Topovi crnih pobjednika još nisu zamukli pred bedemima Gonaïvesa, kad li se na obzorju iznenada pomoliše engleski brodovi, iskrcaše čete i uperiše topove na grad, da zaštite britanske jurišne bataljune, koji su prodrli u grad.

Crnci i Englezi sukobili se usred grada, prvi su hici zagrmjeli. Ali malo kasnije su raščistili taj nesporazum.

Tko je gospodar grada?

Stanovnici su se odlučili za Toussainta, a Englezi su se smjesta povukli. To je bio prvi Toussaintov susret s Englezima, a u neku ruku i prva njegova pobjeda nad njima.

Francuzi su se držali uz obalu tek u nekoliko gradova na sjeveru — u Fort Dauphinu, u Port de Paixu, gdje se je nalazio Laveaux sa svojim glavnim stanom, i u Capu pod zapovjedništvom bivšeg liječnika Vilattesa, mulata, koji se iz učenjaka pretvorio u vojnika i postao general. Sve su se druge manje utvrde i mjesta predala Toussaintu, a brojni su časnici i vojnici, bijelci i mulati, stupili u njegove redove. S mora su engleske i španjolske fregate navalile na luke. Pod tim se kliještima morao slomiti otpor Francuza, naročito jer im u pomoć nisu stizavale nove sile.

KRAJ ROPSTVU.

Francuzima su preostale samo dvije mogućnosti, ako su htjeli da se spase od propasti — ili isprazniti koloniju ili predobiti za se crnce.

Sonthonax i Laveaux nisu ni pomišljali na to, da se odreknu borbe i da ostave zemlju. Oni su svoj život posvetili revoluciji, republici, pa su bili spremni da za volju tih ideala žrtvuju prije sve, pa i sam život, nego li da im se iznevjere.

Njih su dvojica potekla iz upravo suprotne okoline: Sonthonax, bretonski seljački sin, uzdigao se iz najnižeg sloja potlačenog, bespravnog i izmuzenog staleža. Laveaux je naprotiv bio aristokrat najčistije krvi, a puno mu je ime bilo Etienne Maynaud Bize Franc Comte Laveaux. Ali taj se čovjek, koji je kao poručnik orleanske dragunske pukovnije dospio u pratnji građanskih povjerenika na San Domingo, odrekao svih naslova i postao vatren, fanatički pristaša francuske revolucije, »cidevant sansculotte«.

Od prilike onako kao i daleko čuveniji Henri Comte de Saint Simon. Laveaux ne samo da je bio revolucionarac i političar, nego i čovjek bistre pameti i dobra srca, koji je umio lijepo postupati s crncima i zadobiti njihove simpatije. Sonthonaxov je put kroz život bio mnogo teži. On se je gladujući protukao kroz latinsku školu u provinciji, došao je u Paris i opet gladovao, ali učio je i konačno dotjerao do odvjetnika. Već mu je bila blizu pedeseta, a jedina strast politika. Tijelom se i dušom predao svom prijatelju Robespierre-u, koji ga je poslao i u ovu nesretnu zemlju.

U jedinoj sivoj sobi vijećnice u Port de Paixu, koju im je načelnik odstupio protiv volje, sjedila su sada njih dvojica — veliki, elegijski grof i maleni, ćelavi Sonthonax, te se zamislili.

Vruć je dan, muhe i komarci zuje pod stropom. Tu je tjeskobnu tišinu prekinuo Sonthonax:

»Građanine Laveaux, vi morate pregovarati s Toussaintom. Jedini nam je izlaz — ili crnce ili smrt. Mulati se ćute aristokratima. Što im više popuštamo, to drskiji postaju. Bijelci, naši plemeniti zemljaci, su tvrdoglavi. Protiv nas stoje dvije velike vlasti i dvije neprijateljske rase. Kako će to svršiti? Kako bi republika pregorjela taj gubitak?«

Laveaux, mršav dugonja u izblijedjelom modrom vojničkom kaputu, s rukama na leđima, ushodao se dugim koracima po sobi. Kao uznik u ćeliji. Ostruge mu na dugim čizmama zvekeću pri svakom koraku, a od vremena je do vremena crveno ispruganim rupcom iz prosta pamuka obrisao znoj s lica.

»Pisao sam svima, onoj ispičuturi Biassou-u, i Jeanu Françoisu, koji je umišljen do ludila. Ako želite, pisat ću i Toussaintu. Ali on ima najmanje razloga, da nam pomogne, upravo obratno, posve obratno! Ako nanjuši našu slabu stranu, oborit će se na nas dvostrukom žestinom. Jer on je jedini među crncima, što shvaća političku ideju, o koju se ovdje vodi borba.«

»Ali to je ista ideja, koja je nas dovela ovamo, koju naslućuju Grégoire i Robespierre, Condorcet i Mirabeau, samo ne mogu da je ostvare, jer ne poznaju zemlju, jer ne znadu da razluče mulata od crnaca, jer još uvijek sebi nešto uobražavaju, što imadu bijelu put i misle, da moraju simpatizirati s miješancima!«

Sonthonax je svečano zakopčao svoj dugi crni kaput do vrata i nataknuo naočari. Zašiljio je guščje pero.

»Znam, što ću učiniti, sada znadem!«

»Ne biste li to htjeli i meni reći, građanine povjereniče?«

»Ja preuzimljem odgovornost! Pred cijelim svijetom! Neka pobjesni Charmilly sa svim svojim grofovima, Englezima i Španjolcima, za me ostaje samo jedno načelo, a to je Francuska! Francuska treba San Domingo zbog prihoda, a nadasve kao tvrđavu protiv Engleza. Koliko ljudi stanuje na San Domingu? Milijun! A kakvi su to ljudi? Crnci! Kako pak žive ti crnci? Kao živine! A kako rade? Kao marva, kao sputani strojevi! Stoga je naša dužnost, da Francuskoj otvorimo oči. Francuskoj, koja hoće revoluciju, koja hoće, da svi ljudi budu slobodni i jednako uživaju plodove svoga rada. San Domingo priječi u tome zločinačka, nečovječna i barbarska predrasuda. A nju moramo ukloniti! Ja ću je ukloniti!«

Sonthonax se sav razgoropadio. Glas mu ječi čitavom kućom. Vikao je i lupao po stolu, tako da ga je Laveaux zabrinuto potreptao po ramenu.

»Građanine povjereniče, meni ne trebate više dokazivati, da je ropstvo zločinstvo. Danas vam mogu sve priznati — od prvog sam dana na ovom otoku uvidio, da je za kolonijalni rad samo jedna vrsta ljudi doista sposobna, marljiva i dobroćudna. To su crnci. Obećajem vam, da ću Toussaintu opširno pisati i zadrijeti mu u dušu. Dajte mi prijepis vašega dekreta, da ga priložim mojem pismu . . .«

Sonthonax mu stisne ruke i stade pisati:

— Današnjim se danom ukida ropstvo u francuskom dijelu San Dominga. Pred zakonom su jednaki svi građani bilo koje mu drago puti. Nitko ne smije čovjeka smatrati svojim vlasništvom, nitko ne smije druge ljude silom goniti na posao, okivati verigama, tući ni prodavati. —

Sonthonax je s tim dekretom skočio u tiskaru, dao ga otisnuti u deset tisuća primjeraka i sve kuće oblijepiti njime na području svoje vlasti.

Bijedne, a sada oslobođene robove spopalo je ludilo radosti. Sav je grad zatutnjio poput bubnja. Zvona su zabrujala, palili su krijesove, praskale prangije, osvijetlili sve prozore. Crnci su u povorkama nagrnuli u grad, držali skupštine, plesali i klicali Sonthonaxu.

On je riječi proglasa odmah stao provoditi u djelo. Svuda su po zemlji bijelci pismeno morali potvrditi, da oslobađaju sve svoje robove. Nitko se tomu nije opro.

Sonthonax je o svojim mjerama obavijestio i francusku vladu. Trojicu je izaslanika poslao u Paris. Njihova su nam se imena sačuvala, a isto tako i zapisnik konventa o toj glasovitoj sjednici.

Izaslanici San Dominga: crnac Belley, mulat Mills i bijelac Dufaiy pojavili su se pred zakonodavnim odborom 3. veljače 1794. Velika je dvorana bila dupkom puna zastupnika i općinstva, došli su svi prijatelji crnaca, na čelu im Robespierre, Grégoire i drugi brojni prvaci stranke.

Predsjednik je konventa zagrlio i poljubio izaslanike. Svi su zastupnici skočili na noge, uspeli se na stolice, da vide taj ganutljivi prizor. Dvorana se tresla od povlađivanja.

Prvi je stupio na govorničku tribinu Belley, herkulski građen crnac. Govorio je kreolski, ali svi su razumjeli njegove geste. Suze su mu oblile obraze, glas ga je izdavao, a velike su mu žuljave ruke podrhtavale u zraku kao da udara o nevidljive talam-

base. Prikazao je događaje u koloniji od dana Ogéova smaknuća do atentata generala Galbauda, koji je grad Cap pretvorio u ruševine.

Tada je uz buran pljesak radikala ustao zastupnik Lacroix:

»Građani, naša je dužnost da izaslaniku San Dominga Belley-u izrečemo našu najdublju hvalu. On nam je otvorio oči opisavši nam luđačke spletke i krvološtvo aristokrata i Engleza. Izrađujući ustav republike počinili smo teške pogrješke, to moram iskreno priznati. Ali ne svojom krivnjom. Kolonijalna nam je uprava zatajila pravo stanje stvari. Mi nismo ništa znali, priznajmo to otvoreno, o strašnom životu crnaca. Obuzeti sredovječnim predrasudama, zaslijepljeni gramzivim, himbenim načelima zloglasnog »Code Noira« stali smo na po puta, upravo tamo, gdje smo dvostrukom energijom trebali da rušimo nepravdu. I tako smo svojom tromošću i neznanjem do neizmjernosti povećali nesreću crnaca. Potomstvo će nam teško zamjeriti taj naš grijeh. Ali mi ćemo popraviti tu nepravdu i slijedeći primjer Sonthonaxa proglasili slobodu crnaca!«

Bura je odobravanja nadgrmjela njegove riječi. Čitava dvorana kao da se uskolebala. Svi su zastupnici i općinstvo lupali cipelama po podu, a zastave su po stijenama zalepršale.

Lacroix je raširio ruke i nadvikao tu buku:

»Predsjedniče, nemojte dopustiti, da se konvent osramoti! O toj točci ne smije se voditi debata!«

Skupština je jednodušno poustajala sa svojih mjesta u znak pristanka.

Robespierre je skočio na tribinu. Sve se odmah stišalo.

»Predsjedniče, na galeriji za općinstvo sjedi u prvom redu stara crnica. Mjesecima dolazi svakog dana ovamo i poput Niobe, koja se skamenila od bijede svoje rase, prati pobjedu slobode, koja je mimoišla i nju i njen narod. Ta je crnica eno sada od radosti pala u nesvijest. Predsjedniče, molim vas, naredite zapisničaru, da ovu činjenicu ovjekovječi u zapisniku.«

To je izvršeno, a tada je ustao predsjednik.

»U ime francuske revolucije izjavljujem svečano, da je ukinuto ropstvo u svim krajevima Francuske, u svim njenim kolonijama i na vječna vremena!«

Gromko povlađivanje.

Sprijeda ispred govornice stajali su čvrsto zagrljeni poput spomenika prijateljstva crnac Belley i mulat Mills. Lacroix je obojicu poveo k predsjedniku, koji ih je ponovo obujmio i poljubio.

Sad je ustao Grégoire. On nije više onaj plahi popić s djetinjskim licem. Lice mu je mršavo, izmoreno i blijedo. Otrcana, pokrpana halja visjela je o njem kao o kosturu. Ali zato mu se postostručio polet, njegova žarka energija, koja bi ne poznajući neiskrenosti i nejasnosti slobodu poput baklje htjela da baci na krov čitavog svijeta. On je bio fanatik, ali istodobno spretan i nepopustljiv političar. Znao je, da klub »Massiac« računa s intervencijom Engleske i iskorišćuje svaki tren oklijevanja nastojeći da s pomoću novca i obećanja nahucka kolebave elemente na sabotažu zakona. Znao je, da u tom času pred britanskim parlamentom stoji Charmilly i vatreno brani načela reakcije. Znao je, da je Charmilly sklopio ugovor, po kojem se Velika Britanija izrijekom obvezuje, da će poštivati sva prava i zakone o vlasništvu — ropstvu —, koji su u koloniji vrijedili prije francuske revolucije. Grégoire je njušio, da će sada započeti borba na život i smrt između interesa slobode i engleske trgovine, borba za život svih crnaca, Indijaca i Indijanaca, a i oko posjeda kolonija. Grégoire se uspravio:

»Građani, ni časka ne smijemo svijet ostaviti u neizvjesnosti nakon naših zaključaka. Još danas treba objelodaniti zakon o ukinuću ropstva. Ja predlažem ovu rezoluciju: — Narodni konvent proglasuje ukidanje ropstva u svim francuskim kolonijama. On zaključuje, da su svi ljudi bez razlike rase, koji

žive u kolonijama, francuski građani i sudionici svih ustavnih prava. — Molim, neka se naredi ministru vojske, da smjesta i najkraćim putem ovu poruku saopći našim kolonijama.

Jednoglasno su prihvatili Grégoire-ov predlog, tekst zakona i sve druge podneske u vezi s ukinućem ropstva. Skupštinu su zaključili bez debate.

INTERVENCIJA ENGLEZA.

Prve engleske čete, koje su se iskrcale na San Domingu, brojile su pet stotina vojnika, a doplovile su na dvije fregate s Jamaike.

Proturevolucija je likovala. Spremno, službeno i na vječna vremena predali su neprijatelju ove gradove: Saint Mac, L'Arcahaye, Grand Goave, Tiburon i Léogane, sve uz obalu. Britanci su smjesta uveli svoju kolonijalnu upravu, izgradili skladišta i pristaništa, na tržištima se pojavili trgovci, koji su pokupovali nagomilane plodine i donijeli opet novaca. Crnce i mulate, koji nisu pobjegli, bacili su u okove, prodali ili opet gonili da rade na poljima.

Postepeno su stizavala pojačanja, a u veljači 1794. pozvali su jednog dana crnci hitno u luku Sonthonaxa, koji je stanovao u Port au Prince-u. Pristao je čamac s trojicom engleskih časnika. Gospoda se iskrcala i pošla nehajno kroz mnoštvo prema trgu, upravo kao da su oni tu gospodari.

Tamo ih je dočekao Sonthonax, okružen svojim crnim prijateljima. Maleni ih je starac u svom crnom kaputu promatrao radoznalo, ali s nimalo straha.

Dakle dotle je došlo! Charmilly je postigao, što je htio.

Crnci su nijemo stajali u polukrugu poput crne zidine.

Englezi pozdraviše po vojnički.

»Čime mogu da služim gospodi?« naklonio se Sonthonax.

Jedan je Englez iskoraknuo bliže i ironički pokazao rukom na crnce.

»Molimo gospodina povjerenika za razgovor, ali bez svjedoka . . .«

Sonthonax se zlobno nasmjehnuo:

»Nije mi poznato, da bi mi Engleska imala saopćiti ma što privatno. Ako li mi želite nešto reći, molim vas, kažite to glasno i jasno pred svim građanima ovdje na trgu. Od vas ne očekujem nikakvih tajna, kojih ne bi smjeli čuti moji prijatelji.« Sonthonax je te riječi izgovorio tako glasno, da ga je sve oko njega na trgu moralo čuti.

Englezi ostadoše nepomični. Tek onda je isti govornik od malo prije opet podigao ruku na pozdrav.

»Gospodine povjereniče, pozivljemo vas u ime engleskoga kralja, da nam netaknuto predate grad i luku Port au Prince zajedno sa svim zgradama i zalihama.«

Sonthonax se protegnuo i rukom pokazao na grad i luku:

»Kad bismo bili i primorani, da ispraznimo ovaj grad, ostavili bismo vam samo dim, jer i ruševine bismo grada bacili u more!«

Oko njega je nestalo uzetosti. Svjetina je stala vikati, ustalasala se i potisnula Engleze s trga. Galama je postala sve bučnija i bjesnija, zrakom su poletjele boce, kamenje, batine. Englezi se dali u bijeg, a za njima se valjao urlik mržnje.

Sjutradan je engleski zapovjednik, po imenu Ford, pismeno ponovio poziv, da se grad preda, zaprijetivši istodobno, da će ga bombardirati.

Sonthonax je na isti papir napisao lakonički: — Naši topnici stoje spremni uz topove. —

Engleski je admiral digao sidra. Dva je mjeseca kasnije doplovila daleko jača engleska flota s pravom vojskom, sastavljenom iz francuskih emigra-

nata. Sad je bila zapečaćena sudbina Port au Prince-a. Građanski su se povjerenici povukli u Jacmel. Tu ih je stigla vijest, da ih je konvent stavio pod optužbu. Generala su Rigauda postavili zapovjednikom u Cayesu, a generala Vilattesa u Capu. Laveaux je ostao u zemlji kao privremeni guverner čitave kolonije.

Povjerenike su u Parisu zatvorili u Temple. Parnica je potrajala šest mjeseci, ali onda je oborena optužba, koju su spretno inscenirali plaćenici kluba »Massiac«.

Sonthonax se vratio na svoje mjesto. Za San Domingo još nije bilo prekasno, ali izgubili su mnogo dragocjenog vremena, koje su Englezi spretno iskoristili.

TOUSSAINT SE VRAĆA K FRANCUZIMA.

Laveaux je bio odrezan od Francuske. Engleska je blokada onemogućila svaku vojničku i novčanu pomoć. Groznica je decimirala europske vojnike, koji su došli s povjerenicima.

Tada je Laveaux po trećiput pisao Toussaintu: — Francuska bi Vas, izgubljenoga sina, opet s najvećom radošću privinula na svoje grudi. Francuska brani prava potlačenih ljudi sviju zemalja, Francuska je jedina vlast na zemlji, koja iskreno daje slobodu crncima, kao što to vidite iz priloženog dekreta konventa. —

Taj je dekret o ukinuću ropstvo konačno podjelovao na nepovjerljivoga i opreznoga Toussainta. Sada nije više dugo razmišljao, na čijoj strani treba da se bori. Španjolska je za ropstvo, Francuska protiv njega. Španjolska se bori protiv Francuske, protiv San Dominga. On se bori za San Domingo. Dakle mora da se bori i za Francusku. Drugoga puta za nj nema. To je uvidio, a imao je i smjelosti, da svojem uvjerenju prokrči put.

6. svibnja 1794. odredio je odlučnim danom otcijepljenja od Španjolaca. Ujutro je bio na misi, pričestio se, a pred crkvom uzjahao konja. Na vježbalištu su se poredali crni bataljuni u punoj opremi. Nasuprot njima nalazili su se tek neznatni španjolski odjeli.

Toussaint se uspravio u stremenu, izvukao sablju:

»Afričani! Francuska nije zaboravila nas, ni mi Francusku. Francuska se bori za slobodu robova, mi se vraćamo k njoj, jer ona je jedina zemlja, koja nam priznaje naša čovječanska prava«.

Španjolci se uskomešali, premda nisu razumjeli crnoga generala. Ali vidjeli su, kako crnci dižu puške u vis i viču hura.

Toussaint je okrenuo konja i sabljom pokazao na Španjolce:

»Drugovi! Mi se ne ćemo vratiti k svojoj majci, a da joj ne donesemo nešto i na dar. Obrnimo naše topove. Nalažem vam, da zarobite ove i sve druge Španjolce, koji još stoje na francuskom tlu«.

Smjesta su crnci nahrupili na bijelce, okružili ih i razoružali, a ovi od straha nisu smjeli ni da se odupru. Crnci su pohitali od mjesta do mjesta i za malo je dana na svim utvrdama sjeverno od granice zalepršala francuska zastava.

S četiri se tisuće dobro opremljenih, ratovanju naviklih vojnika Toussaint vratio u krilo revolucije. Laveaux mu je povjerio vojnu i građansku upravu nad čitavim područjem, koje je on podvrgao svojoj vlasti. Uz pomoć francuskih instruktora organizirao je svoju po europskom uzoru.

Ali Španjolci su krvavo osvetili tu izdaju. Na poziv guvernera Santo Dominga vratilo se iz sjeverne Amerike oko tisuću francuskih kolonista, da u okolici Ford Dauphina opet preuzmu svoja imanja i plantaže. Kad su se iskrcali nedaleko od toga grada, utaborio se Jean François po nalogu Španjolaca sa svojim ruljama u neposrednoj im blizini. Kolooniste nije smetala nazočnost crnaca, jer su se već pri-

lagodili promijenjenim prilikama. I španjolska je posada izišla pod oružjem, tobože na smotru. Francuzi nisu slutili ništa zla, bili su sretni, da su opet na rođenoj grudi i veselili se, što opet mogu raditi.

Svećenik je Vasquez odslužio misu, te blagoslovio redom Francuze, crnce i Španjolce. Kad mu je iza toga Jean François poljubio ruku — odjeknuli su vani strahoviti krikovi. — Španjolci i crnci oborili se kao na zapovijed na Francuze i poklali goloruke muškarce, žene i djecu. Ubojice su provalili u njihove kuće i opljačkali ih do temelja. Nikoga od Francuza nisu poštedili, tek četrnaestorica ih se spasila bijegom, preodjevena u španjolsko vojničko odijelo.

*

Nedugo za tim pisao je Toussaint generalu Laveauxu: — Prije tri sam dana pred Dondonom pobijedio Jeana Françoisa. On je napravio ispad iz Fort Dauphina i pokušao da jurišem smlavi moje čete. Naši su redovi ostali nepokolebivi, te su suzbili njegov nasrtaj. Tada sam ja prešao u navalu i umalo da nisam ulovio njega glavom. Spasio ga je samo nepregledni teren. Zavukao se valjda u jednu od brojnih spilja. Ali ja sam se dočepao čitave mu prtljage, svih spisa i novca, te zarobio mnogo boraca. Vojska je Jeana Françoisa uništena, ona više ne postoji.

*

Pred Saint Marcom uputio je general Laveaux ovaj proglas:

— Francuska je za oslobođenje ove zemlje žrtvovala tisuće ljudskih života i golemu svotu novaca.

Vi ste vašom nezahvalnošću onemogućili našu pomoćnu akciju i dozvali neprijatelja u zemlju. Vi ste grad, dio francuske republike, izručili najgorem joj neprijatelju — Engleskoj.

Ostavljam Vam rok od dvadeset i četiri sata, da se predomislite. Istaknite francusku zastavu, istjerajte neprijatelja, a grad predajte mojem generalu

Toussaintu Louverture-u, kojemu sam naredio, da ga zaposjedne.

Prihvatite li moj prijedlog, zadajem Vam časnu riječ, da će svi biti pošteđeni. U protivnom slučaju ovlašten je Toussaint Louverture, da grad osvoji oružjem. Izdajice čeka smrt. Pošteđeni će biti samo crnci, koji su bili robovi. —

Laveauxov proglas nije proizveo nikakvog učinka ni na Engleze ni na vlasteline. Ta tko je taj Laveaux? Što je republika? Smiješno. Oni su i dalje utvrđivali grad i spremali se za obranu.

Tada je Toussaint dobio nalog, da izvede navalu.

Pod konac su rujna njegove pukovnije stale napredovati i sa svih strana koncentrički zaposjedati uzvisine oko Saint Marca. Redom je osvojio sve prednje utvrde. Gubitaka je imao malo, a crnci su jedva čekali, da grad očiste od neprijatelja. S kopnene su strane grad posve odrezali od ostalog svijeta. To međutim nije mnogo značilo, jer su Englezi bili gospodari s morske strane, a i unutarnje su utvrde ostale intaktne.

Toussaint je odredio, da se 1. listopada izvede glavni juriš. Neumorno je jahao od jedne čete do druge. Oštrom mu oku ništa nije umaklo. Jedne je korio, druge hvalio. Za svakoga je našao po koju lijepu riječ, stisak ruke. I njegovi su generali Belair, Dessalines, Jean Christophe bili jednako spremni.

Sve dotle nisu stanovnici osjetili nikakvih posljedica od crnačke podsade. Crnci su se posakrili po poljima, po ruševinama na plantažama, po jarcima i šikarju. Englezi nisu pokazali nervoze, straža je ravnodušno kao i prije nastupala uz bubnje i svirku. Jedni su brodovi dolazili, drugi odilazili. Burza je radila punom parom.

Prvi je listopada bio mutan, kišovit dan. Na moru je bjesnila oluja, tropska se kiša poput pljuska spustila i zamračila sav kraj. U sumrak zore ispuzali su bez šuma crni bataljuni iz svojih skrovišta, iz blatnih

jaruga. Natakli bodove i gmizali poput tigrova u širokim rastresenim rojevima uz obronak brežuljaka.

Uskipjela je divlja, očajna borba. Toussaint je na čelu svoje garde osvojio najvažniju visinu Sainte Marie i Engleze potisnuo u dolinu.

»Dovucite topove! Mužare amo!«

Derao se Toussaint i gonio ordonance jednoga za drugim dolje k pričuvama, gdje su bili i topovi. Topnici su učinili, što su mogli, ali mazge su se klizale na razvodnjenom tlu, a kiša im nije dala, da otvore oči, posrtale su i samo što se topovi zajedno s poslugom nisu skotrljali u ponor. Tada je naredio jednoj četi, da ih konopima dotegli gore.

Druge su utvrde odolijevale, navala je zapela.

Ali Toussaint se dočepao ključa engleskih položaja i taj je čvrsto držao. Odavle je mogao obasuti vatrom plosnate krovove, unutarnje dijelove utvrda i luku. Englezi su prelazili u protunavalu. Šest puta su ih suzbili.

Napokon su gore dokotrljali topove! Toussaint je sam priskočio, odgurnuo topnike. Pod kolesa je nabio kamenja. Sam je naravnao nišan, da ispali prvi hitac — ali kiša je pokvarila granatu ili barut — top je opalio, ali cijev mu je odskočivši natrag zgnječila četiri prsta na ljevici.

Od boli je pao u nesvijest. Smjesta je dohitao liječnik, a vojnici su ga odnijeli na povijalište.

Mjesto njega je Belair preuzeo zapovjedništvo. Ali naveliko je zasnovana osnova propala, razbila se o genijalno razmješteni engleski tvrđavni pojas.

*

4. je listopada Toussaint pisao Laveauxu:

— Da me nije pri baratanju oko topa zadesila nesreća, bio bi Saint Marc danas naš. Da sam se po svom običaju i dalje mogao boriti na čelu mojih četa, ne bi se grad održao ni jedan sat. Ali nisam se mogao ni micati, morao sam vodstvo prepustiti svojim generalima. Osim toga nam je ponestalo municije i preostao nam je samo uzmak. Moji su se vojnici držali odlično. Problem je čitave vojne dobra municija. Molim Vas, zaposlite sve raspoložive sile oko proizvodnje baruta i taneta. —

*

Ni druga Toussaintova navala na Saint Marc nije uspjela, premda ga je potpomagao Rigaud jurišem na glavnu utvrdu Port au Prince-a, Bizoton. Branitelj je grada, engleski major Brisbane, doduše poginuo, ali njegova je vanredna mreža utvrda odoljela svim nasrtajima. Crnci su se s teškim gubicima u neredu morali povući.

Toussaint je poučen iskustvom postavio četiri nove pukovnije u jakosti od osam tisuća vojnika. Vojska je zapravo bila oruđe njegove politike. Ona je prisegla na njegovo ime i dužna bila da se slijepo pokorava samo njemu.

Te je četiri pukovnije pojačao izvrsnom konjicom, teškim i lakim topništvom. Među dragunima je izabrao najbolje ljude i stvorio svoju konjaničku tjelesnu stražu. Njegov je generalštab smio raditi samo za nj, ni Laveaux ni Rigaud ni Villattes nisu se smjeli miješati u njegove operacije, koje je izvodio po točno izrađenim terenskim kartama i izvještajima čitave vojske uhoda. Sav je San Domingo slušao glas svoga velikog generala, a neprijatelji su smjeli živjeti samo po milosti toga crnca.

Sve je pripreme izvršivao posve tajno. Jedina mu je misao bila dan, kad će posljednjega neprijatelja protjerati sa San Dominga. Sada se očitovao i njegov značaj.

Neograničeno je nepovjerenje gajio prema svakome, pa i prema Francuzima, nijedan Europejac nije uživao njegova povjerenja. Nikakve uvrede nije zaboravljao, a u svakoj i najneznatnijoj prigodi zauzimao se za ravnopravnost svoje rase.

Toussaint nije imao ni prijatelja, ni druga. Umio je da se učini nevidljiv tamo, gdje se je upravo nala-

zio, a iznenada se pojavio na mjestu, gdje mu se nitko nije ni nadao. Bio je brz poput tigra.

Često je potajice noću prispio u neko mjesto, probudio posadu i digao uzbunu. Svi su stanovnici morali skočiti pod oružje, zaposjesti utvrde i održati vježbu. Dok su mislili, da negdje radi sa svojim topnicima, pojavio se on na drugom kraju otoka.

Po svim su cestama danju i noću u određenim razmacima čekali na nj svježi konji i teklići. Nitko nije pred njim bio siguran. Stoga se nitko nije ni usudio da ga obmanjuje, nitko nije imao vremena, da ga izda. Svojim je tajnicima obično diktirao kreolskim narječjem. Oni su tekstove morali pisati francuski. Ali nikada nije jednome diktirao čitav tekst jedne naredbe. Što je jedan započeo, morao je drugi dovršiti. Pisare je zbog političkih razgovora teško kažnjavao.

Okružen neprijateljima svih rasa, koji su svi vrebali, da ga liše života, morao se stalno čuvati atentata i otrova. Katkada je sjeo u kola i odvezao se. Nakon nekoliko je milja kola zamijenio konjem i odjašio u protivnom smjeru, dok su kola nastavila put uz pratnju njegove tjelesne straže. Ta mu je opreznost nekoliko puta spasila život.

Pravi izvor njegovim gotovo nevjerojatnim uspjesima treba tražiti u njegovu svojstvu, da je u dno duše poznavao ljude, a osim toga da je bio nepristupačan bilo kakvom ulagivanju. Prizor, koji opisujemo, odigrao se u doba, kad se zemlja pod njegovom vlašću stala opet pomalo oporavljati i kad se već uputila pravim putem, da nanovo steče svoje nekadašnje blagostanje. Jedan je farmer napeo sve sile, da se dočepa masne službe upravitelja javnih skladišta. Napisao je molbu, a svoje prijatelje zamolio, da se za nj zauzmu kod Toussainta. Toussaint je odbio njegovu molbu — bilo da nije poznavao toga bijelca, bilo da ga je prozreo u dušu. I moliteljeva je žena pokušala sve, ne bi li pomogla mužu. Doživjela

je isti neuspjeh. Malo je zatim rodila dječaka i zamolila crnoga generala, da mu kumuje.

»Zašto hoćete da dijete na krstu dobije upravo moje ime? Ta vama nije stalo ni do čega drugoga, nego da vašega muža postavim na mjesto, za kojim mu rastu zazubice. U dnu vam je vaše duše moje kumstvo samo prazna izlika.«

«Generale, kako možete tako nešto i zamisliti? Moj vas muž štuje, a svi vam mi bijelci dugujemo više nego hvalu«.

»Ta što pričate, znam ja bijelce. Da je moja put kao vaša, onda da. Ali ja sam crn i znam, da u vama tinja nesavladiva mržnja prema svemu, što je crno. Jeste li vi točno promislili, što vi tu od mene tražite? Ako li pristanem na vaš prijedlog, što će vam jednog dana reći vaš sin, kad poodraste i kad sazna, da mu je kum crnac? Mislite li, da vas on ne će obasuti prijekorima?«

»Ali gospodine generale . . .«

»Jest, ja sam general, to stoji, ali u prvom sam redu crnac. Tko bi znao, ne će li nas sve poslije moje smrti opet stjerati u ropstvo, ne će li nas istrijebiti bijelci? Uspjesi rijetko kada na dugo vremena preživljuju čovjeka, koji ih je postigao. Francuska je revolucija prosvijetlila svijet. Sad nas štuju, što više susreću nas s milosrđem u srcu — ali bijeli će farmeri ipak ostati neprijatelji crncima! Vi biste vašem mužu htjeli pribaviti dobro mjesto — dobro, neka mu bude. Neka vrši svoju dužnost i neka pamti, da ja ne vidim sve. Ali vašem sinu ne ću kumovati. To bi vam teško zamjerili bijeli farmeri, a po svoj prilici jednoga dana i sam vaš sin.«

Druge nam anegdote prikazuju crnca kao političara modernog kova. Jednog je dana dočuo Toussaint, da su ratarski radnici u kantonu Grande Rivière stupili u štrajk, jer da se ne žele pokoravati ni bijelcima ni mulatima. Brže bolje pošao je na jednu od tih plantaža. Stao je pred radnicima govoriti. Odjednom je zatražio, da mu donesu dvije

čaše, u jednu da naliju do polovice vode, u drugu crvenoga vina. Izmiješao je vino i vodu, digao u vis čašu.

»Voda — to su bijelci, vino crnci. Tko bi od vas sada mogao razdijeliti vino od vode? Nitko! Sama priroda traži, da mi ljudi živimo u nerazdruživoj zajednici, da se međusobno poštujemo — da crnac cijeni bijelca, a bijelac crnca.«

Stari je vođa tom prosto shvatljivom isporedbom i dosjetljivošću toliko oduševio radnike, da su se bez prigovora vratili na posao. Crnci ga uostalom svuda u zemlji nisu drugačije ni nazivali nego »papa Toussaint«, i ako je rijetko kada s njima bio prijazan i blag.

Posve prirodno da je crncima neopisivo zavrtjela glavom ta nova sloboda, što je iznenada polomila sve bičeve i obasula ih blagoslovom dokolice, a u isti mah i kojekakvim političkim pravima. Tu i tamo se po zemlji upravo kao i negda sjatile kojekakve razbojničke rulje, koje su Toussaintu zadavale mnogo posla. Jedan je od najopasnijih harambaša tih Marrona bio neki Pierre Dieudonné. On je sakupio četu, koja je haračila u južnom kraju oko mjesta La Charbonnerie. Pljačkala je redom sve posjede u onom okružju. Oko njega se sakupile od prilike tri tisuće razbojnika, naoružanih i golorukih. Oni nisu pripadali nijednoj stranci, žarili i palili na svoju ruku, a da nisu znali reći, što zapravo hoće — glavno im je bilo, da ne moraju raditi i da se mogu svega nauživati. Rigaud je harambaši pokazao dekret, koji ga imenuje generalom, pozvao ga, da se pokori i izruči oružje. Dieudonné je to odbio, izjavivši, da on i njegovi ljudi žele izbrisati svaki trag jednakosti s mulatima, a nije im ni na kraj pameti, da se na milost i nemilost predadu tim tlačiteljima crne rase. Znao je on, što govori, a donekle je imao i pravo. Sad su pokušali i Englezi, ne bi li ga predobili za sebe. Tada se umiješao Toussaint. Napisao je harambaši pismo:

»Dragi brate i prijatelju!

Trojica Vam mojih časnika nose dar, koji Vam po meni šalje guverner San Dominga. Ja Vas osobno ne poznajem, ali znam, da ste upravo kao i ja pograbili oružje, da branite naša prava. Naši prijatelji, građanski povjerenici, susreću Vas s najvećim povjerenjem, jer ste iskren republikaš. Ja ne mogu vjerovati strašnim pričama, što se o Vama šire: da ste izdali domovinu, da ste se udružili s Englezima, zakletim dušmanima naše slobode.«

Uspjeh svoga pothvata opisuje Toussaint u izvještaju generalu Laveauxu:

»Upravo su se vratili moji časnici, koje sam poslao k Dieudonné-u. Oni su doista bili u njegovu taboru Neretu i sakupljenim razbojnicima pročitali sve proglase. Jadnici su se posve smutili, stali proklinjati Dieudonné-a i druge vođe, kad su čuli, da su im zatajili istinu o svojim spletkama s Englezima. Jedan je od tih vođa, neki Laplume, koji je među njima najutjecajniji, iskoristio priliku i dao uhititi harambašu i još nekoliko istaknutih razbojnika. To je bilo najpametnije, što je taj smioni čovjek mogao učiniti. Ja sam naime moje časnike uputio, da krišom pruže razbojnicima dokaze o izdajstvu njihova vođe, čim ustanove, da se je Dieudonné prodao Englezima. Oni su to i izvršili.«

Harambašu su strpali u tamnicu, gdje je naskoro umro. Laplume se s tri tisuće razbojnika priključio Toussaintu, a svoga mu sina izručio kao taoca. Toussaint je Lapluma imenovao kapetanom i zamolio Laveauxa, da potvrdi to imenovanje. Bivši je razbojnik osvjetlao lice u borbama proti Englezima, tako da ga je Laveaux nakon kratkog vremena postavio generalom.

U srpnju je 1795. crna vojska bila posve organizirana i naoružana, u zemlji je bio osiguran mir, na poljima su svuda marljivo radili. Sad se Toussaint mogao spremiti, da Englezima zadade novi udarac. Glavna mu briga bijaše, da nađe uporište, utvrđeno

od same prirode, tako da bi za obranu toga položaja trebao razmjerno malen broj vojske, a s druge strane da bi se nalazilo na mjestu, s kojega bi u isti mah mogao gospodariti i sjeverom i zapadom. Kao najpovoljniju strategijsku točku izabrao je Toussaint Mirebalais, jaku tvrđavu okruženu sa svih strana strmim brdima.

Glavna rijeka San Dominga, Artebonite, izbija ovdje iz gorja i poplavljuje nizinu, pretvara je u golemu močvaru, kroz nekoliko mjeseci u godini stvara prirodnu branu pred gorjem i otešćava svaki pristup. Iz Mirebalaisa vode dobre ceste do Port au Princa, Saint Marca, Capa i Gonaïvesa. Sve su te ceste usječene u hridine, koje se iznad njih dižu okomito u vis i štite poput tvrdih bedema. Svi su ti klanci niz pravih Termopila.

Englezi su ovu tvrđu, koja je po samoj prirodi neosvojiva, okružili upravo savršenim utvrdama i zaprekama, stvorili iz nje velik sistem zaštitnih položaja, ispod kojih se sve do močvara niže čitava mreža uporišta, rovova, zaklona, vučjih jama.

Toussaint poznaje točno to gnijezdo, a pogotovo poteškoće, na koje bi naišao, kad bi ga htio osvojiti.

Ponajprije je organizirao crnce gorštake. Redom su nenadanim napadajima očistili engleske i španjolske predstraže raštrkane po gorskim pustošima. Tako je sebi prokrčio put dolinom rijeke dublje u gorje. Sad je tek poveo naprijed svoje čete. Vojnici su se u manjim skupinama uzverali na strmine i litice, popeli iznad prednjih utvrda i stali ih odozgora zasipati kamenjem i upaljivim bombama. Započela je krvava borba. Ali jedna straža za drugom ostavlja svoje mjesto, ne može da odoli takvoj navali.

Malo se po malo probio sve do glavne tvrđave, kojom zapovijeda emigrant markiz d' Espinville. Brani je s nekih tisuću vojnika, Engleza, Španjolaca i Francuza. Svi se bore srčano i odlučno. Branitelj je vrstan francuski general, a većina je njegovih zemljaka u tvrđavi aristokratskog roda. Kroz četiri ih je sed-

mice sapeo sa svih strana nepokolebivi crni zid, koji samo promatra, kako ginu Europljani. Ponestalo im je hrane, vode, streljiva.

Jednog se dana na bedemu pojavi trubač, zalepрša bijela zastava, a prema crnom se nevidljivom zidu uputi jedan časnik, tetura, opire se o batinu.

Bio je to glavom d' Espinville.

Toussaint ga je dočekao u svojoj drvenjari, iz koje upravlja podsadom.

Francuzu su zavezali oči. Sa svake ga strane drži po jedan crnac, dosta često moraju ga nositi, kad se namjere na zapreke, klisure, raskoljena stabla, potoke ili mlake.

D' Espinville je posve iznemogao, ne može da stoji na nogama. Toussaint ga je ponudio vinom i jelom, ali on ne će ništa da okusi.

»Bojite se, da bismo vas mogli otrovati?«

Markiz, koji je tako gladan, da gotovo pada u nesvijest, sabrao je sve snage.

»Priznajem, da sam o tome uvjeren.«

Tada natoči Toussaint sebi vina, ispije punu čašu, i založi komad hladne pečene kokoši.

»Eto vidite, markize — vi se varate. Ali ja znam, da ništa na svijetu nije kadro razoriti predrasude vaše rase i vaše kaste — to može jedino rat. Tu otkrivate barem ravnopravnost pušaka i topova, nije li tako?«

»Varate se, generale. U prvom je redu tu po srijedi načelo, koje danas ugrožava Europu i opstanak njene kulture; za njen spas izlažemo mi ovdje na mrtvoj straži naše živote. Ni ja, a ni moji vojnici ne mogu i ne će da priznaju novu zastavu i nove zakone revolucije. Zato ćemo radije izginuti, nego li se dragovoljno predati krvnicima.«

»A čemu ste onda uopće došli amo?«

Markiz ne odgovori ništa.

»Ta neka vas je misao ipak morala natjerati, da ste pošli u lavlji tabor! Ja ću vam reći, što je to — vi ste se htjeli uvjeriti, da smo mi barbari, krvoloci,

nadali ste se, da ćemo vas mi otrovati ili ubiti, ne bi li vaši ljudi stavili na kocku sve i razbješnjeni se borili do zadnje kapi krvi za nešto, čega više nema. Ali sad ste uvidjeli, da ste se prevarili. Stoga vam predlažem: položite oružje i dođite k nama! Mi trebamo ljudi vašega soja. Govorit ću s Laveauxom...«

»To je nemoguće. Mi ćemo položiti oružje, ali to je jedino, što mogu obećati. Pouzdajem se u vašu velikodušnost.«

»Nikome ne će pasti vlas s glave, a ponajmanje vama.«

Protivnici se izrukovaše. D' Espinville se pod sigurnom pratnjom vratio k svojim ljudima.

Predaja je protekla u redu. Posadu su dočekali vojničkim počastima i pod jakom stražom otpratili u Port de Paix.

Ali ovdje se digla opasna uzbuna. Odbor za blagostanje, revolucionarni tribunal traži, da se francuski zarobljenici stave pred ratni sud. Svi su unaprijed znali, kako će glasiti njegov pravorijek: strijeljanje. Ali Laveaux se svim svojim autoritetom usprotivio tome zahtjevu, da ne desavuira Toussainta. Časnici su i vojnici stupili u kolonijalnu vojsku. Markiza su otpremili u Havanu.

Onoga dana, kad je izvršena predaja, naišla je četica Toussaintovih vojnika u jednom skrovištu na skupinu od dvadesetak farmera, koji su priječkim puteljcima gonili prema moru povorku od dvjesta mazga, natovarenih zlatom, srebrom i dragocijenostima goleme vrijednosti. To je bio imutak stotinjka kreolskih obitelji, koje su se spremile na bijeg u Ameriku. Sve su do posljednjega pohvatali i dopremili u glavni stan.

Toussaint je pri prvom susretu ispitao pratioce, da li su ih njegovi vojnici zlostavljali i okrali. Kad su izjavili, da ih nitko nije ni dotaknuo, dopustio im je, da nastave svoj put nesmetano.

Pad je Mirebalaisa osim toga kao neposrednu posljedicu izazvao i vrlo čudan politički događaj, koji

je uvelike poslužio Toussaintovim osnovama. Glas je o tom junačkom činu prodro u najzabitnije zakutke nepristupačnih brdina, po kojima su raštrkano stanovali crnci. Oni su se tu zavukli u spilje i brloge, živeći posve slobodno i nesmetano. To su većinom bili robovi, koji su pobjegli ispod jarma svojih tlačitelja, Marroni, čitava pokoljenja crnih razbojnika, kojima se nitko nije usudio ni približiti, koji su u neku ruku bili država u državi. Ti su nezavisni crnci sebe nazivali Doko i Bahoruko.

Crni su vojnici popravljali i izgrađivali porušena zakloništa i razorene utvrde oko Mirebalaisa. Odjednom dovedoše straže trojicu gorostasnih crnaca gorštaka. Svi su bili gotovo goli. Među njima se nalazio i jedan poglavica, koji je nosio nježno ime Mamsell. Taj je Mamsell bio Arada čiste krvi. On je pozdravio Toussainta govorom.

»Ja, poglavica Mamsell od plemena Arada, i moji ljudi, Bahoruko, čuli smo grmljavinu tvojih topova. Ti si razmrskao kulu bijelaca i sve si ih poubijao. Mi smo došli k tebi, da ti ponudimo svoju pomoć, jer ti si jači nego mi, premda nas nije još nitko nikada pobijedio.«

»Ja sam o vama mnogo čuo i vaša su me junačka djela oduševljavala još od moga djetinjstva. Sa zahvalnošću primam vašu pomoć i izjavu, da mi se pokoravate.«

Toussaint ih je obilno pogostio, dao im odjeće, oružja i streljiva. Osim toga im je darovao sablju za vođu im, koga su oni nazivali Madame, a onda im je naložio, da čitavo pleme dođe u njegov tabor.

Bahoruko su doista došli. Toussaint je s njima dugo pregovarao. Na koncu su pristali, da će ostaviti svoje spilje i naseliti se po napuštenim selima i vanjskim utvrdama oko Mirebalaisa. Na brzu je ruku za prvake dao sagraditi daščare i kolibe, a iz najsnažnijih je mladića organizirao dvanaestu pukovniju kolonijalne vojske pod zapovjedništvom Mamsella. Malo po malo stali se ti crni gorštaci privikavati na

sređeni život, pošto su stotinu i više godina živjeli samo od razbojstva i pljačke. Toussaint je međutim na taj način pojačao svoju vojsku, a ujedno zemlju oslobodio od najopasnijih joj elemenata.

PRVI USTANAK MULATA.

Preokret je u europskim prilikama dolazio do sve jačeg izražaja i u kolonijama.

Španjolska morade sklopiti mir i odreći se San Dominga.

Stanje Engleza postaje sve gore. Izgubili su Mirebalais, a navala im se na Léogane izjalovila, krvavo su je platili. Groznica kosi njihove redove. Generali se redom mijenjaju, jedan za drugim bježi pred crnom kugom, kako nazivlju Toussainta.

Toussaint međutim stoji neslomljen i pobjedonosan usred zemlje. Sav je sjever i zapad francuskoga dijela oslobodio od neprijatelja. Odbor za blagostanje požurio se, da mu prizna uspjehe i imenovao ga zajedno s Vilattesom i Rigaudom brigadnim generalom.

Kliješta, koja su obuhvatila Francuze, malo su popustila. Laveaux je pošao u Cap, pravo sjedište guvernera, kamo nije smio nekoliko godina zbog nesigurnosti u zemlji.

Ali ovdje se namjerio na doktora Vilattesa, koji se već davno odrekao svoga staleža i postao veliki general. I više još nego to. On je pravi gospodar grada Capa i njegove bogate okoline. On se već stao smatrati nezavisnim kraljem toga područja, a oko sebe je sakupio sve mulate. Nastanio se u guvernerovoj palači, ali sada mora iz nje seliti. Vilattes je pobjesnio.

Tko mu je svario tu poparu?

Nitko drugi nego taj podmukli crnac Toussaint, koji drži u šaci guvernera, a umio je nasamariti i prave revolucionare u Parisu.

Oklijevajući je Vilattes sišao sa svoga prijestolja, prosvjedujući je ispraznio vladinu palaču. Mulati su ogorčeni zaposjeli svoja mjesta na straži.

Nema dana, da između Francuza i mulata ne dolazi do svađa, sukoba, pa i tučnjava. Napetost, podmukla je groznica mržnje i zavisti zatrovala sav grad. Laveaux nije više siguran za svoj život. Mulati su veliko razočaranje u njegovu životu. Sonthonax je nažalost pravo govorio, kad ga je salijetao svojim nepovjerenjem: pouzdati se mogu samo u jednoga čovjeka, a to je Toussaint Louverture. Laveaux je pozvao k sebi Vilattesa i saopćio mu, da odilazi na službeno putovanje.

»Nadam se, generale, da ćete moje izbivanje iskoristiti, kako biste prilike u glavnom gradu sredili toliko, da ću nakon moga povratka opet moći preuzeti upravu. Dajem vam rok od četiri sedmice.«

Vilattes se naklonio.

»Nitko više ne žali, što je nastao taj nered. Ali mi mulati nismo tome krivi. Mi smo grad opet podigli, trgovinu doveli do procvata, na poljima se svuda naokolo marljivo radi. Zar vam to nije dosta?«

Laveauxu je dosadilo slušati uvijek istu pjesmu. Ako mu sada odgovori, planut će iznova svađe. Vječno to staro optuživanje crnaca, Toussainta.

»Dobro, dobro, ostavimo to. Mene ne će biti ovdje četiri sedmice. Vi se ograničite samo na vaše vojničke poslove, a sve drugo ostavite meni na brizi.«

*
* *

Laveaux se uputio ravno u Gonaïves, gdje je Toussaint smjestio svoj glavni stan. Tu je odlanulo guverneru. Toussaint ga je dočekao radosno i srdačno, gotovo je zaplakao, kad mu je Laveaux stao pričati, kakve mu jade zadaje taj Vilattes.

»Vi ste mi otac, više nego to, vi ste iz mene stvorili čovjeka, vama dugujem sve. Recite mi, što da učinim. Dajte mi zapovijed: još danas ću svoje pu-

kovnije povesti na Cap. Obećajem vam, da nijedan od vaših neprijatelja ne će iznijeti žive glave!«

»Ja sam mu dao rok od četiri sedmice. Još se uvijek nadam, da će se opametiti, otresti svoga ludila, poći pravim putem. Da ga vidite, kako se šepiri. Kao kakav paun, sav se nakitio odličjima, gajtanima i naramenicama, na prste nataknuo prstenja, a na ruke narukvica. Sav lebdi u oblaku mirisne vode. A kraj toga je uvjeren republikaš, pametan čovjek. Španjolci, dakako i Englezi ponudili su mu čitavo blago. Ali on je sve to odbio uz smiješak, a borio se kao lav. Razumijete li vi taj svijet?«

»Mulat je lukav, mulat što više ima i prirodnoga dara. Ali ako mu tko samo malo dirne u taštinu, nestaje svih tih odlika, one se pretvaraju u protivno. Oni bi htjeli biti bijelci, a to nisu. Drugi ih smatraju crncima, a ni to nisu. Oni ne znadu, na koju bi stranu, i zato žive u svom posebnom svijetu, uobraženom i tankoćutnom svijetu, a sve druge ljude drže neprijateljima.«

Obojica su na konju obišli čitav kraj. Svuda se po poljima sakupili crnci. Sva dolina rijeke Artebonite vrvi od radosno uzbuđenih crnaca, koji su dohrlili u svojoj blagdanskoj odjeći, da vide svoga velikoga pokrovitelja, guvernera Laveauxa, kako jaše uz prvaka njihova naroda.

Laveaux je sav ushićen. Neprestano uvjerava Toussainta, da su to najljepši dani njegova života.

*
* *

Pismo guvernera Laveauxa Toussaintu Louverture:

»Kad sam se vratio u Cap, zbilo se ovo:

Vilattes mi je u čast priredio sjajan doček. Pukovnije su mulata stajale na trgu u ratnoj opremi. Sve je proteklo u uzornom redu. Ja sam Vilattesu čestitao na tom uspjehu. On mi je još predstavio svoje časnike. Povukao sam se u svoj stan, jer sam bio umoran od tegoba puta, a još me više umorila ta parada.

Oko desete prije podne sjedim ja za stolom u svojoj sobi i raspredam s glavnim graditeljem o obnovi utvrda. Iznebuha nahrupi u sobu, a da nisu ni pokucali, šest ili osam mulata. U prvi sam mah pomislio, da je opet izbila kakva svađa, koju ću morati izgladiti. Mirno sam ustao, oni su me već opkolili, i rekao — »Što želite, gospodo?« — kad li me jedan od njih u tom trenu lupi šakom po obrazu. Oborio sam se na nj i srušio ga na pod. Dreknuo sam na njih — »Vi ste ubojice — zar ne vidite, da sam goloruk?« — ali već su svi skočili na mene i sputali me — »U ime naroda«.

Tražio sam, da obavijeste vlasti. »Toga nam više ne treba — naprijed, u tamnicu!« Razvila se divlja tučnjava, graditelja su svladali, moga pobočnika zamlatili udarcima batina, a onda se čitava rulja nanovo bacila na mene, navalila šakama i kijačama. Ja sam imao na nogama papuče, u onom su mi natezanju spuzle s noga. Bosa, bez šešira, izdrpana odvukli su me konačno iz kuće i strpali me u gradski zatvor. Tu sam ležao dva dana i jednu noć, bez hrane, posve ostavljen, nisam vidio ni žive duše, a kamoli s kime govorio.

Podvečer je drugoga dana došao k meni načelnik grada, sav očajan, što su me bacili u zatvor. Obećao mi je, da će svim silama nastojati, kako bi me izbavio. Međutim su se časnici, koji su mi ostali vjerni, zajedno sa svojim četama okupili oko generala Pierra Michela, i uskratili poslušnost Vilattesu.

Njihovoj odlučnosti i Tvojim oštrim pismima imam zahvaliti, da su me iduće noći oko pet sati izjutra opet pustili na slobodu. Pred zatvor je došao načelnik grada u svečanoj odori i s velikom pratnjom, pozdravio me i odveo u vijećnicu, a na tom su mi putu burno klicali moji crnci.

Sjutradan sam bio sav satrven, bolestan. Odlučio sam, da ne ću kazniti tih zločinaca, ali teško je pregorjeti takvo divljaštvo.

Sada, oko ponoći, upravo su mi javili, da je Vilattes s dvadesetak svojih ortaka pobjegao iz grada i pošao u svoj tabor.

Molim Te, pošalji smjesta pojačanja, da sustignem te buntovnike. U prvom redu moram zaposjesti sela Petite Anse i Petit Morne, jer u njima prebiva većina mulatskih pristaša. Strašne su to pripovijesti!«

*
* *

Dok je Laveaux sjedio u zatvoru, sastali se gradski zastupnici i izdali ovaj proglas:

»Guverner je zatvoren u ime naroda. On je izgubio javno povjerenje. Mjesto njega je guvernerom San Dominga imenovan general Vilattes i pozvan, da naredi sve potrebno, kako bi se očuvao red i mir.«

Između prvih dao je Vilattes uhititi vladi vjernoga pukovnika Léveillé-a. Ali njemu je još iste noći pošlo za rukom, da pošalje vijest generalu Pierru Michelu, a ovaj je smjesta jednoga od svojih časnika uputio Toussaintu, da ga obavijesti o revoluciji. Pierre Michel je istovremeno digao na noge sve crnce, da oslobodi prijatelja crnaca, generala Laveauxa.

U toj su zbrci uhvatili i jednog Vilattesovog glasnika, kod koga su pronašli popis svih urotnika.

Pierre Michel je javio buntovnicima, da će sa svojim crncima navaliti na grad, ako smjesta ne puste na slobodu Laveauxa i sve druge uhićenike.

Vilattesa međutim, koji je drukčije uvijek bio energičan i nasrtljiv, kao da je za vrijeme toga pothvata progutala zemlja. Gradio se, kao da ne zna ništa, u neku ruku kao da je htio, da ga iznenade svi ti događaji, kojima su rukovodili njegovi posrednici. Svoje je imenovanje guvernerom smatrao zakonitim i brže bolje je o tome obavijestio sve općine u okolini, a i svoga prijatelja Rigauda.

Gradska je uprava pod prijetnjom Michelovih bajuneta i natjerana u škripac Toussaintovim pismom,

u kojem im se zagrozio, da će grad sravniti sa zemljom, morala popustiti i osloboditi Laveauxa.

Vilattes je sa svojim pristašama pobjegao iz grada k svojim četama.

Sad je tek navalio Toussaint. Dva je bataljuna pod vodstvom Dessalinesa i Belaira poslao proti Capu. Onda je uputio okružnicu čitavom nizu mjesta, u kojima su većinom stanovali mulati, i opomenuo ih, neka se ne povedu za Vilattesovim primjerom. Sedmicu je dana iza toga na čelu svojih garda ušao u Cap i zaposjeo sve važne položaje.

Sad se prenuo i Vilattes. Sad je neprijatelja izmamio iz njegovih skrovišta. Sa svojim se pristašama, od prilike tisuću boraca, zatvorio u utvrdu Lamartinière i spremio je za obranu. Posada, koja je brojila oko šest stotina momaka, pridružila se njemu.

Gradska je uprava k ustaškom generalu poslala odaslanstvo, koje ga je zaklinjalo, da popusti i da dođe pred guvernera Laveauxa. Ovo je odaslanstvo pratilo nekoliko stotina žena, koje su htjele pohoditi svoje muževe, zatvorene u utvrdi.

Vilattes je skrštenih ruka na grudima saslušao ravnodušno govor vođe odaslanstva.

»Ja mogu shvatiti vaše nastojanje, ali ono je nažalost uzaludno. Ništa toliko ne želim, nego da gospodina Laveauxa i sve njegove privrženike posmicaju njegovi crni prijatelji. Ali nešto ću vam predložiti: Ja sam spreman pregovarati s Toussaintom. I to ne u gradu, nego u Caracolu, napolju u nizini, gdje smo jedan drugome ravni. Recite to crnome Neronu.«

Toussaint zna, da iz Caracola ne bi iznio žive glave, s toga se odriče svakog daljeg pregovaranja s Vilattesom.

Ali ovaj je u svom mozgu svario mudru osnovu. Mulati su u utvrdi napunili uši svojim ženama, da Laveaux ne namjerava ništa drugo, nego sve mulate i crnce prodati u roblje, i upozorili ih, da se u

luci nalaze već dvije lađe s okovima i procijepima za prijevoz crnaca.

Te su žene kao podivljala rulja stale naričući i jadikujući s djecom u naručaju trčati po Capu i svima pričati, kakva je hulja Laveaux.

Vojnike je crnce, a pogotovo mulate ta ženska dreka toliko smutila, da su nagrnuli pred guvernerovu kuću i tražili od njega opravdanje. On je čuo bijesno urlikanje vani na ulici, koje je od časa do časa bivalo sve jače i opasnije. Sakupila se nepregledna množina. Svi su naoružani i već su se spremili, da jurišaju kuću. U to se pojavio Toussaint, spasitelj u zadnji čas.

Izvukao je mač iz korica i zaustavio tu luđačku bujicu, isprepriječio se na vratima. Zagrmio je na crnce:

»Što je? Jeste li pijani? Ako smjesta ne ispraznite trg, dat ću vas postrijeljati topovima!«

Jedan podčasnik istupi preda nj.

»Laveaux je izdajica. On hoće da proda crnce, dvije su lađe već spremne —«

»Gdje su lađe?«

Toussaint povede buntovnike u luku. Tu su usidrene dvije lađe, ali za prijevoz pamuka. Pozvao je crnce, da s njim prođu kroz skladišta — svuda leži roba svake vrste, duhan, kakao, indigo, čitava brda šećera, ali nigdje ni traga lancima, procijepima.

I ta se Vilattesova varka izjalovila.

Škrgućući zubima pognuo je glavu, predao svoj mač. Laveaux ga je pod sigurnom pratnjom zajedno sa svim njegovim časnicima otpremio u Francusku, gdje su ih strpali u tvrđavni zatvor u Rochefortu.

Tako je svršio doktor-general Vilattes. Zaslijepila ga je i zaglupila mržnja proti crnoj krvi, koja je tekla i njegovim žilama. Njegov je protivnik, Toussaint, slavio pobjedu. Laveaux se rastapao od radosti.

Dao je odslužiti misu zahvalnicu i na trgu u Capu održao paradu. Pred sakupljenom je posadom i građanstvom izrekao velik govor.

»General Toussaint Louverture je spasitelj domovine. Pred vama izjavljujem, da bez njegove privole ne ću učiniti ništa. Proglasujem ga suguvernerom našeg ljubljenog otoka. Ne poznam nikoga na svijetu, tko bi bio dostojniji te časti — Toussaint je onaj Afričanin, čiji je dolazak prorekao Raynal. On je potekao iz vaše sredine, on će narod potlačenih povesti do pobjede.«

Da to promaknuće i vidljivo posvjedoči, organizirao je Toussaint tri nove pješačke i dvije konjaničke pukovnije. Sastavio je počasnu pratnju, stotinu najljepših i najstasitijih vojnika iz svih pukovnija, odjenuo ih u grimizno-crvene haljetke i bijele hlače. Na srebrnim su im kacigama lepršale crvene perjanice, a na grudima im je blistala srebrna ploča s geslom: »Tko je jači od nas?«

Nitko nije bio jači od Toussainta. Sva je zemlja bila pod njegovom vlašću, izuzevši samo južni dio, kojim je neograničeno vladao Rigaud, od prilike kao i Vilattes, i ona tri lučka grada, koje su Englezi grčevito držali u svojim šakama. Laveaux i Sonthonax bili su sada igračka u njegovoj ruci, pogotovo otkad ga je priznao direktorij u Parisu i potvrdio njegov izbor suguvernerom. Njegova su dva sina, Isaaca i Placida, pozvali u Paris i na državni trošak odgajali u kolonijalnom zavodu. Raspisali su izbore. Na Toussaintov su zahtjev bili izabrani Laveaux i Sonthonax, jer je on želio, da oni u Parisu brane prava otoka. Guverner je odmah nakon izbora otplovio u Francusku. Sada je Sonthonax bio jedini zastupnik francuske vlade, koji je mogao nadzirati rad crnoga generala. Rochambeau se zbog Toussainta zavadio s građanskim povjerenicima. Oni su ga uhitili i otpremili u Francusku. Taj je general postao najopasniji neprijatelj crnaca. Gdje je samo mogao, progonio ih je žarkom mržnjom, a u Francuskoj je umio tom mržnjom zaraziti i svoga prijatelja Napoleona.

*

* *

Laveaux je u listopadu 1796. pošao na put u Francusku, da zauzme svoje zastupničko mjesto. Sonthonax je međutim ostao. On je postao duša čitavog građanskog povjereništva. Nije dugo potrajalo, između njega i Toussainta izbile su nesuglasice, i to naročito u pitanju unutrašnje izgradnje kolonije, na koju su se istim žarom htjela baciti obojica, u suštini svojoj po ćudi i težnjama gotovo jednaka. Mjere, koje je Sonthonax stao provoditi, da podigne materijalno stanje zemlje, dokazuju, da je radio promišljeno i pravedno. Po francuskom je uzoru uredio upravu i sudove, u Capu osnovao nekoliko škola, što više uveo obaveznu školsku obuku. S druge je strane pozvao sav narod, da svim silama prione uz rad, jer će samo obnovom trgovine moći osigurati imućnost i slobodu, skršiti utjecaj Engleske. Poznavajući temeljito povijest ropstva, a i pod dojmom gorkog iskustva iz same svoje potlačene mladosti, izradio je zakon, koji pod prijetnjom teške kazni brani svako tjelesno zlostavljanje bez obzira na rasu.

Častohlepni crnac nalazi kod Sonthonaxa samo jednu manu: izdavao je naredbe o svojim mjerama, kojih ni on ne bi mogao zamisliti ni bolje ni djelotvornije, kao francuski činovnik, posve hladno i s gestom neke pretežnosti. Sonthonax lako usplamti, ne trpi ničijeg prigovora, a svoje nazore brani, pogotovo pred svojim crnim prijateljem, tako tvrdoglavo, da se kod ovoga prijateljstvo domala pretvorilo u neprijateljstvo. Niti ta nesklonost kod Toussainta nije bila kadra spriječiti jednu nemilu pojavu: utjecaj je građanskog povjerenika polako ali stalno rasao kod crnačkog stanovništva. Toussaint se pobojao, da će naskoro u ruci toga genijalnog političara vršiti službu tek izvršnog organa. Ali pred njegovim častohlepnim duhom lebdi velika svrha, najviša, koju uopće može doseći čovjek, što se odlučio da javno radi: on želi da u svojim rukama posve i nedjelivo ujedini vlast nad San Domingom i nad svojim crncima. Gotovo godinu se dana bori crni osvajač u

svojoj duši, dok konačno nije u sebi razorio i posljednji osjećaj zahvalnosti, prijateljstva i obzirnosti: u kolovozu je 1797. Toussaint pozvao građanskog povjerenika, da pođe u Francusku na svoje mjesto kao zastupnik San Dominga.

Toussaint se nije usudio, da mu usmeno izda taj nalog, bojao se. Sjutradan je građanski povjerenik došao k Toussaintu.

Sluga je Mars Plaisir otvorio vrata, ukočio se na vojničku i viknuo u sobu:

»Generale, građanin povjerenik želi s tobom govoriti!«

Crnac sjedi nepomično za svojim stolom. Pred njim je čitavo brdo spisa, dopisa, zemljovida, uzoraka drveta, vrećica s pamukom, indigom, kavom i duhanom. On mora da se brine za sve, jer h o ć e da se za sve brine. Nije ni pridigao pogleda sa svoga rada, izbuljio je oči u spise, upiljio pogled u slova, u rečenice, koje gotovo sve počinju ovako — »tko se usprotivi ovim naredbama zakonite vlade, bit će kažnjen tamnicom od najmanje pet godina«.

Maleni se gospodin Sonthonax u svom otrcanom crnom kaputu nekoliko puta nakašljao, da na se svrne pažnju svoga prijatelja. Oprezno je položio na stolicu svoj klobuk i palicu s drškom iz slonove kosti, koji predočuje božicu slobode s frigijskom kapom, na prstima se došuljao pred stol.

»Toussaint . . . oprosti, što te bunim . . .«

Glas mu je plah, a ujedno i pun nevine nježnosti, koja crncu prži dušu gore nego li užareno olovo. Polako je spustio glavu, ruke položio na stol, izvalio se na sve one ozbiljne, stroge i nadobudne naredbe i ostao ležati.

»Toussaint, htio sam ti samo reći, da sam se došao oprostiti, moja lađa, »Venera«, polazi za jedan sat . . .«

Mjesto odgovora samo jecaji.

»Toussaint, ja ću ti ostati prijatelj, i to sam ti još htio reći, unatoč svemu. Ja sam starac, istrošen borbom, ova me je zemlja sa svojim suncem, groznicom, odurnom kišom i još odurnijom prašinom gotovo posve satrla. Tebi ostavljam svoje mjesto. Ne poznam nikoga, tko bi bio dostojniji, da u smislu revolucije i veličine naše domovine nastavi i svrsi privede zadatak i dužnost, koju je meni povjerila Francuska. Ti me šalješ kući s pravom, možda to činiš s više prava, nego li i sam slutiš. Ti si dovoljan sam sebi, San Domingo je tvoja domovina, naskoro će biti i tvoja zemlja. Samo jedno te molim: ne zaboravi na me, a u prvom redu ne zaboravi na republiku, kojoj i ti zahvaljuješ, što si postao velik!«

Sonthonax je malo pričekao. Onda je brzo pristupio crncu, koji je još uvijek nepomično ležao na stolu, i potreptao ga po leđima.

Stari se crnac stao pridizati sporo, na mahove, kao da mu se u tijelu odapinje pero nekog stroja. Široko su mu, krupno lice oblile suze, usnice mu posivile, sav je zadrhtao, kad se šakama odupro o rub stola.

Sad stoje jedan nasuprot drugome, crnac širok i zbijen, malo pogrbljen od mnogog jahanja i čučanja za stolom. Tvrda mu kosa bijela kao snijeg.

»Sonthonax, ti odlaziš, ja ostajem. Ti znaš, zašto ostajem. Pozvali su me više puta, da dođem u Paris. Što misliš, bih li pošao s tobom?«

Sonthonax strese glavom.

»Nemoguće, nipošto. Ti moraš ostati ovdje. Ti moraš ostati na straži u ovom paklu. Ja ti ne zaviđam — to je sam pakao. A u tom će paklu jednog dana uzavreti smola i sumpor, usplamtjet će oganj, zveknuti oružje, bit će strašnije nego je ikada bilo. Ti si vojnik, ja sam građanin. To je možda korisno, a možda i štetno, već prema tome, kako to čovjek promatra. Za San Domingo si ti jedini pravi muž«.

Pružio mu je desnicu. Toussaint je promatra sporo i pomno, kao da je ta malena, bijela i ponešto mlitava ruka staroga činovnika neko čudo. Činovnika, koji mu je pored Laveauxa bio jedini i najbolji prijatelj, a možda i prijatelj u nekom višem smislu. Strah ga je stisnuti tu desnicu, a još više ispustiti je. Kad nje više ne bude, ostat će on, crnac, sam pred svijetom bijelaca. Veliki je otok San Domingo odjednom splasnuo, pretvorio se u točku, u vršak igle, na kojem će on morati održati ravnovjesje, dok će u nj, u negdašnjega roba, biti uprte oči svega svijeta. Onda će zaludu tražiti tu ruku, taj mozak, tu glavu. Taj će muž iščeznuti s onu stranu mora, ne će mu biti na dohvatu.

Spopao ga je strašan strah. Prošaptao je kobnu riječ — »Jamais — nikad više«.

Onda se nekako praznovjerno triput dotakao prijateljeve ruke i brzo se okrenuo. Okrenuo se i nadvio nad svoje spise.

»Idi dakle i reci Francuzima istinu, razumiješ li? Samo istinu, to je jedino, što te molim«.

U tim riječima kao da se krije ispod glasa neka prijetnja. To su bile posljednje riječi, koje je iz njegovih usta čuo Sonthonax.

Sonthonax je ostavio San Domingo isto onakav, kakav je i došao — siromašan, ali neslomljen u svom mladenačkom zanosu, koji je uložio u sav svoj rad i u Parisu. Rame uz rame s Laveauxom borio se na sjednicama zastupničke komore. Malo po malo dospio je u sjenu, događaji su u Europi izbrisali sve preokrete, koji su se zbili u svijetu. Umro je nepoznat i zaboravljen. Njegovo je ime utonulo u more velikih djela i velikih muževa, koje je doba revolucije izbacilo na površinu. Ali njegovo djelo živi i dalje kao i djelo njegova velikoga i gotovo isto tako nesretnoga nasljednika Abrahama Lincolna.

ENGLESKA SE ODRIČE BORBE

Englezi se noktima i zubima grčevito drže obale San Dominga. Ali čim samo malo zađu u kopno, provaljuje iz brda, močvara i šuma crni dušmanin i goni ih natrag u njihove rupe. Generali redom preuzimlju službu, pregledaju čete, dva, tri puta se zalete u neprobojni zid Toussaintovih pukovnija, i gotovi su, ukrcavaju se na brod i mole kolonijalni ured, da ih zamijeni.

Za Englesku su to bila nepovoljna vremena, odbrojeni dani njenog gospodstva.

Posljednji general, koji je u travnju 1798. pun nade ušao u vladinu zgradu u Port au Prince, bio je Thomas Maitland. On je došao na San Domingo kao pukovnik, upoznao je zemlju u stotinu bitaka, a nadasve je poznavao željeznu energiju svoga velikog protivnika Toussainta. Znao je, da Englezi silom ne će s njim nikada moći obračunati. Pokušao je milom. On bi se zadovoljio s time, da engleske lađe smiju nesmetano pristati u luke i trgovati. A još bi zadovoljniji bio, da otok izmakne ispod francuske vlasti.

Maitland je radio grozničavo. To je bila utrka sa smrću; svaki ga je dan na San Domingu stajao stotinu engleskih vojnika, koji su pali žrtvom ili od groznice ili od crnačkih taneta.

Rigaudu je ponudio dvadeset milijuna franaka, da se s vojskom svojih mulata pridruži Englezima ili barem da isprazni južne krajeve. Ali Rigaud se nije dao namamiti u takvu pustolovinu, bio je i prelijen i premudar. Čvrsto je zasjeo na svoje malo prijestolje, a nadao se, da će ga još naskoro i proširiti. Ali ne uz pomoć Engleza, nego u najboljem slučaju na njihovu štetu.

Preostalo je dakle, da pokuša sreću kod Toussainta.

Maitland je bio mudar, što više i prevejan. Što da ponudi crncu, ta on je bogat, neovisan, u za nj je

vojska, čitav narod od gotovo milijuna junački mu odanih crnaca. A ono što mu još treba, može da steče sam po sebi, svojom snagom i vrsnoćom.

Crnac je bio oprezan. Ni na jednu od ponuda nije odgovorio, ni usmeno ni pismeno nije pristao ni na što, a Englez je pokušavao koješta.

Maitland je sve stavio na posljednju i jedinu kartu.

»Generale, ja moram govoriti s vama osobno, jer iz vaših usta želim saznati uvjete za primirje«.

Sad je crnac došao iz svoga skrovišta.

Sastali su se na jednoj farmi nedaleko od Port au Prince-a. Pratnja mu je ostala pred kućom, u sjeni drveća u vrtu. I jedni su i drugi došli bez oružja, izdaleka su s poštovanjem izmijenili pozdrave.

Kad je u sobu stupio Toussaint, digao se Maitland, suh, isušilo ga je sunce mnogih zemalja. Dugačak je, gotovo dva metra visine. Glava mu ćelava, kao obrijana, sljepočnice upale, kao da je bolestan. Ali on nije bolestan. Svi su oni izvana takvi, hladni strojevi, pomislio je Toussaint, kad je povirio u vis, da mu pogledom dosegne oči. Ove su se stisle iza riđih čupavih obrva, a oko njih kao rešetke — bezbrojne tanko isprepletene bore.

Maitland se morao prignuti, kad je Toussaintu pružio ruku. Dugo ju je i čvrsto stiskao.

»Doista izvrsno, generale, da ste došli. Najprije da nešto popijemo — prokleta je žega danas — ali mi ćemo se posve sporazumjeti — sjajno ćemo to urediti — mi ćemo tako reći sami sebe obmanuti. — Vi ste mi neobično simpatični — kako ste vi zapravo ono stvorili pod Mirebalaisom? Kako ste gore dovukli topove? Moram vam priznati, mi smo svi od čuda zanijemili!«

Maitland govori dalje, pljesne u ruke, jedan momak donosi whiskyja i soda-vode, a Maitland još uvijek ne prestaje. Toussaint niti ne dolazi do riječi. Ili bolje reći pušta onoga drugoga, neka brblja. On drži, da je to pametno, jer se nada, da bi ga ipak

mogao prozrijeti. Ali utaman se nada. Ne zna on, da Maitland navlaš mlati samo praznu slamu. Sad su pretresli sve bitke, sve juriše, sve pobjede i poraze u posljednje četiri godine. Englez se odjednom ispružio, crvena mu dolama puca u šavovima, toliko se napeo, ne bi li iz sedla oborio protivnika, koji se pred njim zasjeo u stolicu nepomičan i ukočen kao panj. Odjednom se trgnuo kao ono konj trkač kad zagrabi svom snagom na posljednjih stotinu metara pred ciljem, jurnuo je kao zmaj.

»Što biste vi rekli, kad bih vas ja u ime engleskoga kralja okrunio kraljevskom krunom San Dominga?«

Dakle tu smo, izvalio je ono glavno!

Zaludu čeka Maitland, kad će se taj crnac u dugom modrom kaputu vrlo sumnjive čistoće od iznenađenja i ushita srušiti sa stolice. Naprotiv, taj prokleti čovjek sluša to posve ravnodušno, a onda iskesi zube. Znači li to, da se smije?

I Maitland se stade smijati.

»Ja sam eto dobio taj ludi nalog, da danas, kad svrgavaju kraljeve, kad su tako reći postali nemoderni, i proti svojoj demokratskoj savjesti stvorim jednoga novoga. Kolonijalni mi je ured za svaki slučaj poslao evo ovo — što bi valjda trebalo biti kruna«.

Posegnuo je rukom na stol, podigao kutiju iz crveno pokoštena čelika i otvorio je. Na bijelom dnu leži širok obruč iz zlata, a na sredini mu crven kamen.

»Prije bi čovjek rekao, da je svetački vijenac — ne biste li htjeli pokušati, kako vam pristaje? Nemate volje? Razumijem ja vas, vi ste upravo veličanstveni, kad to odbijate. Vi ste vojnik kao i ja, mi vršimo svoju dužnost, i to je sve. Ako nam ne smrve kosti, nikomu ništa. Samo kad bi ta gospoda za zelenim stolom napokon prestala, da nas guraju na tanki led! Što zna uopće takvo piskaralo o svijetu? . . . jadan narod . . . nego šalu na stranu, kako bismo tome učinili kraj? Pa ne možemo vječno

ostati ovako u položajima jedan nasuprot drugome, ja uz obalu, a vi tamo na suhome, i iz dana u dan, iz godine u godinu kidati živo meso! Ja ću vam nešto predložiti — ne morate vi to smjesta prihvatiti, razmislite dobro. Mi ćemo isprazniti otok, u prvom redu Port au Prince, Arcahaye i Saint Marc, a onda Jérémie, i na koncu Môle Saint Nicolas. Ne trebate se bojati, ne ćemo mi ovdje ostaviti ni ciglu pušku. Moji će momci skakati od radosti, kad čuju, da smiju iščeznuti odavle. Ja ću vam što više poslati s Jamaike i hrane, da se malo oporavite, a ja od vas za to ne tražim ništa drugo nego samo trgovački ugovor. Mi s vama drugo i ne ćemo nego samo trgovati. Zajamčite mi, da će engleska zastava kod vas biti sigurna i zaštićena, pa će i vas štititi engleska flota. Vi me razumijete, generale, zar ne?«

Toussaint Louverture na tren zaklopi oči, na čas se sjeti Sonthcnaxa.

»Razmislit ću, generale, prije svega moram govoriti sa svojom vladom. I ja sam kao i vi samo sluga«.

»Mi ćemo svakako ostati u vezi. Engleska je uvijek održala riječ, kad su na kocki bili njeni interesi, i u zlu i u dobru«.

Maitland je svoga gosta otpratio do vrata, naklonio se, ali mu nije dao ruku. Je li se razočarao? Rasrdio?

»Đavo bi ga znao, što misli taj crni kumir?!«

*

Toussaint Louverture je s Engleskom sklopio tajni ugovor, koji sadržava ove točke:

1. Maitland se obvezuje, da će odmah nakon svoga dolaska na Jamaiku poslati hrane, odjeće i lijekova, koje vlada San Dominga može platiti novcem, što je u opticaju na otoku.

2. Engleska će redom isprazniti sva utvrđena i neutvrđena mjesta, a istim ih redom može zaposje-

sti kolonijalna vojska. Sve privatne i javne zgrade moraju biti predane kolonijalnim četama sa svim predmetima i u onom stanju, u kom su se nalazile u času zaposjednuća.

3. Toussaint se obvezuje, da će štititi sve osobe a i vlasništvo svih osoba, koje su živjele pod vlašću engleskoga kralja, napose da ih ne će ni sudbeno progoniti niti drukčije kažnjavati zbog veleizdaje.

4. Engleska i San Domingo utanačuju, da će u buduće prijateljskim sporazumom svim sredstvima olakšavati međusobnu trgovinu. Između San Dominga i Engleske bit će sklopljen trgovački ugovor, koji će sadržavati klauzulu o najvećim pogodnostima, a dopuštat će slobodno pristajanje u svim lukama i neutralcima, koji žele trgovati sa San Domingom.

*

Sad je Maitland izdao zapovijed, da se i ostatak engleskih četa ukrca na brodove.

2. je listopada mogao Toussaintu predati zadnju englesku tvrđavu, Môle Saint Nicolas, antilski Gibraltar.

To je dan najvećeg slavlja za crnoga generala.

U zoru je dao prirediti budnicu. Zabubnjali su bubnji, sav tabor odjekuje od svirke rogova. Pola sata iza toga stoje pukovnije u redovima kao salivene iza svojih časnika. Tanka kišica neprestano sipi, zastave se od težine objesile niz svoje motke, perjanice se prilijepile uz kacige garde kao uvenuli stručci trave. Muk se slegao na onu crnu masu, što čeka svoga generala kao zid od mjedi s puškom uz nogu.

Odjednom jeknu topot kopita, tiho zveknuše sablje i stremeni. Dessalines, zapovjednik tabora, trgnu mač iz korica i zaurliče: »Pozor! Pozdrav s puškom!«

Deset tisuća pušaka poleti u vis, a tamo kod prve pukovnije zagrmi kao grom prigušeni poklik i za-

reda gusto stisnutim redovima sve do onog posljednjeg bubnjara:

»Živio Toussaint, živjela sloboda, živio San Domingo!«

Crni se Napoleon zaustavio pred sredinom fronte, naložio, da desno i lijevo krilo sa sredinom napravi četvorinu. Onda se pridiže u stremenima i skide šešir. Mrtva je tišina poplavila ono deset tisuća muževa. Iz usta im se poput magle diže dah, da se izmiješa s parom vlažne zemlje, s kišom sivoga neba, oni pripadaju toj zemlji, tome nebu. Svojim su ih tjelesima osvojili.

»Afričani! Konačno smo pobijedili. Postigli smo ono, što smo željeli. Engleze smo protjerali sa San Dominga. Zastava se francuske republike vije s jednog kraja otoka do drugoga. To je zastava revolucije, a vi ste, sinovi Afrike, sada gospodari San Dominga.

Ali ne mislite, da je time sve svršeno. Spomenite se staroga ropstva! Spomenite se mrtvih, koji nisu više mogli doživjeti ovoga dana! Na nama je sada, da branimo novu slobodu. A slobodni ćemo biti samo onda, ako budemo imali dosta pušaka i naboja.

Afričani! Mi ulazimo u Môle Saint Nicolas, da izbrišemo i posljednji trag omraženog osvajača. Englez ne će biti posljednji, koji je stupio na ovu zemlju, da skuje nove okove za vaše tijelo. Sjutra ću vas morati povesti proti drugom neprijatelju, ali ja očekujem od vas, da ćete izdržati sa mnom, kao što sam i ja s vama izdržao u tisuću juriša. Naša sloboda počiva na mojim ramenima i na vašim bajunetama. Ja vas vodim, a vi ispunite svoju dužnost za crnu rasu, za slobodni San Domingo!«

Deset se tisuća pušaka pružilo u vis, prolomio se promukli urlik, zastave se spustile, časnici mašu mačevima, bubnji tutnje.

Toussaint potjera konja, garda pođe za njim, a pu-

kovnija se za pukovnijom stade valjati poput bojnih kola, svi kao klisura, neprijatni, zagonetni u svom crnom divljaštvu. U Môle Saint Nicolas odjekuje zvonjava. Svećenstvo dolazi u svečanoj povorci sa sakramentom, da blagoslovi ulazak pobjednika. Na trgu su podigli velik šator, sav okićen engleskim zastavama. Ispred kuća guraju se crnci i plaču od oduševljenja. Kad je Toussaint sišao s konja, pojavio se na ulazu šatora Maitland, dugim je koracima pohitao ususret protivniku i zagrlio ga. Zacvilile su škotske gajde. Crnci zatiskuju uši.

Usred šatora stoji golem stol, a na njem boce s vinom i najboljim engleskim rakijama. Jelo nose na srebrnim tanjurima, a pićem pune srebrne čaše. Englez je vanredno dobre volje.

»Generale, eto vidite, Britanci drže riječ. Nismo mi zavidni. Vi ste imali više sreće, to je sve. Rastat ćemo se kao prijatelji. Kucnimo se na procvat vašeg otoka i naše trgovine.«

Toussaint se osmjehnuo i poslušao ga.

Maitland se sav rastapa od veselja. Crncu je darovao sve srebrno posuđe.

»Ja idem na Jamajku, tamo ću naći još boljega.«

Tada obojica uzjahaše na konje, da pribivaju paradi svih engleskih kopnenih i pomorskih snaga, priređenoj u čast Toussaintu. S fregata zagruvaše topovi, kraljevska garda pozdravlja puškom, glazba svira englesku narodnu himnu, a generali ulaze u vladinu zgradu, krasnu palaču iz bijela mramora. Sazidali su je Englezi.

Maitland povede Toussainta u svoju radnu sobu i zaključa vrata.

»Smijem li vas zamoliti, generale, da potpišete ugovor, koji sam jučer primio iz Londona. Da vam ga pročitam?«

Ne, on ga mora sam pročitati; zna on, da on odgovara za svoju sudbinu, i za pobjedu, ali ujedno i za propast.

»Ne nalazim točke, koja neutralcima dopušta da slobodno pristaju u našim lukama. Ja sam stupio u veze s Amerikom. Ja ne mogu preuzeti odgovornosti, ako bi Englezi zaplijenili američke brodove. Ali u prvom redu moram zajamčiti punu slobodu brodovima moje vlade.«

»Po vas bi bolje bilo, kad biste francuskim brodovima zabranili ulazak u vaše luke. To je moje privatno mišljenje. Jednog ćete se dana o tome i uvjeriti. Ali radite, kako vas je volja.«

On je tada svojom rukom u dodatku dopisao željenu točku. Onda su obojica potpisala ugovor.

»Sad bi bilo sve u redu. Ja vam predajem grad, evo vam ključeva, a ovo su ključevi od ove kuće, koju po nalogu engleske krune izručujem vama kao lični dar.«

Rastanak je kratak. Sat je kasnije posljednja engleska fregata isplovila iz luke.

SUKOB S HEDOUVILLE-OM.

Iscrpivi i neuljepšani izvještaj o gospodarskom i političkom položaju na San Domingu, koji je Sonthonax odmah nakon povratka u Paris predao direktoriju, da se opravda, izazvao je u Francuskoj veliku zabrinutost. Zaprijetila je neposredna opasnost, da bi Francuska mogla izgubiti svoju najvažniju koloniju. Sva nagovještanja kluba Massiac kao da će se ispuniti. Građanski je povjerenik doduše, a s njim i Laveaux, položaj prikazao tako, kao da su izvor opasnosti mulati pod Rigaudom, a ne Toussaint Louverture. Ali direktorij nije vjerovao ni jednome ni drugome.

Revolucionarni je imperijalizam pod Napoleonovim orlovima slavio prve pobjede u Europi. Fran-

cuska je morala i htjela i s onu stranu mora sačuvati svoje gospodstvo, ako joj ne bi uspjelo, da ga još i proširi.

A te su osnove, koje su usko bile povezane sa svjetskom politikom revolucije, mogli samo onda ostvariti, ako budu postupali kao i u Europi: međusobno izigravali starosjedilačke stranke i gonili ih, da se kolju do nesvijesti.

Direktorij je dugo tražio muža, kome bi mogao povjeriti tu tešku zadaću, dok je konačno pronašao generala Hédouville-a, koji je pokorio Vandeju. On je bio majstor u spletkarenju, a da se dočepa svoje svrhe, znao se služiti svim sredstvima, lukavštinom, slatkom rječitošću, a u slučaju potrebe i surovom silom. Reakcionarno, klerikalno plemstvo i seljaštvo Vandeje moralo je svoju opoziciju proti preokretu u svijetu skupo platiti propašću svojih obitelji i posjeda. Oni nisu htjeli shvatiti, da i ideali mogu zastarjeti, postati besmislica, i da nema toga, tko bi mogao spriječiti jedan narod u njegovom pothvatu, kad je odlučio provesti revoluciju. Usred Europe je u Vandeji nastalo veliko groblje, golemo groblje utamničenika. Što bi dakle moglo omesti toga mudroga Hédouville-a, da kod tih crnaca ne postigne isti zamamljivi uspjeh?

27. se ožujka 1798. Hédouville iskrcao u Santo Domingu, glavnom gradu španjolskog dijela, gdje je spokojno i skromno, bez ikakvog političkog utjecaja, u svom uredu sjedio posljednji građanski povjerenik Roume i — kartao se. Kod njega je general sakupio sve potrebne podatke, a onda je u svibnju pošao u Cap Français, u spilju crnoga lava.

Mandatar je francuske republike između ostaloga predao Toussaintu pismeni nalog direktorija, da uhiti mulatskog generala Rigauda, i da ga otpremi u Francusku.

Ali crnac se nije dao prevariti. U svojoj je političkoj tankoćutnosti smjesta nanjušio zamku. Odbio je,

da izvrši taj nalog, što više istaknuo je velike zasluge, koje je Rigaud stekao u borbi proti Englezima.

Hédouville se začudio, ali se ni najmanje nije uvrijedio. Ta mu se igra svidjela, okrenuo je kabanicu — pozvao je Rigauda u Cap, a ujedno zamolio crnoga generala, da i on dođe na taj sastanak. Toussaint je pristao.

Debeli je Rigaud mrzio Toussainta, a pogotovo, otkad je protjerao njegova prijatelja Vilattesa. Ta je mržnja dosegla vrhunac, kad je Afričanin postigao najvišu vojničku čast. Ni za što više nije mario, kovao je osvetu, iskaljivao svoj bijes na crncima okrutnije nego li ikoji bijelac stare škole. Njegov je položaj bio beznadan. Kad ga je pozvao Hédouville, odlanulo mu je, smjesta se uputio u Cap.

Njegov je dolazak izazvao veliko uzbuđenje, naročito među crnim časnicima, koji su na Toussainta navalili molbama, da mulata baci u tamnicu i tako jednim udarcem ukloni opasnost u zemlji.

Ali Toussaint toga nije htio.

»Svakako, ja bih ga mogao zatvoriti — ali ne daj Bože da počinim takvu glupost. Ja ću naime još trebati toga gospodina Rigauda. Mulati su jači od nas crnaca, i znanjem i iskustvom, a i u svim političkim vještinama, to stoji. Oduzmem li im Rigauda, možda bi našli boljega generala nego li je on. Čim mu se propne konj, ruši se s njega, a kad se sprema na navalu, odaje svoje namjere. I poda mnom se propinje konj, ali ja s njega ne padam, a kad spremam udarac, svi to osjećaju, — ali mene ne vidi nitko. Gospodin Rigaud umije samo spletkariti i dizati ustanke. Ja međutim bolje umijem raspiriti narod. Rigaud dršće pred masom, koju je uzbunio. Ja se ne bojim bune — kad se negdje pojavim, tamo nastaje mir — «

U Rigauda nije dakle nitko ni dirnuo. On se vrlo svidio Hédouville-u. Napeo je sve sile, da ga premami na svoju stranu, a proti Toussaintu, koji je

pomno pazio, da ne istrči pred rudu. Ali i Rigaud je bio toliko lukav, da nije pao na lijepak. Tako je Toussaint i dalje ostao vrhovni zapovjednik vojske na San Domingu, a otkad je posve odstranio Engleze, postao je taj njegov položaj gotovo neosvojiv.

Kod pregovora s Britancima držao se lukavi lisac Hédouville posve po strani, bio je samo nijem promatrač. Ni u što se nije umiješao, ali ta šutnja nije nipošto značila, da sve odobrava. To je bila politička podmuklost spletkara, koji gleda, kako drugi sam sebi kopa grob.

Toussaint je San Domingo očistio od neprijatelja i sada se pun bezazlena ponosa, koji međutim nije bio neproračunan, stavio na službu Hédouville-u. Napisao mu je pismo, u kojem mu je obrazložio svaku točku ugovora s Velikom Britanijom, a na koncu je istaknuo ovo:

»Sada možete napokon obići otok i nesmetano razgledati veličinu zemlje, koju je vojska San Dominga natrag osvojila za Francusku. Tada ćete shvatiti vrijednost toga uspjeha i odati pravo na priznanje vojnicima republike.

Osim toga Vas molim, da odobrite i moj postupak prigodom predaje grada Môle Saint Nicolas. Sve moje težnje ne poznaju druge svrhe, nego da stečem Vaše povjerenje i povjerenje direktorija. Sretan ću biti tek onda, kad mi i to pođe za rukom.«

To mu međutim nije pošlo za rukom.

Naprotiv. Hédouville je crnoga generala susretao prkosno, poput naduvena Europljanina, nikad mu nije pružao ruku, nikad nije izravno govorio s njim. Ukratko, crnac je za nj bio ništica. Konačno je Toussaint ponudio svoj odstup. Hédouville je odbio njegovu molbu. Htio je crnca razdražiti, ne bi li se dao zavesti na kakav nepromišljeni čin. Njegovi su doušnici i danju i noću progonili tu žrtvu. Ali nitko mu nije mogao dokazati ni najmanjeg prestupka.

Toussaint je ozbiljno shvatio svoju molbu u pitanju odstupa. U glavi mu se naime rađala nevjerojatna, upravo fantastička osnova, koja nam više nego sva njegova politička i ratnička djela pruža dokaz, kako je duboko taj crnac prodro u sudbinu svoje rase.

Strahoviti doživljaji djetinjstva, pa i cijeloga mu života, teška mora, što je tištila sve crnce, bila je ropstvo. On je ropstvo napravio kumirom svoje mržnje. Proti ropstvu se borio svim sredstvima, kojima se mogao poslužiti, tu nije poznavao nikakvih obzira, nikakvih moralnih ni političkih zapreka. On je kidao lance i lomio bičeve ne samo simbolički.

Jednog je dana shvatio, da samo oslobođenje njegove domovine ne znači zapravo još ništa. Kad je Maitland otplovio na Jamajku, znao je: sad će Englez iskaliti svoj bijes i razočaranje na crnoj im braći po drugim otocima. Svuda naokolo po svijetu robuju milijuni i milijuni Afričana u okovima i lancima. Zveket mu je lanaca svom svojom strahotom ispunjao sne. Kako da ga ušutka? Našao je posljednji odgovor: zlo treba iskorijeniti u klici. Crnce treba prosvijetliti, opomenuti, naoružati i organizirati. Ne sada, ne ovdje, ne — prije nego ih pohvataju, prodadu u roblje i udare žig ropstva na tijelo.

A to bi trebalo provesti u samoj Africi.

I tako se eto u crnčevu mozgu rodila gigantska osnova velike ekspedicije u domovinu otaca mu, da tamo sasiječe stablo ropstva, a s time ujedno podreže žile tadašnjem kolonijalnom sistemu.

Crnci moraju iz pasivnosti prijeći u navalu. Žrtva mora pograbiti sjekiru svoga krvnika, da ga zakolje!

Afričani su ljudi drugoga soja nego Indijanci, koji su ukočeni od užasa puštali, da ih Cortezovi željezni vitezi ubijaju po miloj volji, a drugog su soja nego Indijci, koji su se nadali, da će procesijama, kongresima i poslanicama opčarati neprijatelja. S puškom u ruci — kao vojnik mora Afričanin ustati na borbu proti Europljaninu.

Sad je bivši rob poznavao bijele gospodare. Nisu oni nikakvi bogovi, koji neranjivi, neslomivi u svojim dalekim kamenim gradovima gomilaju zlato i sve blago tropskih zemalja, plaćeno krvlju robova. Bijelci su ljudi kao i on, a boja se kože, taj jedini, smiješni znak raspoznavanja, pun predrasuda, dade naknaditi sposobnošću i duhom.

Toussaint Louverture nije te smione zamisli mogao ostvariti ni tada, a ni kasnije. Ali uvijek ga je zaokupljala, sastavljao je proračune za gradnju teretnih brodova i uvijek je o oslobođenju Afrike govorio kao o jedinoj i doista posljednjoj svrsi, za kojom moraju težiti svi crnci. Panafrička ideja nije sve do danas našla ni bistrijeg ni svjesnijeg pobornika nego je to bio on.

Ali stvarnost ga je tištila poput more, nije mu ni na tren dopuštala, da sa sebe strese težinu političke borbe. Hédouville je svojim spletkama oko njega splitao sve nove mreže optužaba, podvala, sukoba. Francuski je general poljem svoga rada izabrao provedbu unutarnje kolonizacije. Glavno zlo, od koje je patila kolonija, bilo je lijenost i skitništvo. Zemlja je čekala, da se nađu marljive ruke, koje će obraditi polja, pospremiti žetvu i iz nje izvući koristi. Ali Afričanin, koga je farmer zvao, da se lati posla, samo je uz osmijeh slijegao ramenima.

»Ja nisam rob, ja ne moram raditi. Crncu toga ne treba, on se hrani krumpirima, bananama. Bijelac jede kruh, bijelac m o r a raditi.«

Već su i Sonthonaxa zapanjile posljedice, kojima je urodilo oslobođenje robova, on je neprestano tumačio crncima — »u Francuskoj su svi slobodni, pa unatoč tome svi rade«.

Ali bivši robovi toga nisu više htjeli shvatiti ili još nisu shvaćali. Žudnja je za slobodom u njima izazvala prezir prema svakom radu do te mjere, da su ih samo silom mogli dovući na polje. Rigaud je poradi toga prvi na jugu uveo sustav prisilnog rada, a

za skitnice i zabušante stvorio je izuzetne zakone. Što više nije prezao ni pred kaznom šibanja, a za istim je sredstvom posegnuo i Toussaintov najbolji, premda ozloglašeni general Dessalines. Istina, Toussaint mu je to smjesta zabranio i zaprijetio mu, da će ga svrgnuti sa zapovjedništva, ako bi mu do ušiju doprla i najmanja pritužba o zlostavljanju crnaca.

Mjere, koje je Hédouville tada uveo za podizanje ratarske proizvodnje, izmudrili su za zelenim stolom. Glavnu je riječ vodio Rigaud. Učinak je kod crnaca, tih ljudi, koji su tek okusili slobodu, bio dakako posve negativan. Pobjegli su u šume ili k Toussaintu. Hédouville im je kao bijelac već unaprijed bio sumnjiv. S crncima je trebalo postupati, kao što je to činio Toussaint: lijepim ih riječima i snažnim prispodobama znao uvjeriti, da se moraju prihvatiti gorkoga rada i da im je dužnost pomagati jedan drugome. Ali u Hédouville-u, a isto tako i u Rigaudu, živio je stari duh kolonijalnoga silnika, a političke su mu nakane jasno težile za razaranjem crnačke vlasti. Svi njegovi zakoni i propisi nisu značili drugo nego zakukuljeno otimanje svih prava crnome seljaku, koji je najmanje tri godine morao raditi na posjedu svoga gospodara.

U prvom je redu ta mjera izazvala sumnju, da je to prvi korak novom uvedenju ropstva.

Seljaci, vojnici i obrtnici se uznemirili, na plantažama se stali sakupljati i raspravljati, a to nije u njima nipošto učvrstilo volje za rad.

Zaludu je ovoga puta i sam Toussaint pokušao, ne bi li ih umirio. Crnci su ga dočekivali vikom i stali ga sumnjičiti, da su ga bijelci podmitili.

U posadi je Fort Dauphina došlo do otvorene bune. Crnci su vojnici s oružjem izišli na polja, uzbunili seljake, sva je ta raspirena gomila pošla, da upokori sam grad Cap.

Sad je uhvatio strah i samoga Hédouville-a. Brzo

je poslao glasnike Toussaintu, koji se nalazio u Gonaïvesu, pozvao ga, da se vrati i da skrši bunu.

Toussaint se smjesta odazvao tome pozivu.

Ali prije nego je stigao, odlučio je iznenada Hédouville, da ostavi San Domingo. S njim su pobjegle neke dvije tisuće bijelaca, časnika i farmera. Prije odlaska je po zidovima dao nalijepiti proglas:

»Ostavljam San Domingo, jer sam se uvjerio, da ovdje duže ne mogu ostati.

General Toussaint Louverture sprema udar. On hoće da uz pomoć britanske vlade otok oslobodi od francuske vlasti i da se sam proglasi samodršcem.

Moja je nazočnost, a i nazočnost mojih bijelih zemljaka izgubila svako opravdanje, stoga ne ću da pripomognem tim spletkama.«

Toussaint je na čelu četvrte kolonijalne pukovnije pohitao u Cap. Kudgod je prolazio, našao je zemlju kao podivljalu. Radnici su bježali s polja i u sav glas mu iznosili svoje nevolje. Uzaludne su bile sve riječi. Upozorili su ga, da se na nj sprema atentat. On je znao, da mu prijeti najveća opasnost: Hédouville-a se mora dočepati, on mu ne smije umaknuti. I Dessalinesu je naložio, da s dvjesta vojnika pođe na Cap i da uhiti Hédouville-a. Dessalines je pojurio naprijed.

Pokret se ratara pretvorio u otvoren ustanak. Goleme su gomile zakrčile sve puteve. Kad je Toussaint stigao na visine iznad grada, javili su mu, da se Hédouville sa svojim pristašama već ukrcao na brodove.

Toussaint je skočio s konja i kroz mnoštvo se progurao na trg. Nitko se na nj nije osvrtao, od mržnje i bijesa svi kao da su oslijepili. U vijećnici je našao gradsko zastupstvo, koje mu je pokazalo posljednji Hédouville-ov proglas.

Dok je Toussaint pregovarao s načelnikom, zagrmjeli su iznenada topovi s utvrda. Ulicom se prolomio krik užasa kao jedan glas.

Crnci su tražili, da im se izruči oružje, vojnici se rastepli u rojeve, da očiste ulice. Tek kad je Toussaint pograbio jednu zastavu i gromkim glasom crnce pozvao na red, pošlo mu je za rukom, da spriječi opće klanje. Posljednji su Europljani usred ove zbrke pobjegli na brodove.

Toussaint je znao, da sada od Parisa ne može više očekivati milosti. Da svemu ipak predusretne, potjerao je još istoga dana jednu lađu za Hédouville-om. Ukratko je prikazao posljednje događaje i odrekao se svih časti. Direktorij je i jedno i drugo primio na znanje, ali se ni na što nije znao odlučiti, prije svega zato, jer za crnca nije imao nasljednika. Polako se vratio mir i red u koloniju. Državne i vojničke vlasti, svi stanovnici bez razlike puti prihvatili su Toussaintov program, slali mu odaslanstva, pismene molbe, da ostane na svome mjestu.

BORBA PROTI RIGAUDU.

Na San Domingu je ostalo samo jedno kritično mjesto, samo jedno ognjište nemira — to je bio jug, to je bio Rigaud.

Prije svoga je odlaska Hédouville upravo obojicu suparnika potaknuo na borbu. Mulatskom je generalu naime poslao ovo pismo:

»Častohleplje i vjerolomnost generala Toussainta Louverture, koga su kupili Englezi, emigranti i Amerićani, sili me da ostavim koloniju. Ja Vas time oslobađam dužnosti, da mu se dalje pokoravate i predajem Vam vlast nad Jugom, kao što je to u svoje vrijeme bilo zakonski utvrđeno.«

Toussaint je znao sve, poznavao je i to pismo, poznavao je i osnove gospodina Rigauda. Prema tome je stvorio i svoje osnove.

Obje su se strane grozničavo spremale za konačnu borbu. Obojica su osjećala, da odluka mora pasti

sada ili nikada. Geslo je glasilo: ili crnci ili mulati! Oko glava zbili se i udovi. Svakog je dana redom nestajalo iz crnačkih pukovnija mulatskih časnika i vojnika. Toussaint je na njihovo mjesto postavio svoje stare gardiste. Oni su bili vješti svome poslu jednako kao i mulati, ako ne i vještiji nego oni.

»Nekoliko izdajica manje«, znao je Toussaint reći, a pri tom se nasmiješio.

Rigaud je započeo bratoubilački rat. Navalio je na Zapad, zauzeo Petit Goave i Grand Goave. Prvi su bjegunci jadikujući stigli u Port au Prince — bili su to bijelci, koji su se spasili. Rigaud ih je dao sve poklati.

Sad je udario i Toussaint.

On je svoju vojsku — dvadeset tisuća vojnika — sakupio oko Port au Prince-a. Dnevnim je zapovijedima raspirio u njima mržnju, točno im opisujući krvava nedjelja mulata, koji su polako ali neprestano napredovali.

Naskoro su i sa Sjevera stigle vijesti, da se mulati bune. Opustošili su polja crnih seljaka, opljačkali nekoliko novih plantaža, spalili preostalu žetvu.

Sad je Toussaint pustio iz krletke tigra — naredio Dessalinesu, da za leđima vojske uguši bunu, da svim sredstvima, i dopuštenim i nedopuštenim, navali na mulate. A stari je Marron nalik na bič božji stao žariti i paliti po onom kraju, da je sve kriknulo od užasa. Kuda su prošle Dessalinesove pukovnije, nastala je grobna tišina — on se nije šalio, topovima je rušio mulatska sela. Razarao majur za majurom, nigdje nije ostavljao ni žive duše. Nakon četiri sedmice nije u sjevernom kraju bilo gotovo ni jednoga mulata.

Noću prije polaska svojih četa dao je Toussaint u Port au Prince-u pohvatati sve mulate i zatvoriti ih u katedralu. Tu se naguralo oko tisuću muškaraca, svi su drhtali od smrtnog straha.

Ujutro su otvorili vrata, a Toussaint se popeo na

propovijedaonicu. Stajao je tamo gore nalik na crnoga boga osvete. Glava mu je bila povezana, a to je još jače isticalo crninu mu lica. U nj je pucao neki mulat i ranio ga u čelo. Velike su mu oči bile zakrvavljene, buljile su užarene mržnjom u svoje žrtve ispod sebe. A ovi su jadnici stali moliti i vikati. Dugo je gledao, kako se grče, uživao u njihovom strahu. Onda je tek skinuo svoj trorogi šeširić.

Glas mu je bio promukao, ali još nikada nije govorio tako odlučno, bezobzirno i otvoreno:

»Evo pred vama stoji muž, za čijim ste životom posegnuli vi. Evo pogledajte ranu na mojoj glavi, a tu rupe na mom šeširu, koje su probušila vaša taneta. Ustrijelili ste moga liječnika i moga kočijaša. Vi ste ubojice iz potaje. Ja bih vas mogao postrijeljati sve tu na tom mjestu, ja bih to morao učiniti.

Za jedan sat polazim s čitavom svojom vojskom u borbu. Potući ću vašega Rigauda, uništit ću ga zajedno sa svim vašim prijateljima. Ovamo se ne ću prije vratiti, dok posljednji mulat ne izruči svoju pušku ili ne crkne. Milosti nema ni za koga. Vi ste se podlo ponijeli prema meni i mojim ljudima. Još vam jedamput velim: ja ću pobijediti!

Ja sam vam zavirio u dno duše. Vi ste se urotili i htjeli me napasti s leđa. Ali nijedne od vaših misli niste mogli preda mnom zatajiti. Ja se vas ne bojim. Ja ću sada sa svojim vojnicima ostaviti Zapad, ali moje oko i moja ruka ostat će ovdje: moje će oko budno paziti na vas, a mojoj ćete ruci ostati na dohvatu! Poklanjam vam vaš tužni život — ali čuvajte se, to je bio posljednji put, da sam vam oprostio!«

Toussaint je pošao prema Jugu. Stalno je potiskivao Rigaudove čete, koje su sa svih strana nagrnule u čvrsto utvrđeni grad Jacmel. Zapovjedništvo je nad gradom preuzeo Pétion, koji će još kasnije u povijesti otoka zauzeti istaknuto mjesto. Napeo je sve sile, da obrani grad. Toussaint je sve jače i jače ste-

zao obruč oko grada, ni danju ni noću nije dopustio da odahnu branitelji, kojih je otporna snaga malo pomalo stala popuštati. Glad, žeđa i bolesti svih vrsta pokosile su ni manje ni više nego četiri tisuće stanovnika. Četiri je mjeseca trajalo to strašno hrvanje s crnom smrću, a u ta četiri mjeseca nije Rigaud ni maknuo prstom, da svome prijatelju priskoči u pomoć ili da ga navalom pokuša odteretiti. Poslije prvih sretnih ofenzivnih pothvata kao da se ukočio. Nepomično sjedi u svom glavnom stanu u Les Cayesu, samo bombardira zemlju nadutim manifestima, u kojima podmeće crncima sva moguća i nemoguća zvjerstva. Četiri se mjeseca Pétion branio kao lav, tek onda je ostavio grad. U cik mu je zore uspjelo da kao posljednji provali sve do jaraka i rovova opsade i probije se iz tih kliješta. Ostatak je njegovih četa, nekih tisuću vojnika, poginuo.

Kad je u mulatski tabor stigla vijest o padu Jacmela, kao da je udarila munja. Rigaud nije nikoga puštao k sebi u šator, izopijao se. Mnogi su se njegovi vojnici vratili svojim domovima, pobjegli u šume, da se spase pred Toussaintovom osvetom. Rigaud nije više bio gospodar svoje sudbine.

Ne zna, što bi započeo. U glavi mu se rodilo na stotine osnova, naredaba, nijedne nije izveo. Malo pomalo zaokupila mu je mozak misao, da se proti njemu sve urotilo, nad čitavim je Jugom proglasio prijeki sud. Oružnici love sve sumnjivce i bjegunce. dovlače ih pred ratni sud. Ali te su drakonske mjere još jače povećale zbrku, koja se pretvorila u očaj, kad je mjesto Toussainta, koji je otišao u Cap, vrhovno zapovjedništvo preuzeo Dessalines.

Crne legije prodiru sa svih strana u Rigaudovo područje. Mulati pod Pétionom i Geffrardom polako uzmiču, nisu kadri da ih zaustave. Na uzmaku sve pustoše i pale, svu zemlju pretvaraju u pustinju. To je strahovito klanje i razaranje, krv se bori proti krvi, mržnja proti mržnji.

To traži Rigaud.

»Između vas i sjevernih pukovnija smije ostati samo pustoš. Sve uništavajte ognjem i mačem, iščupajte i drveće, tako da mu samo žilje strši u vis.«

Ali Dessalinesa ne smeta ni ta pustoš, navikao je on na sve ratne strahote, one su sastavina života mu, kao što je i zrak dio slobode, koju on brani. Svojim fanatizmom u borbi za slobodu crnaca možda još premašuje i svoga generala. On mrzi mulate više nego same bijelce, jer su oni bili krvnički sluge farmera, jer su oni s njim postupali najokrutnije, besprimjerno ga ponizili u ono vrijeme, kad je još bio rob, nekoliko im je puta pobjegao iz šaka, ali nažalost uvijek natrag dospio u okove. Svakog se jutra gol promatrao u ogledalu i brojio tragove od usijanog željeza i brazgotine od šibanja po svome tijelu, da svojoj mržnji nađe novih poticaja.

Njegovu fanatizmu, okorjelom i uvijek jednakom bijesu nisu dorasli mulati. Neprestanom pritisku, koji ih mrvi, hoće da se otmu, traže konačno spasa u borbi. Razbjesnilo se neopisivo klanje, potrajalo je pet dana i pet noći, takvog mrcvarenja nije još nitko zapamtio u tome hrvanju, punom pravih užasa. Dessalines bez prestanka goni svoje kohorte na juriš. One se šuljaju, pužu četveronoške nečujno stepom, nož drže u zubima, provaljuju iz zasjeda, skaču iz skrovišta sa drveća, divljački iznenađuju neprijatelja na svakom koraku.

Dessalines slavi pobjedu, ostatak neprijateljskih pukovnija baca oružje, bježi u šume, tamo skapava od žeđe i gladi.

Rigaud međutim sjedi mrk u Aculu, kao da čeka, kad će se na nj strovaliti sudbina. Izmršavio je, posijedio, ostario. Grmljavina Dessalinesovih topova ne da mu ni da usne. Vlasti, trgovci zaklinju ga, da sklopi mir. On ne će s njima ni da govori, ne pušta ih k sebi, a na koncu ih sve baca u tamnicu.

Tek tada kao da se prenuo, dvaput je bez uspjeha jurnuo na taj crni zid, koji se valja sa sjevera, koji sve pred sobom kosi poput munje, koji će ga razmrskati.

Rigaud to zna.

Sad je natjerao u vojsku sve, što je kadro da nosi oružje, zatvorio se u posljednji grad, koji mu je još ostao, u Les Cayes, da tu primi smrtni udarac.

Toussaint je napeo sve sile, da smrvi svoga protivnika. Ne proklinje ga, ne kleveće. Govori istinu i obećaje svima, koji polože oružje, punu amnestiju. Paris je uza nj, konzuli, u prvom redu Bonaparte, stavili su Rigauda izvan zakona.

Ali Rigaud još uvijek ne popušta. Toussaint stade podsjedati grad. Crnac kuša još jedamput, ne bi li tvrdoglavca dozvao k pameti. Šalje u grad pismo konzula, neka se neprijatelj uvjeri, da je Toussaint zakoniti vrhovni zapovjednik San Dominga.

Rigaud se nalazio kod prednjih utvrda, kad su mu donijeli vijest, da su stigli pregovarači. Smjesta je pohitao u grad. Njegovi činovnici i časnici nijemo zure u nj, dok je čitao pismo prvoga konzula Toussaintu, u kojem odobrava sve crnčeve postupke i potvrđuje, da ga priznaje na položaju vrhovnog zapovjednika kolonijalne vojske.

Učinak je na Rigauda bio neopisiv. Spopalo ga bjesnilo, stao je s tijela trgati odjeću, pograbio je bodež, kao da će se probosti. Njegovi mu ga ljudi oteše iz ruke, stadoše ga tješiti i nagovarati, da pristane na primirje s crncima. Rigaud je posve satrven, i ne čeka, kako će svršiti ti pregovori. Krišom je pobjegao na jedan danski brod i na njem otplovio na otok St. Thomas. Odavle se uputio dalje u Francusku. Velik je broj njegovih časnika i generala pošao za njim u Paris. Oko tisuću časnika i vojnika pobjeglo je na Kubu, jer ne će da služe crncu.

Tek tada je Toussaint unišao u Cayes, izručio ga na milost i nemilost svojim generalima Dessalinesu, Christophu i Laplumu. Oni su krvavo kaznili mulate.

Sad je nastao mir u zemlji.

SAN DOMINGO CRNCIMA.

Uokrug francuske republike, koja je rasipno htjela usrećiti svijet slobodom i jednakošću, podigao se bedem vatre i mržnje. Obdareni su usrećiteljima svijeta bacili pred noge njihove formule, uperili u njih topove i zakleli se, da ne će mirovati, dok ne osvete prijestolje svetoga Ljudevita.

Sedam je godina trajalo to mrcvarenje, Europa je stenjala opustošena najstrašnijim ratovima, sva se ustrzala kao da je hvataju grčevi. Prijestolja se stala rušiti, carstva raspadati, a na njihovim se ruševinama pojavile mlade republike. Neprijatelji su redom morali priznati, da su poraženi, i ako pobjednici nisu bila jakobinska načela.

Francuska republika i pored svih pobjedničkih uspjeha nije u samoj zemlji mogla iskoristiti nenadane uspjehe svoga oružja, jer su je stranačke kavge i spletke aristokracije i njihovih prišipetlja, a pogotovo Engleza dogurale na rub propasti. Državni je udar od 9. studenoga 1799. napokon izdigao na površinu Napoleona, čije je ime već i prije zasjalo na obzorju. On je kao prvi konzul bacio oko i na kolonije, u kojima je htio uvesti novi poredak na području uprave.

Francuska je pala na prosjački štap, trebala je novaca, a nadasve čvrstih uporišta na svjetskom moru u budućoj odlučnoj borbi proti Engleskoj. Mržnja je proti Britancima bila onaj motor, koji je mladoga generala gonio u svim mu pothvatima. Iz te su mržnje proistekle i sve njegove mjere, kojima

se poslužio u kolonijama. Njegova je politika i njegovo slavohljeplje počivalo na sili, on je Europu smatrao kolonijom, a koloniju pobijeđenim gradom. I San Domingu je uputio manifest, kojim je stanovništvu objavio promjenu francuskog ustava. Tu je već posegnuo za onim tajanstvenim jezikom, kojim se služila europska diplomacija, jezikom punim dvosmislica i licemjernih formula.

»Za upravu će francuskih kolonija vrijediti posebni zakoni. Oni će ovisiti o prirodi i klimi u pojedinoj od tih zemalja. Stanovnicima se francuskih kolonija u Americi, Aziji i Africi ne može vladati po istim zakonima. Razlike u običajima, vjeri i tlu kao njegovim proizvodima iziskuju velike razlike u tim zakonima.

Jedno će od prvih djela nove uprave biti izradba naredaba, prema kojima će se urediti uprava u Vašoj zemlji.

Taj novi poredak ne smije biti nipošto razlog, da u Vama izazove kakve sumnje — naprotiv, Vi ćete se u tim zakonima diviti mudrim i širokogrudnim nazorima francuskih zakonodavaca.

Konzuli Vas republike ovime upozoruju na taj novi socijalni poredak prilika i izrijekom ističu, da u pitanju slobode i jednakopravnosti crnaca ne će nikada nastati ni najmanja promjena.

Ako bi se u Vašoj sredini našlo posrnulih ljudi, koji bi se s neprijateljem stali pogađati — onda se, hrabri crnci, spomenite, da Vašu slobodu i jednakost Vaših prava pred zakonom priznaje jedino i samo francuski narod!

Prvi konzul
Bonaparte«.

Ta je poruka uznemirila crnce. Stali su mozgati, kakvi će se to zakoni izleći, po kojima će njima vladati.

Istoga je dana Napoleon izdao još jednu naredbu.

»Građani Vincent, Raimond i general Michel imadu smjesta poći na San Domingo i Toussaintu uručiti moju poruku. Michel neka se stavi na službu zastupniku vlade Roumu u Santo Domingu i neka prema svom položaju bude uvršten u vojsku San Dominga, i to pod zapovjedništvom vrhovnog zapovjednika Louvertura. Raimond neka prema uputama Rouma provede obnovu razorenih krajeva.

Riječi »hrabri crnci, spomenite se, da Vašu slobodu i Vaša prava priznaje samo francuski narod« treba zlatnim pismenima izvesti na zastavama narodne garde San Dominga«.

Inžinir je Vincent predao Toussaintu ove naredbe i saopćio mu ujedno, da ga je vlada ponovo potvrdila u njegovu položaju.

Toussaint je osjećao, da mu je život dospio na raskršće. Njušio je dah sile, njušio je novu goropadnu snagu, koja se krije iza tih riječi, goni pred sobom vojske, ruši zemlje, a sad navaljuje i na nj. Ali ni na kraju mu pameti nije bilo, da popusti. U prvom je redu zabranio, da onim riječima iznakaze njegove zastave. Zaludu ga je Vincent zaklinjao, da to učini.

»Mi ne trebamo slobode, koju nam naročito, u neku ruku izuzetno poklanjaju, nego tražimo, da se bez ikakvih uvjeta prihvati načelo, prema kojem nitko bio on Indijanac, crnac ili bijelac, ne može biti vlasništvo drugoga čovjeka. Mi smo danas slobodni, jer smo jači. Prvi konzul nije na primjer ukinuo ropstva na Martinique-u. Ja sam uvjeren, da nas ovdje na San Domingu bez milosrđa čeka ropstvo onoga časa, kad Napoleon bude jači!«

Vincent nije na nj dalje navaljivao, tek je javio u Paris, da na San Domingu zahvaljujući Toussaintovoj genijalnosti napokon svuda vlada mir i red, da se zemlja polako vraća svome normalnom radu.

*

Toussaint je međutim sav uznemiren razmišljao, što će donijeti budućnost. Ćutio je, da mora svanuti

dan, kad će o njegovoj sudbini odlučivati samo topovi, samo njegovi vojnici, a ne renta farmera. Bez počinka se bacio na posao, da stvori što jaču vojsku, neprestano je držao vježbe, pregledavao gradove i tvrđave. Kad je po svome običaju promatrao zemljovid, uvijek mu je oko zapelo o onu golemu bijelu površinu, ono područje, koje je Španjolska baselskim mirom odstupila Francuskoj, ali još ga nije ispraznila. To je područje bilo dvaput veće nego li francusko.

A u isti se čas Toussaint sjetio svojih afričkih osnova. Ta na samom je ovom otoku vladalo još uvijek ropstvo, krvavije i okrutnije nego li igdje drugdje na svijetu.

Zašto Francuska trpi tu sramotu?

Zar crnci moraju i dalje trpjeti upravo zato, jer je ona sklopila mir sa Španjolskom?

Španjolska je mrzila Francuze. A još je žešće mrzila pobornika novih načela na San Domingu, crnoga generala, kojega je ona smatrala utjelovljenim đavolom. Hidalgosi su napeli sve sile, još jače nego prije, da istrijebe crnce, tome su se pobožnom djelu odali najvatrenijom revnošću. Njihovi su agenti hvatali crnce, žene, djecu, mladiće, a oni su ih jatomice prodavali u roblje. Njihove su rulje noću provaljivale u kolibe crnih žrtava, koje su bile bez zaštite, jer su svi oružju dorasli muškarci bili pozvani u vojsku. Na francuskom su području od mulata ili bijelih farmera kupovali čitava jata crnačke djece, bacali u okove kao marvu i otpremali u istočne luke, a odanle ih dalje slali na Kubu, Portoriko i u Floridu. Španjolac je bio nesposoban, nemaran i lijen kolonizator, ali zato vanredno pobožan. U trista godina nije stvorio ništa, tek je sagradio mnoštvo samostana. Zavidno su Španjolci gledali procvat, moć i sve veće bogatstvo u susjednoj koloniji, a neprestano ih je zaokupljala jedna misao: kako da Francuzima podmeću klipove. Svojih se starih prokušanih metoda nisu htjeli odreći. Glavno im je načelo bilo:

prezirati i tlačiti pripadnike drugih vjera, istrebljivati i u roblje prodavati starosjedioce. Razorili su Meksiko, Peru, nekoliko kultura, stanovnicima oteli sva čovječja prava, izdesetkovali ih. Još lakše će obračunati s tim divljim crncima! Njih su rukovodile iste misli kao i Hédouville-a, koji je ponajprije potražio oslona upravo kod njih.

Iznad razbojišta su kružili strvinari, iza crnačkih se četa sjatili španjolski trgovci robljem. Guverner je Don Jaoquino Garcia svakome, tko se njemu obratio, najspremnije izdavao dopuštenje, da hvata i prodaje robove. Trgovina je ljudima cvala i uspijevala kod Španjolaca kao jedina grana privrede, koja je uz to odbacivala velike dobitke.

Sad se napokon Toussaint nesmetano mogao dati na posao. U prvom je redu naumio ostvariti svoju kulturnu misiju. Stoga je svoga pobočnika Agé-a poslao španjolskom guverneru i saopćio mu, da želi preuzeti španjolski dio otoka, kako to određuju obveze preuzete mirom sklopljenim u Baselu. Španjolac je zatražio odgodu na tri mjeseca, jer da mora sačekati upute iz Madrida. Nato je međutim Agé-a dao zatvoriti i u zatvoru je s njim postupao kao s najgorim zločincem. Agé se pobojao za svoj život, podmitio stražare i pobjegao natrag na francusko područje. Napola gladan probio se do Toussainta i podnio mu opširan izvještaj.

Ali nisu mu sami Španjolci bacali klipove pod noge. Odjednom se i onaj šeprtlja Roume probudio iz svoga dugogodišnjeg sna i stao stavljati prigovore. Što više predložio je Toussaintu, da one članke iz ugovora o miru, koji se protežu na taj predmet, naprosto proglasi ništavima, a da zaposjedne samo pogranična okružja San Jago i Azua. Ostatak zemlje, a svakako glavni grad Santo Domingo, neka i dalje ostane u vlasti Španjolaca, kako ne bi oteščali pregovore između Parisa i Madrida.

Roume je iznenada postao i odrešit. Nije ni sačekao Toussaintov odgovor, nego je svoj prijedlog

saopćio španjolskom guverneru kao službeno mišljenje francuske vlade.

Toussaint je Roume-a na to pozvao na dogovor. Čim je povjerenik stupio na francusko tlo, uhitili su ga i internirali u tvrđavi Dondon.

Sad je Toussaintu bio otvoren put u Santo Domingo. On je od španjolskog guvernera odlučno zatražio, da smjesta isprazni zemlju i da je preda Francuzima. Španjolac se u svom odgovoru izmotavao, ali brže bolje stao spremati otpor, sve je građane Santo Dominga pozvao na borbu, a naoružao i nekoliko satnija crnih robova. Uza sve to nije mu pošlo za rukom da sakupi više nego devet stotina boraca. Stanovništvo nije pokazalo nimalo volje, da se u toj beznadnoj borbi proti mnogo jačem protivniku za Španjolce dade odvući na klaonicu.

Mašta je dakako plašljivaca uvećala taj broj, a vječno je nepovjerljivi Toussaint u prvi mah ostao u Capu. Njegove su čete u najvećoj tajnosti stale napredovati pod zapovjedništvom nećaka mu Mojzeja.

Sve pripreme nisu još bile ni dovršene, kad li se pred Capom usidri jedan francuski ratni brod. On je donio poruku, prvi udarac konzula Napoleona, koja bi bila pomrsila sve račune crnome diktatoru — ona je naime sadržavala nalog Toussaintu, da ne smije zaposjesti španjolski dio otoka.

Ali Toussaintu je sadržaj toga spisa bio poznat davno prije nego je kapetan bio na domaku otoka. Crnac je u Parisu imao svojih pomagača i pouzdanika, koji su mu točno dojavljivali svaki mig i svaku osnovu francuske vlade.

Proti sili se služio lukavošću, proti lukavosti borio se bajunetama!

Stoga nije sačekao dolazak broda, nego ne gubeći vremena odhitao do svojih četa, koje su već prešle granicu i pobjedonosno napredovale.

Kad je kapetan stupio u vladinu palaču, dostigao je Toussaint svoju vojsku.

Napoleonova ga zapovijed nije dakle više zatekla!

Gradovi su se San Jago i Azua predali bez otpora. Don Garcia je i unatoč malenom broju svojih vojnika pokušao, ne bi li mu uspio otpor. Možda su mu se po mozgu vrtjele još i uspomene na Corteza, koji je s nekoliko stotina španjolskih viteza znao raspršiti čitave vojske Indijanaca. Ali vremena su se otada promijenila, i to na štetu Španjolaca. Okrenulo se kolo sreće: španjolski su vojnici pobacali oružje i dali se u bijeg, čim su ugledali crne čete, i ne čekajući njihove navale.

Malo je zatim Don Garcia morao pobjedniku predati i Santo Domingo i čitavo španjolsko područje. Kad je crnac na čelu svoje garde ujahao u stari glavni grad, pozdravili su ga gruvanjem topova i zvonjavom u crkvama. Pohitao je do luke, jer je čuo, da su Španjolci iz svih dijelova otoka dotjerali tri tisuće crnaca, koje su htjeli prodati u roblje. Ne oklijevajući dao je na grad naperiti topove i zaprijetio, da će ga sravniti sa zemljom i postrijeljati sve Španjolce, ako se brodovi s crncima smjesta ne vrate i ako mu ne izruče svoj nesuđeni plijen. To je djelovalo. Španjolci su doplovili natrag u luku, a Toussaintovi su vojnici slavodobitno iskrcali bijedne robove, skinuli im okove i lance. Tom su prilikom posve slučajno zabunom poubijali trgovce robljem i pobacali ih u more. Općina je morala platiti kazan od 320.000 pijastra.

Don Garcia je s kletvom u ustima ostavio otok, na kom je čitav ljudski vijek vladao kao kakav knez, i vratio se kući u Madrid.

Toussaint je vrhovno zapovjedništvo nad oslobođenim područjem povjerio svome bratu Paulu. U prvom se redu pobrinuo, da organizira obranu novoga područja — dao je sastaviti matice rođenih, svuda je po zemlji porazmjestio posade, upravu uredio po francuskom uzoru. A kad je sve to svršio, vratio se sa svojim četama u Cap.

Sad je doista francuska zastava zalepršala nad čitavim, nedjelivim otokom. Zatro je svaki trag tuđinskoj vlasti.

To je bila zastava francuske republike. Ali ona je pobijedila samo zaslugom i sposobnošću jednoga crnca.

Toussaintova je samosvijest porasla do neizmjernosti.

Zemlja ga je slušala, obožavala ga, on je bio vladar, a podanici su mu govorili »veličanstvo«, upravo kao da je Maitland ostvario osnove britanske vlade: Toussaint Louverture bio je kralj San Dominga. Crna je revolucija iznijela pobjedu, prvi je put u svjetskoj povijesti jedan rob uspio odoljeti bijelcima.

AFRIKA RASPRAVLJA S EUROPOM

Unatoč svojim uspjesima našao se Toussaint pred nerješivim problemom. Što je više ulagao truda, da poveća francuski posjed u Americi, to je na sve to žešći otpor nailazio upravo kod same te Francuske.

Svojim je umom za čitavo stoljeće pretekao svoje doba. Sam je po sebi kao prvoborac za prava čovječnosti, bez sumnje bio revolucionarna pojava. Njegovo ga je tvrdoglavo i nepokolebivo zauzimanje za načela godine 1791. izdiglo daleko iznad mase profesionalnih političara. S druge je pak strane čovječanstvo u kratkom razdoblju od deset godina mnogo štošta naučilo, ali još ništa nije zaboravilo.

I zato je sve spopala jeza, kad su u Europi čuli, što je on stvorio, krik je užasa odjeknuo od Madrida do Londona i Parisa: — »Crnac, crna opasnost prijeti kolonijama!«

Ali crnac više nije mogao da se zaustavi.

On je sebe smatrao izvršiteljem svih želja svoga naroda. Kad je u Capu pročitao Napoleonovu zabranu, znao je, da sada mora stvoriti odluku. Toj

se radikalnoj odluci nije mogao ukloniti, a niti je zavući u nedogled. Europskoj je pohlepi za vlašću bilo svrhom ropstvo. Toussaintovoj je pak spoznaji bila svrhom slobodna Afrika, koja bi svom svojom snagom pomogla svim drugim potlačenim narodima.

Crnac se zatvorio u svoje odaje i razmišljao tri dana i tri noći, što da odgovori.

Ujutro je četvrtoga dana pošao k misi, pričestio se i primio blagoslov Božji. Taj je Bog za nj bio crn. Taj je Bog bio milosrdni zaštitnik potlačenih, on je i za crnce umro na križu.

Onda se vratio kući i stao kazivati u pero ovo pismo:

»Toussaint Louverture, vrhovni zapovjednik vojske na San Domingu, građaninu Bonapartu, prvom konzulu francuske republike.

12. veljače 1801.

Građanine konzule!

Dužnost mi je, da Vas danas, kad je kolonija oslobođena od svih neprijatelja, zamolim, da potvrdite imenovanje nekolicine časnika generalima, jer njihovoj hrabrosti zahvaljujem, što sam svladao brojne i opasne nemire. Ti junaci zaslužuju svi jednako Vaše povjerenje i javnu pohvalu«.

Tu je slijedio dug popis crnačkih časnika s točnom oznakom njihovih pukovnija i s opisom njihovih djela i rana.

»Francuska je vlada, građanine konzule, dužna odati priznanje ovim hrabrim vojnicima. Budući da je matica zemlja odviše udaljena, proveo sam ja već sâm ta promaknuća, da ih time i nadalje potaknem na srčanost i revnost u službi svojim četama. Ja sam im zajamčio i Vaše priznanje. Stalno se nadam, da ćete Vi odobriti ove moje mjere.

Građanine konzule! Vojnici San Dominga imadu neosporno pravo na zahvalnost francuske vlade. Francuska i nadasve Vi možete s njima biti ponosni.

Moji su vojnici kadri i spremni, da izvrše još posve druge slavne čine. Pješaštvo se u posljednjoj vojni jednako ustrajno borilo kao i konjaništvo. Često sam puta morao usporiti napredovanje, da ne izgubim veze s konjaništvom. Ja sam uvjeren, da ćete San Dominga disciplinom i hrabrošću nimalo ne zaostaju za europskim pukovnijama francuske republike.

Spletkari su svih vrsta nastojali osujetiti konačnu predaju španjolskoga dijela zastupniku Francuske. Glavna je zapreka tome bio građanin Roume, koji je osnovu okupacije htio omesti proglasom, objelodanjenim bez moga odobrenja. Budući da sam čvrsto odlučio svoju nakanu ostvariti pod svaku cijenu, poslužívši se što više i krajnjom bezobzirnošću, bio sam nažalost primoran građanina Roume-a zamoliti, da se odreče svoje časti i da se povuče u Dondon. On se još i danas nalazi na tom mjestu čil i zdrav, a ako Vi želite, poslat ću ga u Francusku.

Moji neprijatelji šire o meni kojekakve objede, bile one kakve mu drago — ja se odričem, da se od njih opravdam. Moja mi dužnost nalaže, da pod svaku cijenu osujetim nemire, koji bi mogli spriječiti obnovu kolonije.

Službene veze s mojom vladom neobično otešćava velika udaljenost i slab promet. Ja Vas stoga molim, da jednu vladinu korvetu odredite isključivo za službu sa San Domingom, tako da bi barem jedamput u tri mjeseca doplovila ovamo, kako bih Vas mogao redovito izvješćivati o stanju i napretku kolonije. Budite uvjereni, da ću sve svoje sile uložiti, kako bih postigao tu veliku svrhu.

Pozdravlja Vas s osobitim poštovanjem

Toussaint Louverture.«

Kad je Napoleon primio to pismo, ushodao se sav usplahiren po svome kabinetu i nekoliko puta viknuo: — »Što hoće taj rob od mene? Što hoće ta crna neman?«

Sav se smutio, nije znao, što da mu odgovori. 29. je listopada 1801. napokon kao uvod većim operacijama proti San Domingu naredbenim putem izdao ovaj nalog:

»Zaposjednuće španjolskoga dijela San Dominga, koje je izvršio Toussaint Louverture, proglasujem protuzakonitim, nevaljalim.

Bude li vrhovni zapovjednik (Leclerc) držao potrebnim, neka o događajima sastavi izvještaj na osnovu najpomnije istrage, ali pri tom neka svakako vodi računa o obziru prema savezničkoj vlasti (Španjolskoj), koja je to područje odstupila francuskoj republici.

Isto tako su nezakonite sve naredbe i uredbe Toussainta Louverture-a u španjolskom dijelu San Dominga, te gube svaku vrijednost.

Zapovjednik vojničke ekspedicije neka preuzme dužnost vladinog punomoćnika i u španjolskom području.«

TOUSSAINT KAO DIKTATOR

Toussaint je sebi u Capu dao sazidati palaču iz bijela mramora po engleskom uzoru. Priređivao je primanja, na kojima se najstrože pazilo na etiketu otmenoga svijeta. Po salonima se njegove palače gurali bijeli farmeri sa svojim damama, mulati, crnački časnici u odorama posutim zlatom. Uveo je dvije vrste primanja. Za veliko »državno« primanje vrijedio je propis, da se svaki pozvani mora odazvati, a svi su nazočni morali ustati, kad je u dvoranu stupio diktator. On je polako i svečano sa svojom pratnjom prolazio dvoranama, sa svakim je progovorio nekoliko riječi, a onda se istim putem vratio k izlazu. S vrata se uljudno naklonio lijevo i desno, rukom mahnuo svojim gostima i opet iščeznuo sa svojom pratnjom.

»Malena« primanja bila su svake večeri. To su bila neka vrsta javne audijence. Najprije bi kao obično prošao velikom dvoranom za primanje, pozdravio sve nazočne, a onda se povukao u sobu do svoje spavaonice, gdje je primao sve svoje prijatelje, kad je s njima htio da pretrese kakvo pitanje. Većinom su se i upravo nametljivo na te priredbe gurali veliki posjednici. Jedna od najboljih Chateaubriandovih dosjetaka šiba ovu Toussaintovu ljubav prema aristokratima: »Bijeli je Napoleon samo kopija crnoga Napoleona — «

Sadržaj je tih razgovora bio Francuska, nove škole, sjetva i žetva, trgovina i kredit, gradnja mostova i cesta — ali nikada politika! Kad se Toussaint zasitio razgovora, naglo je ustao, naklonio se i bez riječi se povukao sa svojim tajnicima, kojima je diktirao pisma do kasno u noć.

*

*   *

Čim su farmeri, koji su pobjegli u Ameriku, na engleske i španjolske otoke, čuli, da je na San Domingu opet zavladao mir i red, stali su se opet jatomice vraćati natrag.

A što je tada učinio bivši rob?

Vratio je kolonistima posjede, obećao im svoju najobilniju potporu, a da ih što jače primami na povratak, izdao je naročite odredbe o naknadi ratnih šteta bivšim posjednicima. Bjeguncima je što više do posljednje pare isplatio sve unišle prihode, koji su bili zaplijenjeni, upravo kao da su bili pohranjeni u banci. Bijelci su se otresli svake sumnje i predali se svojoj sudbini. S njihovim se povratkom i u jako zapuštenim obiteljima opet udomaćila civilizacija, društvenost, pa i eleganca. Oslobođeni su robovi trebali učiteljâ, a Toussaint je pružio dokaz svoje nepristranosti, kad je i unatoč svome oprezu i nepovjerenju svojim zemljacima preporučio, da kod svojih negdašnjih gospodara nauče što mogu.

Godine je 1800. vrijednost izvoza dosegla visinu od 400 milijuna franaka. Od toga je država ubirala porez od 10%. Polako su se stale puniti državne blagajne.

Toussaint je mislio i dalje. Nije bilo toga problema, s kojim se on ne bi uhvatio u koštac. Koga on ne bi svladao. Samo budućnost ostaje mutna. Mora se osigurati.

Ponajprije je pozvao dvanaest bijelih farmera, koji su mu bili posve odani, i zatražio od njih, da izrade nacrt ustava za San Domingo. Taj ustav ne znači drugo nego p r o g l a š e n j e n e z a v i s n o s t i.

»Uprava se kolonije San Domingo vrši prema zakonima, koje predlaže guverner, a potvrđuje sabor, koji se sastaje na određene dane.

Nijedan zakon, koji se tiče uprave kolonije, ne smije biti izdan bez formule: parlamenat San Dominga izdaje na prijedlog guvernera ovaj zakon...

Proglašivanje se zakona ima izvršiti ovako: u ime francuske kolonije San Domingo nalaže guverner, da se ovi zakoni proglase i zadobiju zakonsku snagu...

Sjednice sabora nisu javne!

Toussaint postaje dosmrtni guverner. On ima pravo da sam odredi, tko će ga naslijediti.

Guverneru pripada pravo da prema svome sudu zaplijeni sve tiskanice, koje dolaze iz inozemstva, a mogle bi izazvati nemire, i da krivce kazni.

Buntovnicima i njihovim ortacima sude izvanredni sudovi.«

Francuski su kraljevi bili samodršci, a imali su manje prava, nego li je ovaj ustav zajamčio Toussaintu. On je u njegovoj ruci usredotočio vojsku, urede, upravu, zakonodavstvo, parlamenat, a sve to do njegove smrti, što više i preko nje.

IZVJEŠTAJ JEDNOGA ENGLEZA

»Nakon nekih su nam formalnosti dopustili, da se iskrcamo u Capu. Prvi čovjek, koji je na sebe svratio moju pažnju, bio je nitko drugi nego glavom junak te nove države. Toussaint je stajao uz obalnu bateriju u živom razgovoru s dvojicom vojnika. Ali čim je opazio nas Europljane, prišao je k nama, stao govoriti francuski i pitao nas, odakle dolazimo i kamo idemo. Zbog sigurnosti smo se dogovorili, da ćemo nastupiti kao Amerićani.

Jedan je od nas dvojice odgovarao generalu, služeći se uljudnim riječima, kako je to dolikovalo njegovoj časti.

Toussaint je snažan, nešto iznad srednje veličine. Na licu mu počiva ponos i samosvijest, ali u isti čas i blagost, koja osvaja. Svojim neprijateljima mora da je strah i trepet, ali zato s druge strane susreće s povjerenjem ljude, koji su dostojni njegova prijateljstva. Vlada se mirno i gospodski, kad to od njega iziskuju prilike, ali u običnom je životu slobodan i prijazan.

Na sebi je imao dug kaput iz modrog sukna s velikim crvenim ovratnikom, koji se meko spuštao do ramena. Rubovi su kaputa bili podstavljeni crvenim suknom, na rukave prišiveno osam redova zlatnih gajtana, a na plećima velike zlatne rese, zabačene unatrag. Ispod kaputa imao je prsluk iz bijele kože, duge hlače iz crvena sukna, polučizme, okrugao šešir s crvenom perjanicom i trobojnom kokardom. O boku mu golema sabljurina.

Razgovarali smo dosta dugo. On nas je promatrao ozbiljno i pažljivo, kao da bi htio sebi točno usjeći u pamet lice svakoga pojedinca. Konačno se udaljio, uljudno nas pozdravio i pozvao, da ga pohodimo u vladinoj palači.

Udarilo nam je u oči mnoštvo Amerićana u luci. Crnci kao da su se natjecali, tko će ih ljubaznije susretati, ta oni su im u trgovini pružali sve moguće olakšice, a prema svemu, što se ticalo Amerike, pokazivali su upravo smiješnu ljubav. I u samim ženama kao do se opet probudila ona prigušena sklonost prema bijelcima, i one su ih obasipale upravo podatnom nametljivošću, pa bili oni i najprostiji mornari.

Kako sam poslije dugog puta zaželio počinka, pošao sam u hotel »République«, zgradu prilično lijepih oblika, najbolje svratište u gradu, u kojem su obično stanovali i Amerićani. Već sam na putu donle zamijetio, da se taj grad ni u čem ne razlikuje od grada bijelaca, tek je bio jedan izuzetak: sve je bilo crne puti. A ušavši u svratište opazio sam, da su na tom otoku nepoznati različiti stepeni u društvenom poretku. Prvi sam put upoznao sistem prave jednakosti.

Za istim je stolom sjedio i časnik i obični vojnik, i pukovnik i bubnjar. Jedva sam u prvoj sobi sjeo za stol i naručio objed, kad li jedan debeli crnac stade marljivo jesti iz moje zdjele, da me još bolje upozna s ravnopravnošću. Uređaju i udobnosti u tom hotelu nije bilo prigovora, a u mnogočem je što više bio bolji nego kakva londonska kavana. I sam je Toussaint često zalazio u taj lokal, a uvečer je znao doći na partiju biljara. Nekoliko sam puta ovdje s njim razgovarao, pa i biljario.

U samom je gradu Capu bilo još uvijek strašno. Svuda ruševine. Da kontrast bude još veći, podigli su na razvalinama drvenjare za američke trgovce i daščare za starosjedioce. Po nekim su se širokim ulicama u središtu grada kočili još crni čađavi zidovi krasnih zgrada na pet, šest katova s pozlaćenim balkonima.

Kad sam doznao, da će u ravnici pred gradom biti smotra vojske, pošao sam onamo s nekoliko Amerićana. Poredale se dvije tisuće časnika, od generala do zastavnika, u punoj opremi, kao da će na ratište. Ovdje su kod vježbe strogo pazili na stepen časti, nigdje nije bilo ni traga onoj jednakosti, koja je vladala u hotelu u gradu.

Svaki je general zapovijedao polubrigadom. Na znak je zviždaljkom čitava brigada potrčala tri do četiri stotine metara, raspršila se u rojeve, bacila se potrbuške, potražila zaklon i bez prestanka podržavala žestoku vatru. Sve su te manevre izvodili vanredno lako i točno. Od početka je do kraja vladao uzoran red, koji bi morao zadiviti i svakog europskog vojnika.

Viši staleži pregone već u raskošu, crnci se ne odriču ni najmanjeg užitka, na koji im daje pravo njihov položaj. U mnogim sam kućama našao tolik sjaj, te ni u čem ne zaostaju za europskim domovima u doba najveće sreće. Crnci su svoju etiketu dotjerali do nevjerojatnosti, a služinčad, među kojom ima i dosta mulata, poslužuje i okretno i pažljivo, da joj ni u samoj Europi nema ravne.

Mnogi su Amerićani uzeli za žene crnice i čini se, da žive u vrlo sretnom braku. Crne su gospođe uglavnom vrlo prijazne, a unatoč svojoj se crnoj boji u naobrazbi ničim ne razlikuju od kćeri bijelaca.

Upravo strasno vole glazbu i kazalište. Vidio sam priredbe, koje su izvodili samo crni glumci i pjevači, ali mogli bi se takmiti i s Odéonom u Parisu.

Naročito moram uostalom spomenuti Toussaintove pomagače i savjetnike, poimence one, koji su surađivali kod izradbe ustava i sastavljanja različnih zakonika. Tu je u prvom redu građanin Pascal, potomak čuvenoga filozofa, koji je baštinio talente svoga pretka. On je u četvrtoj godini revolucije na nalog direktorija došao na San Domingo, oženio se s kćerkom nekog bogatog mulata i tako se dočepao velikog imutka. Domala je postao slijep privrženik crnoga generala, uputio ga u spletke europske politike i uložio sve, da mu uz pomoć svojih veza u Parisu prokrči put do uspjeha. Za njegovim se primjerom kasnije povelo dosta drugih inteligentnih Europljana, kao na primjer Abbé Molière, pa učeni talijanski svećenik, po imenu Mariniti.

Bijelci su mu bili tajnici, bijelci ministri. Možda da su bivši gospodari ovim zaobilaznim putem htjeli ostvariti svoje osvetničke osnove proti crncima. Htjeli su ih najprije uljuljati u san sigurnosti, a onda ih na putu do potpune nezavisnosti natjerati pred francuske bajunete.

Nakon boravka od nekoliko mjeseci konačno smo otplovili. Ali malo sati iza odlaska uhvatila nas oluja i bacila natrag na obalu crnoga otoka. Uhitili su nas i poslije duge istrage stavili pred ratni sud, koji nas je osudio na smrt.

Sav sam očajan ležao u svojoj samici i čekao, kad će mi kucnuti zadnji čas. Jedne noći iznenada uđe u moju ćeliju mlada, lijepa crnica-djevojka. Prst je stavila na usne i time me upozorila, da moram šutjeti — pa bilo što se zbilo. Onda je pomela pod i očistila stolić, pokrila ga bijelim stolnjakom i postavila na nj zdjele s pečenkom i povrćem, a i jednu punu divnog voća. Povukla se u kut i nepomično me promatrala. Kad sam se okrijepio, iščezla je bez riječi. Taj je preokret u mom tamnovanju potrajao neke četiri sedmice.

Jednog se jutra u neobično doba otvoriše vrata moje samice, a čuvar, posve prijazan i obrazovan crnac, pozove me, da ustanem. Već sam mislio, sad je svemu kraj. Poveo me u sudsku dvoranu, gdje su mi pročitali Toussaintovo pismo, koje me je neizmjerno postidjelo.

‚Vrlo poštovani gospodine! Zao je udes htio, da ste se nedragovoljno nasukali na obali moje zemlje. Moji su Vas sudovi osudili na smrt. Ja sam poništio tu osudu, ali sad Vas molim, da najkraćim putem ostavite San Domingo. Svakako Vas upozorujem, ako biste kasnije pohodili naš otok, navedite svoje pravo ime i narodnost, da ne zapadnete u još veće neprilike. Vi ćete i sami razumjeti, da je nama usprkos miru, koji smo sklopili s Engleskom, teško tako brzo zaboraviti rane, koje su nam zadali njeni vojnici, a

ujedno da moramo biti na oprezu, jer nam još uvijek prijeti pogibao novih ugnjetavanja.'

Sud je doista pustio na slobodu i mene i moje drugove, predao nam nedirnute naše stvari. Premda sam pretrpio dosta straha, moram reći, da su crnci imali posve pravo i da su s nama zapravo postupali susretljivije, nego li bi to u sličnim prilikama učinila ijedna europska država.«

NAPOLEONOVA OSVETA

Napoleon je dokončao revoluciju državnim udarom 9. studenoga 1799. Svakom je glavom, koju je dao odrubiti, i svakim perčinom, koji je prikupio oko sebe, da pod njegovim vodstvom surađuje u novoj državi, iscijedio iz njenih tekovina sav otrov, a sve iskoristio u lične probitke.

Lukavošću je i silom porušio sve mostove s prošlošću posljednjih deset godina, krivotvorio činjenice, prikazivši to razdoblje pobjedom nad vanjskim neprijateljem. A Napoleonova je misao vodilja u svim mu državnim pothvatima bila spoznaja, da se sve dade izmijeniti, samo ne čovjek.

Iskreni su mu pristaše republike dosadili, svojim su mu blebetanjem, svojom postojanošću rastrzali živce. Njegovo se oko promijenilo, njegov pogled nije obuhvatio samo Francusku. Europa, pa i čitav se svijet skupio pred njim u oblik strategijskog područja, na kojem je domala imala započeti velika igra o vlast.

On se kategorički odrekao svake suradnje prijatelja naroda, mjesto njih je okupio oko sebe feudalnu gospodu, koju su oni lišili svih prava; izvukao je tu čeljad iz zaprašenih im dvoraca.

Iščarao ih je.

Gdje su bili ti aristokrati kroz čitavo vrijeme preokreta? Svagdje i nigdje. Oni nisu živjeli, nego

životarili. Ali zato nisu ništa zaboravili od svoga staroga sjaja, polako su njihove uspomene opet postale stvarnost. Odjednom je plemstvo opet vrijedilo kao da je suho zlato, a njegov se pravi i uobraženi utjecaj izlio sada preko širokih leđa korzičkoga plebejca.

Njegove su šanse porasle do neizmjernosti. Nagodio se sa Španjolskom, Austrijom i Italijom, a na koncu je ruku pomirnicu prihvatila i Engleska. Mirom je u Amiensu Napoleon sebi osigurao nekoliko godina počivanja. Morao se je oporaviti od egipatske pustolovine. Francuske su matere morale narađati novih vojnika.

Ali taj je počinak pozlatio samo površinu. Iz dubina jedva stišanog se mora stala dizati jedna na oko zaboravljena avet — klub Massiac sa svojim kreolskim prirepinama, farmerima sa San Dominga, koji se sakupio oko novog središta, Napoleonove žene, Jozefine Beauharnais. Njene su se plantaže nalazile pod upravom Toussainta Louverture, ali on joj je točno na paru doznačivao rentu.

Napoleon je bio jak, Jozefina jača. Njeni su prijatelji, farmeri, stali mrmljati, navaljivati, vikati, dok je konačno sa svih strana u zemlji izbila strast stare čežnje, kojoj se Napoleon nije više mogao ili nije htio oteti — to je bila čežnja za robovima, posjedom i rentom!

U Francuskoj je vladao ON! Pa zašto ne bi njegovi novi prijatelji, stari gospodari robova, iskalili na crncima svoje mušice? To će samo učvrstiti prijateljstvo, a donijeti i novaca. Usput će moći ostvariti i staru svoju osnovu, namiriti stare račune — zaposliti vojnike generala Hoche-a i Moreaua, koji su kao republikaši bili nepouzdani. Neka oni uhvate za gušu crnca Toussainta, neka ga »gurnu u pakao, gdje mu je odavna bilo mjesto po crnoj mu koži«.

Takav je pothvat doduše stajao i novaca i vojnika. Ali ti su vojnici bijesni republikaši, oni su mu u Francuskoj samo na putu, rado će ih zaposliti. Ta

pisma više ne djeluju na toga pomahnitalog roba. On je već opasan u svojoj megalomaniji, treba se poslužiti objema sredstvima, i pismima i vojnicima. Crnci su krotki, dok ih čovjek ne razdraži. Do smiješnosti su tašti. Neka vrsta dvonoge životinje, prerušeni majmuni, koji su posve proti mudroj i pristojnoj volji božjoj poprimili ljudsku priliku. U prvom redu treba namamiti na meku toga staroga crnca.

Kako li će se onda s njegovom izvrsno uvježbanom crnom vojskom moći poslužiti proti engleskim i španjolskim otocima. »Slobodni crnci dolaze, da oslobode svoju ugnjetenu braću na Kubi i Jamajki!« Ta će varka morati upaliti. Poput vragova srnut će te crne životinje u borbu za slobodu i jednakost, koju im Francuska pruža na šiljcima bajuneta.

Sada neka jednom i gospoda Englezi na svom sočnom mesu oćute, kako to boli, kad netko nahucka i naoruža robove proti zakonitoj im vladi!

Napoleon je već rukom pokrio američko tlo, omamljen već izvlači milijune zlata i milijune ljudi iz te plodne zemlje. Tu će uzavreti nepresušivi izvor, koji će do gorkoga konca hraniti ratnu neman, što će uništiti Engleze, neumoljive dušmane.

Farmeri sve žešće gone one u predsobljima Tuilerija, generali zijevaju od dosade. Naprijed na San Domingo! Tamo svi njuše bar nešto plijena. U snu već plešu s najljepšim ženama na zemlji, kreolkama, u bijelim dvorcima, ispod paoma. U snovima im već gomilaju vreće, brda, lađe natovarene zlatom.

A nijedan od tih ludova i ne sluti, kako svojom požudom podupiru Napoleonove namjere.

Opojnost je slobode, polet velikih ideala, herojsko razdoblje Francuske stisnuo na jedva deset slavnih godina. Opet se gura na površinu trijeznost, briga, muka i strah svagdašnjice, sve se to pretvara u pohlepu za zlatom, masnim službama, odličjima i položajima. Samo još nedostaje sjaj stare monarhije, bli-

stavo središte, oko koga bi nanovo mogla kružiti velika imena vrlo feudalne prošlosti.

Napoleon njuši, da su mase spremne, da su umorne, da izabrani žude za samodršcem.

Put je na prijestolje slobodan. Samo mu ga zakrčuju oni neslomljeni, koji bi htjeli da sloboda i republika vječno potraje. Tih nepokolebivih mora nestati. Oni su bili dosta dobro oruđe, da Europu zaslijepe sjajem francuskog oružja, i da njega, maloga poručnika na topovima izvuku na vrhunac slave, gdje besmrtnost i moć sne svih malih časnika preobrazuje u strahovitu stvarnost.

On je sada postao veličina, najveći u Europi. I to s pravom. On je kulturom i genijalnošću daleko premoćniji nego li reakcionarci u svojoj zaslijepljenoj i zlobnoj gluposti. On je prozreo ograničenu mržnju rodoljuba isto kao i mudrovanje malograđana, koji u svim vanjskim pojavama, u lihvi, u bankaru, u štampi, u Židovima, u pravosuđu, ukratko svagdje, samo ne u sebi, traže uzroke svojoj bijedi.

Napoleon zna, ta iskusio je to na samom svome tijelu, da najdublji razlog toj bijedi leži uvijek u samom čovjeku, u njegovu nedostatku uviđavnosti, poleta, velikodušja i hrabrosti. Daj masama panem et circenses, uniformu, nekoliko krilatica, kokarda, zastavu s mističkim znakovima, parade i bučnu svirku — pa da vidiš, kako ćeš ih moći zloupotrijebiti za sve!

Prekrstimo reakciju i nazovimo je »revolucija odozgo«!

Sruši još posljednje zapreke! Istjeraj Jakobince na San Domingo, tako će veliki otok postati za junake s Rajne, iz Italije i s Nila vježbalište, a ujedno i grob. Izabrat će, odjenuti i ukrcati na brodove Francuze, Nijemce, Poljake, Talijane, ukratko sinove Europe — i poslati ih u nepovrat!

Ideja se ekspedicije na San Domingo Toussaintovim proglašenjem nezavisnosti preko noći iz stadija raspravljanja pretvorila u stvarnost. I vođu ima pri

ruci: to je Napoleonov zet, Leclerc; muž njegove lijepe sestre Pauline izvršit će to slavno djelo, osvojit će natrag Francuskoj najdragocjeniju joj koloniju, a u isti će mah zasjeći pandže u bok Engleskoj. Podići će most do posestrime republike — Amerike.

Tako je došlo do najveće kolonijalne ekspedicije, kakve još nikada nije izaslala Europa. U Brestu, Toulonu, Lorientu, Rochefortu i Cadixu skupio je i naoružao flotu od šest divizija, trideset i pet linijskih brodova, četrdeset prijevoznih lađa, šest španjolskih i četiriju holandijskih fregata. Na brodove su ukrcali prvi dio vojske, dvadeset i dvije tisuće vojnika, ne računajući mornare. Leclerc dobiva naslov generalnog kapetana. Prate ga najslavniji muževi vojske, generali Rochambeau, Kerverseau, Desfourneaux, Pamphile de Lacroix, Boudet.

Admiral je Villaret Joyeuse, a njemu uz bok kao zapovjednici kontreadmiral Latouche i kapetan Magon. S njima je ujedno otpremio Rigauda i još nekoliko mulatskih generala sa San Dominga, ali uz tajni nalog, da ih sve smjesta odvedu u progonstvo na Madagaskar, ako bi se pothvat slučajno izjalovio.

Bonaparte je svoga zeta, koji je sa sobom poveo i ženu i dijete, poslao na taj put s riječima: »Evo vam svih naloga za San Domingo — pođite, ali tako vam svega nemojte me napastovati vašim vječnim moljakanjem, da vam pošaljem novaca!«

Nitko i ne sluti, kakvim zadacima i opasnostima plovi ususret ta ekspedicija. Mulati su na brodovima zarobljenici, s njima nitko ne govori. Nitko ne poznaje slobodnih crnaca, njihovu zemlju, klimatske prilike — izuzevši Rochambeaua, ali njega zasljepljuje mržnja i oholost. Svi se tješe uspomenom na svoje pobjede nad mamelucima u Egiptu. Jedan se jedini — zato ćemo ovdje istaknuti njegovo ime —, pukovnik Malenfant usudio protivurječiti, Leclercu je u lice rekao svoje mišljenje o tom katastrofalnom lakoumlju. Malenfanta su smjesta odstranili pod sumnjom, da je opasan republikaš, i poslali u neko

gnijezdo u pokrajinu kao upravnog činovnika. Tako je izmakao propasti.

*

* *

Napoleonovo pismo Toussaintu:

»Ovim Vam javljamo, da dolazi naš zet, general Leclerc i francuska vojska, koja će Vama i Vašoj zemlji pritеći u pomoć.

Mi gajimo prema Vama najveće poštovanje i priznajemo vanredne zasluge, koje ste stekli za francuski narod. Činjenica, da se danas još nad San Domingom vije francuska zastava, samo je uspjeh, koji je izvojevan Vašom zaslugom i hrabrošću Vaših crnaca.

Vi ste, zahvaljujući Vašoj velikoj darovitosti, učinili kraj građanskom ratu i spasili opet ugled zakonima, vjeri i Bogu.

Istina, ustav, koji ste Vi proglasili, sadržava pored mnogih dobrih stvari i nekoliko točaka, koje se protive dostojanstvu i suverenosti francuskoga naroda, unutar kojega je San Domingo samo jedan dio.

Prilike, u kojima ste Vi zemlji morali dati ustav, bile su doista očajne. Ali danas se sve popravilo. A vi ćete, dragi prijatelju, biti prvi, koji će priznati suverenost naroda, jer taj Vas narod ubraja među svoje najvrsnije sinove. Taj ste položaj stekli talentom i veličinom značaja, kojim Vas je obdarila priroda. Protivno bi nas držanje teško razočaralo, a Vas bi zajedno s Vašim hrabrim crncima, kojih se srčanosti nadasve divimo, strovalilo u ponor, u kojem bi svi morali nastradati kao buntovnici.

Mi smo i Vašoj djeci i njihovim učiteljima pružili dokaza o našim iskrenim simpatijama. Pouzdajte se bez ikakve primisli u naše povjerenje, radite onako, kako to dolikuje jednome od najboljih sinova najvećega naroda na zemlji.

Bonaparte.«

Napoleonovo pismo engleskoj vladi:

»Vojnu proti San Domingu, koja ima da skrši drzovitu vlast crnaca, nisam spremio iz trgovačkih ili financijskih razloga, nego više primoran, da u svijetu ugušim svaki i najmanji nemir ili buntovni pokret nižih slojeva.

Da je francuska vlada pristala u z c r n c e, čime bi sebi osigurala uporište u novome svijetu, bili bi se vlasti nad Amerikom, ili barem nad njenim otočjem, prije ili kasnije dočepali crnci. Taj bi udarac za Englesku urodio nesnosnim i nepredvidivim posljedicama. S druge će strane propast crnačke vlasti, koliko je u njoj zainteresirana Francuska, uslijediti u isto vrijeme s općom l i k v i d a c i j o m r e v o l u c i j e.«

Ova su oba pisma remekdjelo napoleonske diplomacije i ne trebaju komentara.

ZALOG

Oba Toussaintova sina, Isaac i Placid, studiraju na državni trošak u kolonijalnom zavodu u Parisu. Učitelj im je Coisnon. Vole ga kao da im je otac. Jednog ga dana pozvaše u ministarstvo za mornaricu. Ministar mu je predložio, da oba Toussaintova sina prati na San Domingo. Coisnon je nakon kratkog razmišljanja na to pristao.

Obojica su mladića kao budući časnici naravski saznali, da se sprema ekspedicija na San Domingo. To ih je teško uznemirilo. Navalili su na svoga učitelja, neka se kod vlade zauzme za njihovu domovinu.

Malo je dana iza toga učitelj primio pismo od ministra, u kojem mu ovaj javlja, da se Napoleon želi upoznati s Toussaintovim sinovima i s njima se porazgovoriti prije odlaska.

Učitelj je smjesta sa svojim pitomcima pošao k ministru za mornaricu, koji ih je prijazno primio i pokušao da ih umiri, tumačeći im svrhu ekspedicije.

»Uopće još nije ni stalno, da li će Leclerc doista odjedriti do San Dominga. Ja držim, da prvi konzul snuje novu vojnu na Egipat. Ali kakvegod bile njegove namjere, budite uvjereni, da vama uvijek želi najbolje. Uostalom on vas očekuje. Smijem li vas moliti, da se poslužite mojim kolima. Mi ćemo se odmah odvesti u Tuilerije«.

U predsoblju ih je primio pobočnik od službe i proveo nizom praznih odaja, namještenih neobičnim sjajem, sve do velikih kožom obloženih vrata, iza kojih je iščeznuo.

Ministar za mornaricu, Coisnon i oba crnca obukli su svečanu odoru i čekali u strahu teškom mukom svladavajući svoju uzbuđenost. Ministar je za mornaricu Isaacu namjestio mač i pokazao mu, kako mora ispod lakta držati šešir.

»Glavno je ovo — govorite samo onda, ako vas bude pitao, nipošto ne smijete upadati u riječ prvome konzulu!«

Vrata se otvoriše. Pobočnik je uz osmjeh rukom pokazao u dubinu sobe, gdje je u sjeni teških zastora stajao samo pisaći stol, dok je ostali dio sobe bio izložen jarkom danjem svijetlu.

Vladala je apsolutna tišina. Ministar je onu trojicu zadržao desnicom i odmjerenim korakom pošao prema pisaćem stolu, te se polako i svečano naklonio.

»Konzule, zapala me čast, da vam predstavim gospodina profesora Coisnona, nastavnika kolonijalnog zavoda« — Coisnon se naklonio. Sav je smućen, a kako je kratkovidan, ne može ništa da razabere. »Osim toga me zapala čast, da vam predstavim gospodu Isaaca i Placida Louverture, sinove vrhovnog zapovjednika vojske na San Domingu, učenike profesora Coisnona . . .«

Oba se crnca isto duboko nakloniše.

Ni oni, zaslijepljeni danjim svijetlom, ne mogu pravo da vide, tko to sjedi za pisaćim stolom.

»Koji je od ove dvojice Toussaintov sin?« oglasi se tih prijazan glas, koji je zvučio nekako tuđe, jer je R izgovarao roktavo, što je u Napoleona bilo značajno. Coisnon je rukom mahnuo prema Isaacu.

»Ovaj ovdje; onaj drugi, Placid, dijete je iz prvoga braka Toussaintove gospođe«.

Zašuštjeli su papiri, pomakla se stolica, kratkim je brzim koracima pred njih stupio prvi konzul.

Još se netko pojavio iz dna, neodlučno se zaustavio kraj stola.

»To je dakle taj orao, što svojim pandžama posiže za mojim ocem«, pomislio je Isaac i stao ga promatrati sav u čudu. Pred njim je naime stajao onizak mršav časnik u dugom tamno-modrom fraku. Visoki mu je ovratnik sav izvezen zlatnim palmetama. Oko vrata mu bijeli povez, sprijeda prikopčan dijamantnom kopčom u obliku raskriljenog orla. Nema ni odličja na grudima, ni mača. Ramena su mu uska, zaobljena kao u ženske. Vrat mu je kratak i debeo, kao da ima gušu. A na tom prekratkom vratu počiva mršava glava s velikim zašiljenim nosom i nemirnim širokim očima, koje unatoč svojoj veličini ništa ne odaju, kao da bez pogleda promatraju čovjeka i opet mu brišu odraz u svojoj zjenici. Kosa mu je gusta, nešto valovita, pričešljana u čelo i na sljepočnice. Isaac i Placid nadvisuju ga više nego za čitavu glavu, stoga se Napoleon zaustavio nekoliko koraka ispred njih, stao ih obilaziti, tako da se i oni moraju neprestano okretati, jer moraju da ga slijede pogledom. Ruke je zabacio za leđa, malo se prignuo naprijed i kao da je stao tražiti riječi. Ali on je te riječi već pomno promozgao, tako da u njima nitko ne bi mogao otkriti dvosmislice ili neiskrenosti. Odjednom je stao, ispružio ruku.

»To je uostalom moj zet Leclerc, koga sam imenovao generalnim kapetanom i vođom ekspedicije. Dođite amo i dajte gospodi ruku!«

Leclerc je mlad, vitak časnik lijepa malo iživjela lica, koje divlja brada čini sumnjivim. I pored odličja, naramenica, zlatnih gajtana i skupocjenog mača čini dojam neznatna i bespomoćna čovjeka. Nije progovorio ni riječi.

Napoleon se brzo ushodao u krugu, a još više raspričao.

»Vaš je otac velik muž, koji je Francuskoj učinio važnih usluga. Šaljem vas k njemu. Recite mu, molim vas, da mu ja, prvi činovnik francuskog naroda, obećajem zaštitu, slavu i sve časti«.

Na hip je stao, glas mu je postao tvrd i jasan, a zamahom desnice kao da je svakoj riječi pojačao naglasak.

»Nemojte vjerovati, da se Francuska kani zaratiti sa San Domingom! Vojska, koju šaljemo onamo, ne će se boriti proti starosjedilačkim četama, nego ih samo pojačati. San Domingo je okružen neprijateljima, kojih se moramo čuvati. To je moje pošteno mišljenje«.

Dobacio je pogled Leclercu, koji je brzo kimnuo glavom.

»Još nešto. Ja sam naredio, da vi otplovite dvije sedmice prije flote, kako bi ste unaprijed mogli vašem ocu javiti dolazak ekspedicije. Vi ste s time sporazumni, generale Leclerc?«

Leclerc se nasmjehnuo i naklonio.

I Napoleon se nasmjehnuo.

Veselo je Isaaca promjerio od glave do pete.

»A kako je s vašim studijima? Što je s matematikom? To je najvažnije. Algebra, trigonometrija, balistika . . .«

Odjednom je dobre volje, postavio im je nekoliko pitanja, na koja Isaac odgovara vrlo spremno.

»Vidim, vi ste vrijeme u Francuskoj dobro iskoristili. Pođite u vašu domovinu. Kažite ocu, što sam vam ovdje izjavio. Sretan vam put!«

Napoleon se kratko okrenuo ministru, kimnuo glavom i opet iščeznuo u mraku iza pisaćeg stola.

Svi su se naklonili. Ministar je svu trojicu u kolima otpratio do zavoda.

Sjutradan je ministarstvo za mornaricu u čast njihova odlaska priredilo svečanu večeru, na koju su pozvani Leclerc, admiral Bougainville, ministar Bénézech, njegov zet Davoust, pukovnik Vincent, general Rochambeau, general Desfourneaux i mnoštvo viših časnika. Tom je prilikom ministar predao Toussaintovim sinovima u ime francuske vlade prekrasnu časničku opremu s mačem i kuburama, izrađenim u državnim tvornicama u Versaillesu.

Ali već u Brestu kao da su zaboravili sva obećanja, koja im je u Parisu dao Napoleon. Fregata »Sirene«, na koju su ih smjestili, digla je sidra tek kad je to učinila i ostala flota. Isaac i Placid sjede u svojoj kabini, kao da su zarobljenici, i uzbuđena srca slušaju buku na palubama.

»To je rat, prosto nasilje. Sve je bila laž, što je govorio Napoleon. Hoće da nas udave«.

Van sebe od očaja zaklinjali su časnike, kapetana, da ih pusti pred Leclerca. Nakon trideset su ih dana zajedno s njihovim učiteljem prekrcali na admiralski brod »Jean Jacques«. »Sirene« je odjedrila put Guadeloupa, da isto tako upokori ondje crnce, koji su se poput onih na San Domingu digli na oružje za svoju slobodu.

Leclerc ih nije pustio preda se.

TOUSSAINT SE SPREMA

Posljednje je primanje kod Toussainta u vladinoj palači bilo prava svečanost, kakve San Domingo još nije vidio. U sedam su sati uvečer počele dolaziti kočije i jahači. Uz časnike, poslanike, trgovce i njihove gospođe sakupila se sva aristokracija. Zabavljali su ih crnci glumci, pjevači i plesačice, a svirale su tri glazbe. Svi su saloni bili otvoreni, plivali

su u moru svijetla od nebrojenih svijeća. Samo jedna je prostorija bila zatvorena, a pred njom je stražio stražu Mars Plaisir, guvernerov komornik — to je bila njegova radna soba.

Toussaint se ushodao po sobi, teškim korakom, skrstio ruke na leđima. Pred brdom su spisa, pisama i naredaba sjedila njegova tri tajnika, Pascal, Molière i Mariniti.

Redom su dotjerivali predmete svoga resora.

»Stigle su vijesti, da crni radnici još uvijek ne će da obrađuju polja . . .«

»Evo što nam na primjer piše posjednik Lafontaine: — Žetva je ovoga ljeta obilna — ja imam dvije stotine radnika, ali to mi je dakako premalo, oni ne će moći u isto vrijeme svladati radove oko žetve duhana i šećera. Zbog toga sam kao i prošlih godina morao potražiti radnu silu za žetvu, a dosta je svijeta bilo bez zarade, mnogi su ljenčarili bez posla; uza sve to bio je odziv slab, konačno su ih moji nadglednici morali hvatati i silom goniti na posao. To je među njima izazvalo pravu bunu, opirali su se, kako je koji bolje znao, a najgrlatiji su izbacili staru krilaticu, da samo robovi moraju raditi. Oni da su slobodni crnci i stoga ne će da rade na polju. To nije zadesilo samo mene, nego sve posjednike. Mi očekujemo, da će vlada uvesti diktatorske mjere, jer u protivnom bismo slučaju morali požaliti, što smo u svoje vrijeme pristali, da se radnicima dade sloboda«.

Mariniti je pismo položio na spise i stao pažljivo promatrati crnca, napeto čekajući, što će on sada.

»Ovakvih pisama ima na pretek, a svako je dokumenat«.

Toussaint je stao.

»Ja znadem sve, znam ja sve. Ali vjerujte mi, ništa nije teže na svijetu, nego li skučiti slobodu. Neke budale traže, da te lijene besposličare gonimo batinama, okujemo opet u lance. Ali kad bih ja potražio spasa u takvim nepolitičkim mjerama, morao bih se

odreći i svoje rase, a kamo li ne i svoje prošlosti. U tome je pogriješio i gospodin Sonthonax, kad je sjedeći za zelenim stolom, tamo iz Parisa ili bolje reći iz Rouena, htio crnca izliječiti od najveće mu mane, koja je uostalom mana svega svijeta, od lijenosti. Ja očekujem vaše prijedloge, gospodo moja, sjutra ili prekosjutra, ta to nije hitno . . .«

»Veličanstvo«, naćulio je uši Pascal, »u vašoj je osobi usredotočena sva vlast na San Domingu. U vašoj se ruci, u vašoj genijalnosti sljubio rat i mir! Ako li vi samo na tren poljuljate ovu zgradu, ako li se povučete, morat će vaše djelo propasti!«

»Europa misli drukčije. Izvoz raste, proizvodnja zapinje, rente su osigurane, ali radnici trče naokolo napola goli! I to treba uzeti u obzir«.

»Francuska mora osjetiti neodoljivi pritisak našeg neosporivog prava, ona se mora opametiti — mi moramo češće isticati frazu ‚francuska kolonija' —«.

»Ni to ne će smetati Paris, on će se boriti proti nama — a meni su vezane ruke — moja djeca su na naukama u Francuskoj, ona su zarobljena, žrtve moga uspjeha . . .«

U to pokuca na vrata Mars Plaisir i turi iza otškrinutih vrata svoju kovrčavu glavu:

»Generale, oprostite, sve je već na okupu, pjevači kašljucaju već pola sata, dame bi htjele plesati«.

»Gospodo, budite spremni, čeka nas još mnogo posla, ponesite sa sobom sve papire« — svakom je stisnuo ruku. Tajnici se duboko klanjaju i koračajući natraške povlače se iz sobe.

Crnci ostadoše sami. Toussaint skida kaput.

»Dakle, Mars, što je novoga, što govore ljudi?«

»Govore štošta, odveć im je dobro, ti bi im opet morao malo podžeći krovove, to hladi. Velika su gospoda dakako zadovoljna — u zemlji vlada red, žetva je da ne može biti bolja, svuda se grade ceste i mostovi, redarstvo, pošta, sve ide kao po loju — prava je slast na San Domingu biti bogataš. Ali oni drugi, crnci, nisu tako sretni . . .«

»Jer su lijeni, trče naokolo u prnjama, samo idu u kazalište, na plesove!«

»Tko da nam to zamjeri? Mi smo uvijek voljeli pjevati i plesati, ta sav je svijet takav. Ali nije to ono glavno. Crnci kažu, a to je o n o g l a v n o, da ti slušaš samo ono, što ti šapću bogataši, da oko sebe kupiš samo skorojeviće i aristokrate, koji te polako truju i nama te otuđuju. Toussaint, ti si naš general, ti si general crnaca, a ne bijelaca. Svaki će od nas za tobom skočiti i u vatru, ali ti bi morao slušati nas. Ti ne smiješ farmerima vjerovati više nego nama. Francuska samo vreba, da te makne. Onda smo mi izgubljeni, crnci su bez tebe zreli da opet postanu robovi. Ja sam crnac, prijatelj sam ti, sluga, ja sam tebe poznavao od djetinjstva, zajedno smo se rame uz rame borili u istom jarku. Ti si postao gospodar, prvi muž naše rase, a ja sam ostao tvoj sluga — to je posve u redu. Među nama nema nijednoga, koji ne bi tako mislio. Ali — pazi, ima i nezadovoljnika . . .«

Toussaint skoči k njemu, pograbi ga za prsa: »Van s imenima! Govori! Tko su ti ljudi?«

»Ne znam ja imena, ali zrak vapi za munjom . . .«

Toussaint poravna svečanu odoru, namjesti odličja, pogladi vrpce. »Bolje bi bilo, da manje brbljaš, pogotovo ovakve blezgarije — dosta — otvori vrata . . .«

Sluga ga posluša.

Polako, odmjerenim korakom uputi se veliki crnac odajama. Njegova ga pratnja okružila poput zlatnog ogledala, u kom se njegovo veličanstvo lomi stostruko povećano. Jednim je mahom zamro bruj glasova. Svi su poustajali, duboko se klanjaju. Diktator zuri u lica, bijela i crna, što se opet uzdižu i ponizno čekaju, da on progovori. Glavom mu sunu misao, ne bi li ovako prostajao jedan sat ili čitavu noć, da ih iskuša, hoće li se pokoriti. Ali tren je zatim već digao desnicu, ukočenost se izgubila u zvukovima glazbe, brbljanju, plesu i pjesmi.

Toussaint je pristupio jednoj skupini farmera, političara, koji su i članovi sabora.

»Dakle, barone Chantilly, što ima novoga, što čujete iz Francuske?«

Chantilly je demokrat. On je prvi skinuo bijelu vlasulju i nikada nije krio, da se divi generalu. Njegovi su mu staleški drugovi, grof Sévigny, baron Chaumière i svi redom isprva teško zamjerili, što je zauzeo takav stav, ali onda su i oni uvidjeli, da ima pravo, te mu se pridružili, premda nada u »bijelo doba« nije ugasla ni u jednom feudalnom srcu. Chantilly se klanja.

»Veličanstvo, sudeći po nekim znakovima prvi konzul kao da nas naskoro kani počastiti svojim dolaskom . . .«

»Napoleon? Vrlo bih se veselio, kad bih ga smio povesti po našoj zemlji . . .«

Toussaint je to izrekao pretjerano ozbiljno i s patosom novinara, koji čita svoj uvodnik.

»Samo se bojim, da ne će doći sam . . .«

Toussaint kao da je prečuo tu opomenu punu zabrinutosti.

»Recite, grofe Sévigny, ta vi ste donekle upućeni u pomorstvo — što mislite, bismo li se mi smjeli usuditi da ovdje kod nas gradimo lađe? Ja naime mislim velike, ratne lađe za dugu plovidbu . . .«

»Veličanstvo želi odjedriti u Francusku?«

»Ne, nije mi ni na kraj pameti, vi valjda mislite, da osvojim Europu? Do Europe mi nije ništa stalo, ja se što više nadam, da je nikada ne ću vidjeti«.

»Ja držim, da je to velika pogreška, što vaše veličanstvo nije nikada bilo u Parisu. Jedan bi jedini razgovor s Napoleonom raspršio sve sumnje o nama«.

»Zar nemate drugog pametnijeg razgovora, nego o Napoleonu? Čas prije sam vas pitao, da li bismo mogli graditi lađe, za dvadeset tisuća vojnika i topništvo«.

»Svakako, ako nađemo graditelja i pomoćnih sila, pošlo bi nam i to za rukom . . .«

»To sam htio znati. Molim vas, pozabavite se malo tim pitanjem. Laka vam noć, gospodo, mene još čekaju poslovi, dobra vam zabava . . .«

Toussaint im redom pruži ruku, tešku, malo vruću ruku, a onda polazi k damama.

Farmeri se stadoše ogledavati, a onda se stisnuše u kut.

»Nema sumnje, on je poludio, hoće da na Napoleona navali na otvorenom moru!«

»Ni govora, on hoće vojsku da prebaci na Kubu ili u Meksiko i da tamo osnuje novo carstvo . . .«

»On je sklopio savez s Engleskom. Engleska će graditi flotu. Engleska ga hucka na Napoleona. On zna sve, bolje nego mi . . .«

U to pristupi Mars Plaisir: »Smijem li zamoliti gospodu, da pođu u salone, isprazni ćemo dvoranu za ples . . .«

Chantilly se nasmije: »Eto vidite, Sévigny — plešemo na vulkanu!«

Sévigny je rukama pokrio uši: »Poštedite me s tim vašim historijskim dosjetkama . . .«

Svečanost se nastavila.

Toussaint je međutim sam sjedio u svojoj radnoj sobi. Samo prigušeno dopire do nj šum glasova. Oko ponoći pokucalo je na vratima. Mars Plaisir ušao je na prstima, probudio svoga gospodara, koji je onako odjeven zaspao na stolu nad spisima.

»Toussaint, došao je Amerićanin . . .«

Stari se vojnik smjesta razbistrio. Skočio je na noge.

»Dovedi ga unutra, družinskim stubištem . . .«

Malo je zatim stupio u sobu gospodin Wilson u kožnom odijelu s kuburama za pasom. Patetički je pozdravio na vojničku i pružio crncu svoju desnicu.

»Generale, francuska je flota na putu, najkasnije za sedmicu dana mora stići ovamo . . .«

Toussaint nezadovoljno odmahne rukom.

»Izvolite, sjednite; oprostite, što vas bunim usred noći — ali mi ovdje ne ćemo govoriti o politici, nego

o poslovima — ja trebam topova, baruta, pušaka, sukna, cipela, i to u što kraćem vremenu — sve plaćam u engleskim funtama, čim preuzmem robu — koliko mi možete dobaviti? Koliko vremena trebate, da mi sve to dopremite?«

Amerikanin se rastapa od milja. Dosad je teško bilo s crncem sklapati poslove. Vječno je prigovarao. Ništa mu nije bilo po volji. Ali sada mora.

»Generale, Amerika čeka na vaše narudžbe. Naša se zemlja uvijek zanimala za ratove svojih susjeda, a u svako je doba spremna dobaviti svaku količinu eksploziva, odjeće i lijekova za junake. Smijem li zabilježiti pojedine stavke?«

»Dvjesta topova zajedno s nabojima za dvjesta pedeset tisuća hitaca — onda — trista tona baruta, šezdeset tisuća pušaka, tisuću balâ sukna — pomiješano, za odjeću i za košulje, zatim — četrdeset tisuća pari cipela . . .«

»Mi imamo na skladištu novi izum, povoje ušivene u čvrsto platno za telećak — donio sam sa sobom uzorak — zgodan sitan omotić, zaustavlja krv . . .«

Toussaint je odgurnuo taj uzorak: »Nažalost ne će nam doteći vremena, da se bavimo takvim finesama, nama se žuri, dokle možete izvršiti dobavu?«

»Mi smo Amerikani posve drugog mišljenja: na druge narode to proizvodi dobar dojam, kad se u ratu vodi računa o nekim kršćanskim načelima. Vi i ne vjerujete, koliko toga ovisi o takvim sitnicama! Ali kako vam drago — rok dobave — trećinu bih baruta, sukna i cipela mogao odmah poslati — za topove i puške trebam od prilike jednu do dvije sedmice — «

»U prvom redu trebam puške i topove, razumijete li, trebam ih smjesta!«

»Amerika nije svojih kupaca još nikada ostavila na cjedilu — za pola sata već plovim — najkasnije za deset dana bit će prva pošiljka u vašim rukama — molim, potpišite narudžbu i dajte mi potrebne mjenice na englesku narodnu banku . . .«

Toussaint ispita pojedine stavke, potpisuje sve. Onda zovnu Marsa Plaisira.

»Otprati gospodina i pošalji mi tri ordonanca — gospodine Wilsonu — o vama i o vašoj spretnosti ovisi više nego li slutite — pouzdajem se u vas!«

Amerikanin lupi dlanom po kožnom oklopu na prsima: »Generale, riječ slobodna Amerikanina vrijedi isto toliko kao i riječ božja!«

Toussaint polako otkopča svoju svečanu odoru, prebaci je preko stolice. Onda priđe velikom zemljovidu i stade po njem zabadati male zastavice. Sve je posve tiho. Ali njemu u ušima zuji čudan šum; to je šum valova, koje reže francuska armada, što nosi trideset tisuća vojnika.

Nešto je zvecnulo, lecnuo se. Ušla su tri vojnika-crnca, ukočili se. »Predvodnik i dva momka od dvorske straže, na zapovijed!«

Toussaint potrepta sve redom po ramenu i izgovara im naloge:

»Ti — ti odjaši u Crête à Pierrot — javi Dessalinesu, da tvrđavu spremi za borbu i da pozove pričuve . . . a ti, ti ćeš odjahati u Dondon, tamo je Henri Christophe — neka sve spremi, neka sakupi pričuve — ti odhitaj u Saint Marc k Laplumu — najviša bojna sprema, neka postavi pojačane straže, sve pričuve neka smjesta naoružą — jurite, da vam konji polome noge — «

RAT POČINJE

1. je veljače 1802. Leclerc s flotom osvanuo pred Capom. Smjesta je stanovništvu uputio jedan od uobičajenih proglasa, a crnoga je zapovjednika, generala Henri Christophe-a, pozvao, da mu preda grad.

Ovaj mu je odgovorio, da na to nije ovlašten, da mora sačekati zapovijed svoga poglavara, koji je

otišao da obiđe otok. Tri dana putuju pisma i niječni odgovori sa flote u grad i obratno. Leclerc oklijeva iz dubljih razloga: flota se u četiri skupine približila San Domingu, generalni kapetan pun bojažljive napetosti očekuje vijesti. Četvrtog je dana konačno doznao, da je pao Fort Dauphin. Svakako sav porušen!

Flota je zamijetila goleme oblačine dima, a čula u velikoj daljini i grmljavinu detonacija.

Tada je Leclerc izdao zapovijed za navalu. Ali još prije nego su ispalili prvi hitac, suknulo je iz nesretnog grada Capa redom nekoliko golemih ognjenih pramova put neba, zatutnjio je udarac za udarcem, odletjele su u zrak utvrde i skladišta. Ruševine se kao kiša osule po floti, koja je brže bolje morala uzmaknuti na debelo more.

Kad se je slegao bijes elemenata, otresli se Francuzi straha i iskrcali. Ali mnogo više nisu mogli spasiti. Kuće se redom uz prasak ruše. Sav grad kipi i vrije poput kakvog paklenskog kotla. Francuzi moraju sedmicu dana skrštenih ruku gledati, kako im se prva pobjeda pretvorila u gomilu razvalina.

Christophe se sa svojim četama povukao u uzornom redu, a za njim su pošli i svi stanovnici, ponesavši sa sobom sav svoj imutak.

Na vijest, da su se iskrcali Francuzi, dohitao je Toussaint iz Santo Dominga i poput očajnika s visova zurio u rasplamsalu obalu. Njegove pukovnije pod Christophe-om dolaze. Sada treba stvoriti odluku. Nakon kratkog je dogovora izdao nalog, da se borba ima voditi do zadnje kapi krvi. Christophe se povukao u Grand Rivière. General je odjurio u Gonaïves i sakupio svoju gardu.

Leclerca su međutim već spopale tmurne brige. Sve vijesti, koje mu šalju druge skupine njegove vojske, što je imala operirati na jugu i zapadu, vrve samo opisima požara, bijega i otpora crnaca. Sad se tek sjetio drugih uputa i naloga, koje mu je dao Napoleon.

Na brod se »Jean Jacques« uspela dva časnika, da Isaaca i Placida zajedno s njihovim učiteljem povedu pred Leclerca.

Generalni ih je kapetan primio na palubi, bez svjedoka. Častohljeplje i briga za svoj položaj nisu mu dali, da pokaže barem trun milosrđa prema toj dvojici ispaćenih mladića, koji se već jedva drže na nogama. Kao da se prilijepio uz njih, da ih smatra jedinom nadom, svijetlom u jadima te ekspedicije. Gradi se kao kakav očajni junak. Ide im ususret raširenih ruku, čupa kosu, lomata rukama. Djeca stadoše plakati, a i Coisnon se smutio.

»To su strahote! Ne ću preživjeti te nesreće! Ja nisam htio rata, naše su namjere bile miroljubive, ja sam još i danas spreman za svaki sporazum unatoč tim živinskim djelima.«

Rukom je pokazao na obalu, na razvaline grada, iz kojih su se još uvijek dizale debele žute oblačine dima.

»Molim vas, pohitajte smjesta k vašem ocu i govorite s njim. Ja sam uvjeren, da ću se s njim sporazumjeti. Nažalost, nažalost, njega nije bilo u Capu, drukčije svega toga ne bi bilo. Predajte mu i pismo prvoga konzula, da upozna moje miroljubive namjere, a i dobro mišljenje, koje još uvijek imamo o njemu.«

Iste je večeri oko jedanaest sati sve bilo spremno, tako da su djeca sa svojim učiteljem mogla poći na put. Kiša je pljuštila kao iz kabla, tropska se kiša spustila kao zid između neba i zemlje, jedva se dva metra vidi ispred nosa. Putnici su nekako svladali strahote te noći, gonio ih je naprijed strah u srcu. Zaustavili su se kod predstraža generala Desfourneauxa, odspavali ostatak noći pod šatorom. U zoru su pošli dalje u pravcu Mornaya. Vrijeme se popravilo, sunce je probilo sivu koprenu, pred njima se zasjala domovina u blistavom zelenilu. Dokle pogled seže, sve sama polja, doline, pašnjaci, sve odiše marom crnih seljaka. Plodna je zemlja otok opet

pretvorila u raj. Nakon onih prizora užasa i razaranja jedva mogu da podnesu slike mirnoga života. Na sve je ulice nagrnula svjetina, da pozdravi generalove sinove. Ali nigdje ni traga vojnicima. Od njih očekuju, da će ih spasiti, ne puštaju ih naprijed, oko konja im se guraju sve nova jata. Ta je duga povorka mira uvečer drugoga dana oko devet sati stigla na roditeljski posjed u Ennery. Mati i nekoliko rođaka jedva se probilo kroz gomilu seljaka, da dočekaju onu trojicu. Gotovo svu su noć i idući dan proveli u razgovorima, a živci im napeti do nesnosnosti.

Pred sam su mrak odjednom zaječale trube, dokasali su konjanici s razvijorenim perjanicama na šljemovima. Nijemo, mrka pogleda ispraznili su dvorište, odstranili radoznali svijet, u dalekom luku zakrčili sve prilaze.

Pola sata iza toga začulo se drndanje kola i topot mnogih konjskih kopita.

Golema se kočija odskakujući dovaljala u dvorište. Nekoliko kratkih zapovijedi. Iz kočije je izišao stari general, pogrbljen, teško korača, odupire se o batinu. Djeca mu se s glasnim poklikom baciše na grudi. Suze mu potocima navriješe na oči, teškom se mukom drži uspravno. Gospodina Coisnona pozvaše iz sobe. Toussaint zagrli i njega, neprestano mu zahvaljujući, što je uložio toliko truda i dopratio njegovu djecu.

Sada je tek svom snagom provalio bol nad nesrećom, koja je pomračila i radost toga sastanka.

»Leclerc je postupao s nama, kao da smo zločinci. Kao razbojnik se sa svojim topovima pojavio pred našim mirnim obalama. Deset smo se godina borili proti čitavom svijetu. Oslobodili smo zemlju, obnovili je. Što traži Francuska od nas? Mi radimo, šaljemo im rente, živimo u miru, nikome ne prijetimo. Cap leži u ruševinama, Fort Dauphin je razoren. Ta nam zločinstva moraju uzburkati krv!«

Toussaint je posljednje riječi izviknuo urličući, sav je drhtao. Crno mu je lice posivjelo, stisnuo je šake i pošao prema Coisnonu.

Profesor je ustao, progovorio dostojanstveno:

»Umirite se, generale, još nije sve izgubljeno. Dolazim kao vijesnik mira, a na vama je, da ispravno shvatite ovu poruku . . .«

Predao mu je Napoleonovo pismo, uloženo u crn svitak, o kom visi veliki državni pečat u modroj kutijici iz emajla.

Toussaint vadi pismo i brzo ga čita. Dugo vremena hoda gore dolje.

A djeca mu pričaju, kako ih je primio Napoleon, kako mu je velik prijatelj, kako se francuski narod zanosi željom mira, kako je Leclerc bio sav očajan, kako je usprkos svemu spreman, da se s njim sporazumije.

Stari ih general ne sluša.

Smrknuo se, bulji u pod.

To su mu doduše djeca, ali i napasnici, koji hoće da ga odmame s puta njegovih dužnosti, s pravca njegova života. Sad je stao, uspravio se, pogled mu je bistar, a glas gotovo blag.

»Gospodine Coisnon, ja u vama poštujem učitelja svoje djece, izaslanika Francuske. Ali i to vam moram reći: riječi prvoga konzula i ovo njegovo pismo stoje u očitom protivurječju s djelima generala Leclerca. Jedan svojim riječima naviješta mir, drugi nam svojim činima nameće rat. Leclerc je udario na San Domingo kao grom iz vedra neba, paležima i jurišnim četama pruža svjedočanstvo o svojem zadatku. Upravo su mi javili, da je na generala Maurepasa navalila čitava divizija, ali on ju je suzbio. Dva su ratna broda bombardirala Saint Marc, zapovjednik je morao isprazniti grad. Ja ne mogu mirno gledati, kako se nad nama vrši nasilje. Ne smijem zaboraviti, da i ja nosim mač. Zašto mi navješćuju rat? Zato što sam zemlju izbavio od klanja građanskog rata, zato što sam je opet učinio bogatom i doveo do

procvata! Ako je to zločinstvo, čemu me onda Napoleon nazivlje generalom, prijateljem, čemu mi natrag šalje moju djecu?«

Stari se Coisnon ukočio, oborio glavu. Ne zna, što bi rekao. Bespomoćno sliježe ramenima. On nije političar. Ove riječi, koje su pravi krik očaja, peku ga u grudima kao žeravica.

»Ako uostalom general Leclerc iskreno želi mir, neka smjesta obustavi sve navale. Samo tako će San Domingo spasiti od propasti i opet umiriti bijesne stanovnike. Ja ću mu to saopćiti i pismeno, a vas ću zamoliti, da mu lično predate moje pismo.«

Zaludu kuša učitelj uz pomoć djece, ne bi li Toussainta nagovorio, da popusti. On se uvukao u se, ne pregovara više ni riječi. Ni žena ga svojim suzama nije mogla smekšati. On je stvorio svoju osnovu. Ponos i ljubav prema domovini pobijedili su u njem ljubav prema djeci, koja se vraćaju k neprijatelju njegove domovine. On se uputio k svojim vojnicima u Gonaïves.

Francuzi napreduju dalje. Ali kamogod dolaze, nalaze samo pusta garišta.

Dessalines je zapovjednik u Saint Marcu. Kad se približila francuska flota, izdao je nalog, da sve građansko stanovništvo ostavi grad. Ostala je samo vojska. Crnački se vojnici šuljaju praznim i pustim ulicama, vuku bačve pune katrana i alkohola, prepariraju kuće. Zidove mažu katranom, u sobe i na stube bacaju slamu i daske, u pivnice spuštaju bačve s barutom. I sam je general isto tako sve spremio u svojoj novoj raskošno uređenoj palači. Ispred svakih vrata stoje straže sa zapaljenim zubljama. Točno u podne zagruvaše topovi iz luke u znak, da je divizija Boudet pošla na juriš. U tom je času Dessalines svojom rukom bacio zapaljenu zublju u svoju kuću, koja je planula kao lomača. To je znak za sve druge straže. Redom je buknuo požar u pet tisuća kuća, a put neba se uz prasak i pištanje razvitlao paklenski vatromet nalik na vrzino kolo.

Vjetar duva s kopna i zanosi usplamtjelu stijenu neopisivo razbješnjelog požara ravno prema Francuzima, koji glavom bez obzira bježe na brodove, dižu sidra, da umaknu na pučinu.

Dessalines se međutim sa svojim gardama uz veselu svirku povlači u kopno i zavlači u gorske gudure.

Crni je general Maurepas isto ovako razrušio Port de Paix, a kad je Desfournaux dopro do Gonaïvesa, našao je pred sobom golemu gomilu ruševina u plamenu i dimu. Nebo je nad San Domingom bilo jarko ožareni svod, sedmice je crni dim puzao poljima, po kojima je lijeno neprestano sipila kišica smrdljivog pepela. Samo Port au Prince, glavni grad Zapada, pao je i ovoga puta izdajstvom. Jedan je mulat krišom propustio Francuze u Fort Bizoton, glavni položaj, ključ, koji je gospodovao gradom.

Leclerc je osvojio same ruševine, razvaline svih vrsta i veličina, ni na jednoj ulici nije našao kuće, kojoj bi pod krovom mogao naći zaklona. A i na selu nije bilo ništa bolje. Francuzima ne preostade drugo nego da taboruju pod vedrim nebom. Tu je vojska uhvatila klice onim strahovitim zaraznim bolestima, koje su progutale sve zajedno s njihovim generalima.

Druga je flota s pojačanjima iz domovine bila već na putu. To je Leclercu ulilo nove nade, oholo se odrekao svakog pokušaja, da nađe mirni sporazum. Već se smatrao pobjednikom, ponosno je izvijestio Napoleona o svojim uspjesima.

»Španjolski je dio posve miran. On je sav u mojim rukama. Zaposjeli smo obalu sa svim gradovima u zapadnom i sjevernom dijelu, neprijatelja potisnuli u gore, tamo ću ga opkoliti i smrviti. Najduže za četiri sedmice bit će red i mir na čitavom San Domingu.«

Toussaintu je postavio ultimatum: neka se pokori bez ikakvih uvjeta ili će ga uništiti!

Toussaint nije na to više ni odgovorio, mobilizirao je svu svoju vojsku i miliciju.

Leclerc je na njegovu glavu raspisao ucjenu od stotinu tisuća franaka.

Crni su generali Clerveaux i Laplume podlegli napasti i sa svojim pukovnijama prebjegli neprijatelju.

Toussaint postepeno uzmiče pred pritiskom francuskih garda, upuštajući se u neprestana čarkanja. Otkad je razorio sve luke prestao je otpor proti iskrcavanju Francuza. Sad je izdao nalog svojima, da unište u unutrašnjosti sve gradove, zaselke, tvornice, sve zalihe i usjeve. Neprijatelju ne smije pasti u ruke ništa, samo gola spaljena zemlja. Čete se povlače sve dublje u brda, žene tamo počinju saditi kukuruz i krumpir, da barem nečim osiguraju prehranu vojske. Toussaint hoće da organizira otpor po besputnim i divljim zakucima gorja, koje samo on poznaje, tamo će razmjestiti čete, podići čvrste tabore i započeti gverilski rat, koji će uz žegu i nezdravu, vlažnu klimu za kišnih perioda uništiti neprijatelja.

Christophe i Dessalines sa svojim četama vjerno vrše sve njegove naloge. Jedino je Clerveaux svojim izdajstvom doveo u težak položaj Paula Louverture-a, i primorao ga, da preda Santo Domingo. Toussaint nije imao nikakve veze sa svojim bratom, pa nije još ni slutio, da je izgubio i to uporište.

Francuzi su u onom poletu, koji ih je omamio iza prvih uspjeha, stali prodirati dalje. Osvojili su nekoliko utvrđenih položaja u prednjem području prave bojne zone.

Međutim je Maurepas kod Port de Paixa teško razbio francuskog generala Humberta. I pojačanja je pod Debelle-om posve raspršio. Francuzi se uskolebali i stali se bijegom spasavati iza nasipa grada. Ovdje su se borile aktivne pukovnije, Toussaintovi crnački bataljuni, o kojima je govorio sav svijet. Malo po malo su Francuzi stali shvaćati, da rat sada tek počinje i da ih čekaju teški, možda i nerješivi zadaci.

Humbert javlja smjesta Leclercu, da se nalazi u očajnom položaju, i traži pomoć. Generalni se kapetan međutim i sam nalazi u najtežoj vatri.

Toussaint je iznad Enneryja zaposjeo jake utvrđene položaje i dobro sakriven iza klisura i guštare čeka, kad će stati jurišati francuske garde.

Rochambeau osobno vodi svoje čete u navalu. Napoleonski vojnici jurišaju na dvjesta metara visoke položaje s nataknutim bodom bez ijednog hica. Triput im se izjalovio nasrtaj, redovi im se prorjeđuju, redom uzmiču niza strminu, povlače za sobom i nova pojačanja. Kad se uz brdo uzverao i četvrti val, zamuknula je vatra branitelja kao na zapovijed. Probili su se do jaraka, prazni su, Toussaint se povukao, još više gore, zakopao se još dublje u utrobu zemlje. Ne teži on za slavom, nije njemu glavno, da pobijedi Napoleonove garde. On hoće samo da im nanese što više gubitaka, da im uspori napredovanje, dok ne smalakšu i sami od sebe ne zapnu posve iscrpljeni.

Humbert sve upornije i hitnije vapi u pomoć. Leclerc napokon upućuje sve svoje snage pod Desfournauxom, Rochambeauom i Debelle-om proti pobjedonosnom Maurepasu. U isti mah nasrnuše na nj Francuzi sa svih strana. Tome jurišanju deset puta jačih snaga nije Maurepas kadar odoljeti. Ponudio je predaju.

Međutim je divizija Boudet zaposjela Port au Prince. Na vijest o tome dohujao je Dessalines poput oluje — ali stigao je prekasno. Deset je kilometara pred gradom skrenuo s puta i u luku pošao prema jugu put Léogana. Boudet zna, da je svaki pokret toga crnog tigra opasan, stoga je s dvije tisuće momaka upriličio na nj pravu hajku, kao da ga gone sami đavoli. Ali Dessalines je lukav, izmiče svakoj borbi. Spalio je grad i bez gubitaka se opet povukao na bregove. Boudet je nastavio hajku za neprijateljem, ne dopušta svojim vojnicima ni na čas da odahnu. Bregovi su visoki, prostrani, a na isušene se nizine slegla nesnosna žega. Bjeguncima nigdje ni

traga. Dessalines se još jednom stramputicom probio do svoga opustošenog grada Saint Marca i iz njega otvorio vatru na francuske fregate. Kad ga je dostigao Boudet, našao je opet razvaline grada prazne i još pustije. Ali već stižu vijesti, da Dessalines juriša na Port au Prince. Malena se posada od osam stotina ljudi, kojima su dohitale u pomoć još dvije stotine mornara s brodova, bori, ulaže svoje posljednje snage, da zadrži Fort Bizoton.

Kad je stigao Boudet, dogaralo je na drugoj strani nekoliko zaselaka, to je smjer Dessalinesova puta, njega je već odavna nestalo. On je ovim naglim prebacivanjem četa, krstareći uzduž i poprijeko po otoku poput nedostižnog vihora, mjesec dana mučio i gonio za sobom četvrtinu francuske vojske. Vojnici su bili toliko iscrpljeni, iznemogli, nesposobni da svladaju napore jesenskih operacija, koje su sada započele, da su izmoždeni i satrveni padali kao snoplje. Više nisu mogli izdržati.

Tada su Christophe i Dessalines svoje čete poveli k Toussaintu. U ratnom su vijeću jednoglasno zaključili, da će borbu nastaviti svim sredstvima.

DRAMA U CRÊTE A PIERROTU

Usred zemlje, na raskršću drumova između Capa i Port au Prince-a, leži iznad gorskih bujica rijeke Artebonite tvrđava Crête a Pierrot. Iznad nje čuvaju stražu strmi bokovi crnih brda Grands Cahos. Povijest te tvrđave pada još u doba, kad su otokom gospodarili Englezi, a bez sumnje je to neprijatno skrovište prvobitno bilo gnijezdo gusara. Kasnije su ga utvrdili nasipima, jarcima i podzemnim rovovima.

Toussaint je u nizu nekoliko godina uložio sav trud, da posve potajno ovdje izgradi snažnu, modernu tvrđavu, pravi tvrđavni sistem s jakim bedemima, prednjim položajima, vučjim jamama, španjolskim

jahačima i žičanim preprekama. Naoružao je sa šezdeset teških američkih topova i sagradio podzemna skloništa za tisuću i pet stotina vojnika. Toj se tvrđavi u krugu od nekoliko milja nisu smjeli približiti Francuzi, morali su je obilaziti teškim stramputicama. Odavle su im se crnci neprestano zalijetali u zaleđe njihove fronte. Odlučili su, da pod svaku cijenu unište to gnijezdo.

Ratno je vijeće obranu te tvrđave povjerilo Dessalinesu. Izabrali su mu tisuću i dvjesta u borbi najokorjelijih crnaca, koji su se imali boriti do zadnje kapi krvi. Francuzi su napokon stali sa svih strana prikupljati snage za opsadu te tvrđave, a uhode su javile, da sa sobom vuku i teške mužare.

Dessalines je posadu sakupio u dvorištu tvrđave. Svi su vojnici spremni za boj. Nemiran je projahao ispred ukočenih redova, strašno mu se iznakaženo lice trza, ne može da se smiri, kroz dalekozor promatra strmine i provalije naokolo po brdima, kao da nešto traži. Časnici stoje s izvučenim sabljama ispred svojih četa, jednolično odjekuju koraci straža po kamenim pločama bastiona. Iz daljine buči šum slapa, od vremena do vremena zatutnji mukli udarac, negdje se kamen skotrljao u ponor.

Dessalines zove k sebi redom pojedine vođe, sluša njihove izvještaje. Sve u redu, svi su zdravi, pedeset tisuća naboja, hrane za tri mjeseca, pričuvna zaliha suhoga mesa i dvopeka, a vode u tri zdenca za čitavo stoljeće.

Sad se Dessalines teško spustio sa svoga kljuseta. Pravi divljak, noge mu krive, zdepasta trupina, četverouglasta mu se lubanja zakopala među masivna ramena. Odora mu je pretijesna, otkopčao je gornja dugmeta, a ipak sopće kod svakog pokreta, koji je na oko spor i nezgrapan. Ali jedva je čvrsto stao na tlo i raširio noge, kad li mu energija stade sipati iskre. Jednim je zamahom strgnuo crvenu perjanicu, generalski znak, sa svoga zgnječenog šešira, i digao je u vis.

»Afričani, mi stojimo ovdje na bačvi baruta. Mi se nalazimo na mrtvoj straži Afrike nasuprot bijelim krvolocima, koji su već spremili okove, da nas prodaju u roblje i šibaju ognjem...« Nespretno je posve raskopčao kaput, bacio ga na zemlju, crvenu košulju iz pamuka potegnuo preko glave i gole je grudi isprsio pred tisuću i dvjesta crnaca, kojima se iz grudi otelo promuklo hroptanje. Mnogi od njih još pravo i ne znadu, što je ropstvo — ali ovdje su mu vidjeli posljedice... Brazgotine se iskrižale kao krivulje na uzorku kroja, a na prsima i leđima sjaji se veliko M.

»Hoćete li, da ta sramota zadesi i vas i vašu djecu?«

Odgovor je krik bijesa kao u jedan glas.

Dessalines navuče na sebe opet košulju i kaput.

»Ovo ovdje je Crête a Pierrot, srce San Dominga. To srce mora kucati, dok se iz njega ne iscijedi i zadnja kapljica krvi. Vi ste ta krv, o vama ovisi sve. Tko se boji, neka stupi naprijed, neka se nosi kući.«

Nitko se ne miče. Crne šake čvršće stišću kundake, škrguću veliki zubi, a tisuću je i dvjesta muškaračkih pluća požudno stalo udisati zrak, kao da bi htjeli naoštriti njuh.

»Dobro — nisam se prevario.«

Obratio se časnicima.

»Drugovi od garde i topništva — koji je među vama najmlađi?«

Istupio je visok crnac, svijetle kože, lijep mladić uska lica, plemenitih crta, crnih baršunastih očiju. Uspravio se kao atlet, oniskoga zapovjednika nadvisuje za tri glave.

»Poručnik Lamartinière od treće topničke pukovnije, osamnaest godina i tri mjeseca«, odrezao je jasnim glasom.

»Lamartinière, ti si mulat...«

Mladićevo je lice potamnjelo.

»Nisam, generale, ja sam čisti Afričanin. Naše pleme ima svjetliju put nego drugi. Moji su roditelji bili robovi na Beauharnaisovom posjedu.«

»Afričani! Evo vam novoga zapovjednika! On će me zamjenjivati. Bubnjari, zabubnjajte paradni marš!«

Bubnji zabubnjaše, glazba zasvira, svečano joj se lome zvuci o tvrde stijene, dižu se put žarkog plavog neba, odjekuje pjesma francuske revolucije, marseljeza. Refrain su zapjevali svi:

»Aux armes, citoyens — formez vos bataillons!«

A kad je Dessalines mladiću za šešir zataknuo svoju generalsku perjanicu, zamahali su vojnici puškama i zastavama:

»Vive Dessalines! Vive Lamartinière!«

Dessalines podiže ruku. Smjesta je umuknula glazba, redovi se izravnali, nastala je tišina.

»Ja ostavljam tvrđavu, idem k prednjim stražama, ususret neprijatelju, da vidim te glasovite mužare. — Stotinu vojnika neka istupi naprijed, ali samo od garde i samo neoženjeni — «

Stotina se skupila iza njega.

»Lamartinière, ti znadeš, što od tebe očekujem. Sav San Domingo, sva Amerika upire oči u tebe.«

Pružio mu je ruku.

Pola sata su kasnije otvorili vrata. Dessalines je sa svojom stotinom skrovitim i vijugavim puteljcima neopažen dospio do prednjih straža, a onda se izgubio u gudurama Cahosa.

Život se u tvrđavi odvija svojim strogo propisanim redom. Topnici stoje spremni oko topova, straže odmjerenim korakom koračaju iza bedema i po nadsvođenim hodnicima. Nigdje se ništa ne miče. Žega je kao kvočka pritisla crne i gole stjenurine, daleko negdje šumi slap. Ophodnje nose u vanjske utvrde vodu i hranu. Ni tamo nema ništa novoga.

Trećega dana iznebuha uzbuna. Dojurio je vijesnik na konju. Na straži broj šest uzdigao se crven barjak, iščeznuo, opet se pojavio, triput se ponovio znak.

Trubači su zatrubili zapovijedi.

»Sva momčad k topovima! Nabijaj! Pješaci u kule!«

Lamartinière zuri kroz dalekozor, oko njega čekaju spremni časnici, glasnici, trubači.

Napokon je zatutnjila grmljavina između brdina, negdje s boka, jeka je razasula svoje valove poput tuče kamenja po onim udubinama u tisuću varijacija.

»Dolaze — to su salve — ispraznite predstraže — svi neka se povuku u glavnu utvrdu — !«

Signalizator maše zastavicama, zaječala su tri znaka trubom. Malo se časaka iza toga otvaraju vrata, propuštaju vojnike iz prednjih rovova i zaklona.

Vatra postaje sve žešća, neprestano grme hici, štekću puške.

Lamartinière skida s očiju dalekozor, protire oči, što je to?

Ta to se približuju crnci u raštrkanim rojevima, skaču od kamena do kamena, eno i Dessalinesa — Lamartinière ga prepoznaje po hodu...

»Ta oni trče ravno pred ždrijelo naših topova — sad su stigli do vanjske utvrde broj deset — zbijaju redove — a eno Francuza — prodiru naprijed s nataknutim bodom — eno ih i s lijeva — dvije pukovnije — tisuću metara — devet stotina — Dessalines zalazi iza straže broj šest — sad je na otvorenoj čistini — Francuzi se skupljaju — to bi moglo biti barem deset pukovnija —«

Lamartinière bulji u zemlju, vatra je popustila, polako i sabrano stao je brojiti, do trideset — odjednom se iz tisuće grla prolomilo gromko hura!

Topnici se prilijepili uz svoje topove — zašto ne daje zapovijedi, da se puca? Napetost je već nesnosna: Francuzi skaču sve bliže, već ih razabiru prostim okom, modri kaputi, zeleni kaputi, bodovi blistaju, eno tamo trče generali i časnici sa zlatnim gajtanima — zašto još uvijek nema zapovijedi, da se otvori vatra?

Dessalines međutim stupa polako otvorenim zaravankom, točno i sigurno kao na vježbi — pušta Francuze, da mu se približe.

Lamartinière otire znoj s čela.

»Glazba neka zasvira — «

Francuzi se snebivaju, kad su iznenada čuli zvukove svoje pjesme — zaustavljaju se zabezeknuti — ali časnici urliču, trče pred redove — na jednom su mjestu deset momaka natjerali, da skoče u prekrivenu jamu, na drugom gone šaku ljudi, da se provuče kroz žičane zapreke — a ispred njih odmiču crnci, polako skaču krivudajući — Francuzi se sve više gomilaju pred nasipima, napokon su prvi izbili na čistinu, glasno vičući jurnuli su za Dessalinesom i njegovom stotinom...

Eno ispred njih se izdiže tvrđava, priljubila se uz tlo kao kakva gromada, nijema je, siguran plijen. Sad će otvoriti vrata, da propuste crnce — a oni će za njima nasrnuti, probit će se divljim jurišem...

Dessalines se sa svojom četom približio toliko, da mu Lamartinière već vidi krezuba usta — od velikog su jarka udaljeni još deset — još šest — još tri koraka, — prva francuska taneta već praše po zidinama, a što ono radi Dessalines? Zaustavio se, okrenuo k neprijatelju, — sad su stigli do ruba jame —

Francuzi zure u prazninu, spopada ih užas, nije to bez vraga — crnci su se jednim skokom bacili u jarak, nestalo ih sa zemlje —

A u istom je času Lamartinière zavitlao rukama, tijelo kao da mu se proteglo — ali glas mu samo hriplje: — Pali na stotinu metara! —

Zemlja se zatresla, zagrmilo je kao urnebes, a lavina je smrti zasula francusku frontu.

Paklenska kiša olova razbija juriš, europske se pukovnije uskolebale, polegle su bez ikakva zaklona po goloj zemlji, bježe glavom bez obzira, propadaju u vučje jame, nabadaju se na kolce, zalijeću se u mreže bodljikave žice, željezno im trnje para meso s tijela...

Dessalines puže iz jarka, smije se, vrata se tvrđave otvaraju, on grli Lamartinièra.

»A sada udri po njima — provalimo iz tvrđave — gonimo ih — uhvatite mi Boudeta — «

Jednim je mahom utihnula vatra. Pet stotina je crnaca ostavilo tvrđavu, pošlo u potjeru za Francuzima. Gone ih pred sobom kao zecove gotovo sve do Leclercovih predstraža.

Ta ga je navala stajala tisuću i pet stotina mrtvih, među njima su pala i dva generala.

Leclerc se uspjenio od bijesa. Zapovjedio je Debelle-u, da smjesta prijeđe u protunavalu. Debelle goni naprijed svoje čete, predstraže javljaju, da su naišle na neprijateljske snage, hici praskaju — sa svih strana pljušti vatra. Francuzi se protiskuju naprijed, nestrpljivo čekaju, da izbiju iz šume... eno crnaca — Debelle sav gori od častohleplja, sad će oprati ljagu, Boudeta osramotiti pred generalnim kapetanom — udri dakle, da sve praši! I opet se ponavlja ista igra. Francuzi se muče, da se probiju kroz zapreke, Dessalines ih opet mami za sobom, odjednom ga nestaje, kao da ga je progutala zemlja, a Francuzi po drugiput stoje u klupku bez zaklona pred tvrdim zidinama Crête a Pierrota, koje su iznebuha razjapila svoja ždrijela i stale sve nemilosrdno kositi.

U ovom je drugom neuspjelom jurišu Leclerc izgubio tisuću ljudi, poginuo je i jedan general, a drugi dopao teških rana.

Sad je tek generalni kapetan odlučio, da započne opsadu. Ali preslab je, a da bi smio i pomisliti na novi juriš. A ni Pétion, koji je poslije Rigaudova poraza svršio topničku školu u Parisu, ne može naprijed sa svojim baterijama mužara, zapele su u močvarama, ne može da ih istegli na strme obronke. Nema ni Rochambeaua. Već tri sedmice goni naokolo nekoliko crnačkih bataljuna, jer su mu uhode javile, da se kod njih nalazi glavom Toussaint Louverture. Rochambeau se do ludila zanio mišlju, da će uhvatiti

i na sablje raznijeti svoga najljućega neprijatelja, koga mrzi kao što nikoga ne mrzi na svijetu. Stoga ne da svojim ljudima da odahnu ni danju ni noću. Odjeća i obuća im se na tijelu raspala u krpe, već tri sedmice nisu vidjeli ni postelje, ni kruha, ni duhana — neprestano se veru po brdima, šuljaju po guštarama, gaze po barama, lutaju gudurama, kojima još nikada nije stupala ljudska noga. Naprijed, natrag, opet naprijed, opet natrag, prohajkali su pola San Dominga.

A Toussaint međutim sjedi u sjevernom kutu, između Capa i Grande Rivière, organizira otpor, naoružava svoje vojnike, buni seljake, iz zasjede napada Leclercove veze između fronte i mora, otimlje mu hranu i municiju, diže u zrak sve mostove, razara ceste.

Konačno se opametio i Rochambeau, kad su mu se stali buniti još preostali vojnici, siti toga ludoga lutanja, a i vijesti mu nesumnjivo potvrđuju, da je Toussaint već odavna umaknuo. Osim toga traži i generalni kapetan, da mu se pridruži pred juriš na Crête a Pierrot.

Izvidnici napokon javljaju, da se Francuzi primiču sa svih strana. Sva vojska, preko deset tisuća vojnika, s teškim i lakim baterijama oprezno napreduje sve bliže. Dessalines predaje sada posvema zapovjedništvo hrabrome Lamartinièru, a sam se probija u brda prema jugu, gdje je kao iz zemlje iščarao novu vojsku.

Sedmicu su dana iza toga Francuzi postavili svoje topove u položaje i stali bombardirati prednje utvrde, ali u njima nije već bilo nikoga. Crnci otvaraju vatru samo onda, kad jurišni vodovi ispužu iz jaraka. Ali iza toga kao da se razbjesnio sam pakao. Tvrđava leži na visokoj ravnici, vatrom može da obaspe sve naokolo na nekoliko milja. Visovi su oko nje prestrmi, a da bi na njih mogli izvući topove. Leclerc je odlučio, da gladom skrši posadu. Ali Lamartinière svakog dana u podne priređuje koncerat, pukovnijska glazba svira vesele komade, a na kraju uvijek mar-

seljezu. Dojam na francuske vojnike nije izostao. Jedne je spopala čežnja za domovinom, drugi već kunu, što ih muče, a neprijatelj im se ruga. Ali sve u potaji zaokuplja misao, zašto se uopće bore. Polako je i najglupljemu sinulo u mozgu, da se bore proti republikašima, koji nisu ništa skrivili, samo im je jadnicima koža crna, a ne bijela. A oni su odrezani od domovine, hrana je iz dana u dan sve gora, izbila je groznica i kolera, noći su žarke, da ne možeš disati, a danju pljušti kiša kao iz kabla. Francuzi sve više gube strpljivost, a i Rochambeau zapada malo po malo u očaj. Pogotovo kad je bilo očito, da je Toussaint zamislio smionu, upravo napoleonsku osnovu, kako će svu vojsku odrezati od mora i zgnječiti je između Crête a Pierrota i svojih garda.

Leclerc već dva mjeseca leži pred tvrđavom, kojoj ne može da probije bedeme, kojoj ne može da ušutka topove.

Ali napokon su dovukli teške mužare. Pétion sam ispaljuje prvi hitac. A onda su topovi tri dana i tri noći neprestano sipali bubnjarsku vatru na Crête a Pierrot. Od šesnaest je baterija pet zašutjelo, a druge odgovaraju samo u dugim vremenskim razmacima. Ali glazba svira svakog dana.

Lamartinière je sakupio momčad — ostalo mu je još samo šest stotina boraca. Iznemogli su, samo što ne padaju, a i napola gladni. Bez prestanka zapljuskuju granate bedeme, nalik na crne vodoskoke razvitlava se zemlja i kamenje. Svuda se cijedi i lijepi krv, mrtvaci leže, ranjenici jauču.

»Afričani, kucnuo je posljednji sat, sat odluke — razbijte preostale topove, dignite u zrak barutane, zaspite zdence. Onda legnite na počinak u najdonje kazemate —- u tri ćemo vas sata probuditi, svaki neka ponese municije koliko više može, zbor je kod sjevernih vrata — svi da ste tihi kao miševi — nataknite na puške bodove — «

Točno u tri sata bude časnici redom vojnike — deset minuta kasnije stoje crne čete iza vrata — tada se pojavi Lamartinière s upaljenom zubljom — otrčao je do južnih vrata, nestao u podzemlju, za čas se vratio, izvukao mač — . Na istoku je zora rumenilom osula nebo, jutarnji je vjetar zviždukao oko bridova zidina, lijeno se vuklo vrijeme — tada se utrobi zemlje oteo dubok uzdah — sve se zadrmalo — momci su zateturali, jedan hvata čvrsto drugoga, da ne padne od potresa — velika je barutana odletjela u zrak — a u isti su mah najbliži gurnuli vrata, skočili u prvi jarak, opet se uzverali na nasip, jednim se zamahom prebacili preko njega — ni glasa im ne čuješ s usana — bosi su, gmižu po udubinama terena — detonacije tutnje bez prestanka — bačve se redom rasprskuju — Lamartinière vidi već francuske rovove — čuje i zapovijedi — iza njega izbijaju iz kula i bastiona tvrđave crveni jezici plamena — svoj je udar uperio ravno u koljeno između Rochambeauovih i Debelle-ovih pukovnija, tamo je slučajno otkrio nezaposjednut prostor od kakvih dvadeset metara — crnci jure ravno za njim — na šeširu mu se sjaji perjanica — šest stotina se noževa zabilo među Francuze, koji uplašeni bježe što ih noge nose, neodjeveni, još pospani — zaludu se deru časnici, eksplozije su sve budne odmamile k južnom sektoru — tamo već gruvaju topovi — čete se spremile za obranu — a ispred sjevernih se vrata razbjesnilo divljačko klanje, prsa o prsa.

Sat su kasnije crnci već zamakli u šumu, koja ih štiti. O travu otiru krv s noževa. Ponekoji su se dočepali kakve rane, brzo ih povezuju. Lamartinière ima uza se jednog francuskog liječnika, koji je dršćući od straha zajedno s crncima sudjelovao pri proboju i preživio ga.

Lamartinière ga potrepta po ramenu:

»Gospodine profesore, vaš je susret s vašim zemljacima bio prilično žestok — ali sad ćemo se naskoro opet pristojno najesti — barem ćete kasnije moći štošta pripovijedati, kad se opet vratite u Paris . . .«

Gospodin je profesor poslušao savjet svoga neželjenog gostoprimca i napisao što više jednu knjižicu. U njoj priča taj prirodoslovac, kako sam sebe nazivlje, pun jeze o životu crnaca u tvrđavi, kako su gladovali i krvavo ginuli. S njim su postupali dosta bezobzirno, čitav je dan morao raditi u bolnici u podzemnom zakloništu, zaštićenom od granata, nikad nije smio na svježi zrak. A one noći proboja kroz neprijateljske — ali za nj spasonosne — redove Francuza — nikada je ne će zaboraviti!

Ali javio se i drugi očevidac — Pamphile de Lacroix, koji je pred Crête a Pierrotom bio zapovjednik divizije. On nam je ostavio izvrsno i objektivno djelo o borbama na San Domingu, a opširno je opisao i junačka djela Lamartinière-a.

»Proboj je zapovjednika Crête a Pierrota vanredan vojnički pothvat. Mi smo opkolili tvrđavu s preko dvanaest tisuća europskih garda. Dva mjeseca nije dospjela u tvrđavu ni mrvica kruha, ni kap vode. Branitelji su gladovali, a ponestalo im je i povoja. Na koncu ih je preostalo samo šest stotina. Pa ipak je crnom zapovjedniku pošlo za rukom da nas prevari. On je spasio sebe i polovicu svoje posade, a nama ostavio samo mrtvace i razvaljene topove. Naši su gubici bili tako teški, da nas je generalni kapetan zaklinjao, da ih zatajimo, a i on je sam sastavio lažne službene izvještaje.«

Francuski su gubici kod te opsade dosegli pet tisuća mrtvih, a isto ih je toliko ležalo bolesnih ili ranjenih po bolnicama.

A to je bio tek početak ratovanja. Što su Francuzi dublje kušali prodrijeti u unutrašnjost otoka, to je neprohodniji i pustiji bivao teren. Zapinjali su u prašumama, močvarama i brdinama. Groznica i kolera nemilosrdno je harala u njihovim redovima.

Neprijatelj je međutim prikupljao sve nove snage.

Sve je slavilo junačke branitelje Crête a Pierrota. Ta je pobjeda izmamila iz koliba i posljednje crnce.

Leclerc goni u svom očaju još posljednjeg neranjenog generala Hardyja, da slomi Toussainta. Ali i njega je Toussaint zavaravao kao i Rochambeaua. I Hardy je za njim pojurio kao i Rochambeau. Žene su i starci po selima dobro upućeni, najpripravnije mu daju naputke — Hardy tri sedmice luta u krugu, na kraju je iznemogao i satrven od groznice stigao do Verettesa, odakle je započeo svoju hajku, a da nigdje nije naišao na trag Toussaintu.

Toussaint je dotle natrag osvojio tvrđavu Marmelade, gdje je sakrio čitava skladišta oružja. Njim je naoružao miliciju.

Njegova je energija neslomljena, njegov gromki glas dopire i u posljednji kutić te zaplašene zemlje, koja gori. Na njegov se poklik »sloboda ili smrt« svuda bude bivši robovi. Narod ustaje, da srne u posljednji juriš.

TOUSSAINTOVA TRAGEDIJA

Veći dio prve ekspedicione vojske leži pod žarkom zemljom San Dominga. To su vojnici, koje je Napoleon vodio od pobjede do pobjede, a pred bajunetama se crnaca slomila njihova snaga. Leclerc sav u strahu jedva čeka, kad će stići pojačanja. Malo po malo počinje u svojim izvještajima priznavati istinu... da je ta zemlja pravi pakao, koji proždire ljude, a i on sam teško svladava napore i groznicu. Ali Napoleon ostaje tvrda srca, kori nesposobnoga generala. Goni ga, da bude energičan, da postupa bez ikakvog obzira, da se posluži izdajstvom i varkom, savjetuje mu, da se lati bilo kakvog sredstva.

»Ja želim, da s ramena crnaca nestane epauleta!«

Sav se pjeni od bijesa, povrijeđena mu je vojnička čast. Toussainta nazivlje razbojnikom, a njegove vojnike hajducima i skitnicama.

Leclerc međutim stoji nemoćan na rubu toga pakla i smrvljen mora da gleda, kako crni seljaci ostavljaju

kuću i kućište, čim se pojave francuske čete, ali čas zatim iz zasjede kose vatrom iznemogle mu vojnike. Narod je San Dominga shvatio, da je na kocki sloboda. Toussaint upućuje letacima sav otok, da je francuska republika po drugim kolonijama krvavim nasiljem slobodne crnce sputala ropskim lancima i većim ih dijelom poklala. Na dnevnom su redu napadaji iz zasjede, atentati, paleži. Stražama izvan tabora prijeti sigurna smrt. Fronta se toliko rastegla i ispretrgala, da polovicu četa trebaju samo za čuvanje cesta i skladišta. A te im čete dakako nedostaju u borbama, koje bez prestanka mrve francuske snage.

Stoga Leclerc traži ponovo spasa u prokušanom sredstvu političkog zavaravanja, te mjesto granatama zasiplje narod i Toussaintove generale proglasima i obećanjima.

Rochambeau šalje generalu Charlesu Belairu laskavo pismo, kuša, ne bi li ga sklonuo na izdajstvo. Ali Belair je vjeran Toussaintu, odgovara, da je svome vojskovođi bio odan i u danima sreće, a pogotovo će mu to biti u danima nesreće. Pismo je generala Rochambeaua hitno poslao Toussaintu, a priložio mu i prijepis svog odgovora. Isto je to učinio i sa svim drugim pismima, koje su mu i dalje slali Francuzi, ali na njih nije više ni odgovarao.

Ali Dessalines, Belairov poglavar, mučen zavišću nastoji, ne bi li toga hrabrog vojnika osumnjičio u očima vrhovnog zapovjednika. I on piše Toussaintu, optužuje Belaira, da je izdajica, da ne sluša njegove zapovijedi, da je usprkos strogoj zabrani stupio u veze s neprijateljskim generalom Rochambeauom. Na koncu je stao tvrditi, da je ušao u trag Belairovim tajnim pripremama: on će u zgodnom času sa svojim četama prebjeći neprijatelju.

Optuženi se sada sa svoje strane pritužio, da ga Dessalines ponizuje i gdjegod može šikanira, te zamolio, da ga premjeste. Toussaint točno poznaje Belairov značaj, ne vjeruje Dessalinesovim objedama,

pogotovo jer mu je Belair slao neotvorena francuska pisma. Belairu je povjerio drugo zapovjedništvo, samo da sačuva jedinstvo i slogu u crnačkoj vojsci, ono što je u ovim odlučnim časovima smatrao najvažnijim. Sve je uredio tako, da ne povrijedi Belaira. Ali ni ove nesuglasice ne krše Toussaintovu energiju. Mobilizirao je sve što je mogao, samo da pojača otpor. Toussaint je tvrdo provodio svoju osnovu: uništavao je neprijatelja napadajima i groznicom. Tada mu jednog dana donesoše pismo generala Boudeta: generalni kapetan želi smjesta povesti pregovore, da što prije dokrajči ovaj rat, koji je zapravo samo posljedica nesporazuma.

Toussaint je generalu Boudetu zahvalio, što se dao na taj korak, ali na sadržaj se pisma nije ni osvrnuo. Njušio je, da dolazi razdoblje velikih kiša, a s njim i groznica. Sada može mirno čekati.

Sedmicu je dana kasnije stiglo pismo, napisano Leclercovom rukom: generalni ga kapetan zaklinje u ime domovine, da učini kraj ratnim užasima. Istovremeno mu je pisao i general Fressinet, koji je pod Laveauxom služio u generalštabu vojske na San Domingu i bio Toussaintov prijatelj, trudeći se, da u njem rasprši sve sumnje u Leclercovo poštenje.

Ali crni general ostaje čvrst i odgovara, da on nije kriv ovome ratu.

»Ništa nije bilo lakše, nego li izbjeći tome klanju, tome pustošenju, tim žrtvama. Moj je položaj neuzdrman i na bojištu i u srcu moga naroda. Čvrsto sam odlučio ili da pobijedim ili da slavno propanem. Ali ipak moram reći, da sam spreman prihvatiti mir, koji bi za mene bio častan i sazdan na temeljima pune ravnopravnosti.«

Već pri početku ovih uvodnih pregovora sastao se general Cristophe posredstvom jednog dobrog prijatelja sa samim Leclercom, a rezultat je toga sastanka bio obećanje, da će crne pukovnije biti uvrštene u redove francuske vojske. Nakon toga se izdajstva Christophe sav u strahu uputio u Grande Rivière.

Kad tamo nije našao Toussainta, pošao je u njegov glavni stan u Marmelade. Ni tu nije našao generala, koji se nalazio kod prednjih straža. Ali čim je čuo, da je došao Christophe, požurio se u tvrđavu.

Christophe mu je stao bezazleno pričati o svome sastanku s Leclercom:

»Francuz je sav očajan. Uvidio je, da je napravio veliku glupost, kaje se: Ja sam mu rekao, da je sam svemu kriv. Ali nije nikako htio popustiti, poslao je mene k tebi, zato sam i došao, da s tobom raspravim o prijedlozima za mir i primirje.«

Christophe je govorio bez kraja i konca. Toussaint nije ništa odgovarao, pozorno ga slušao, kao da čeka, ne će li saznati nešto bitno. Ali Christophe je zatajio ono bitno, da je već naime izdao svoga prijatelja.

Toussaint se digao i oštrim pogledom promjerio Christophe-a od glave do pete. Došao je Dessalines i stao pripovijedati o nekakvoj pustolovini, koju je doživio na jednom izvidničkom pohodu. Ali kad je zagrmio Toussaint, prošla ga je dobra voljica.

»Christophe, tko ti je dopustio, da stupiš u vezu s neprijateljem i da s njim pregovaraš? Ne ću da čujem ni riječi isprike! Zabranjujem ti jednom zauvijek, da bez moje privole poduzmeš ma bilo što, što bi moglo pomrsiti moje račune. Varaš se, ako misliš, da ja ovisim o tvojoj milosti! U vojsci ima dosta zaslužnih generala, koje bih mogao postaviti na tvoje mjesto. Tvoj se postupak kosi sa svakom disciplinom. Zapovijedam ti, da se smjesta vratiš k mojim pukovnijama. Ja ću prekosjutra pregledati tvoje čete.«

Christophe je nijemo i nepomično saslušao te gorke riječi, a pred sam je odlazak neopazice stavio na Taussaintov stol jedno pismo.

Bilo je to pismo od Leclerca.

Toussaint ga je digao sa stola, neodlučno ga gledao. Ali nije ga otvorio, nego stao s Dessalinesom i drugim časnicima govoriti o idućoj navali. Pismo je

iščezlo pod hrpom spisa, a pojavilo se slučajno tek prekosjutra.

Toussaint ga pročita. Najprije se čudi, a onda razgnjevi, gnjev u njem izaziva aktivnost. Smjesta sazivlje ratno vijeće i izdaje strogi nalog, da generala Christophe-a smjesta pozovu u glavni stan.

Christophe to odbija i izjavljuje, da su događaji jači nego njegove želje: kad se je vratio iz glavnog stana i stanovništvu Capa saopćio, da je sklopljen mir, vratilo se ono velikim dijelom u grad. On je međutim u ime Toussainta predao Francuzima područje Limbé i Port Français.

Sad su se javili i časnici različitih odsjeka i pritužili se glavnom stanu, da su prevareni i da očekuju naloge vrhovnog zapovjedništva.

Toussaint se našao pred najtežom odlukom u svom životu. Njegov generalštab ne zna što da učini. Nitko ne može da shvati Christophe-ovo izdajstvo: on je razorio glavni grad San Dominga, Francuzima nanio najteže gubitke, progonio ih i napadao ljutom mržnjom, gdje je samo mogao. A sada je odjednom okrenuo vjerom, i to u času, kad je već bilo očito, da je uspjeh na njihovoj strani, kad je Francuze skršila groznica, epidemija i pobjeda crnaca.

To je izdajstvo u svim časnicima izazvalo najveće ogorčenje. Vojnici se sakupili pred Toussaintovim šatorom i uvjeravali ga, da su mu vjerni i odani. Redom prolaze ispred njega pukovnije, mašu puškama. Iz svake duše iskreno odjekuje poklik: »Smrt ili sloboda, Toussaint je otac pobjede!«

Ali kobne se vijesti gomilaju sa svih strana. Francuzi su zaposjeli Mornet. Dondon uskraćuje poslušnost Christophe-u, posada se bori.

Tada se prenuo Toussaint.

»Izdajstvo nas generala Christophe-a teško pogađa. Ali ja znam, da će na moj poziv stotinu tisuća pohrliti pod moje zastave. Bog je s nama, narod je proti Francuzima. Idemo u borbu!«

Sad je tek u crncima planuo pravi fanatizam. Oni njuše, da je kucnuo čas najveće opasnosti. Zaurlali su od mržnje i želje za pobjedom. S četiri je tisuće vojnika pošao put Grande Rivière, gdje se nalazi sakriveno najveće skladište oružja i streljiva. Pet stotina je glasnika razaslao po zemlji, da opozove sve Christophe-ove naredbe i da mase pozove na borbu za obranu u Grande Rivière. Ti su glasnici zašli i na španjolsko područje, odmah se digao na noge sav narod, nagrnuo sa svih strana kao povorka crnih mrava, da primi puške, baruta i olova.

Leclerc se skamenio od čuda gledajući taj pokret. Napoleon postupa s njim nemilosrdno kao nikada prije. Ne da mu ni novaca, ni novih četa, ni hrane, a što je najgore ni lijekova!

Vrag i sotona, sad mora da se nagodi s protivnikom! Pokušao je sve, ali mu ne preostade drugo nego da popusti. Pisao je dakle Toussaintu:

»Generale, okanimo se toga besmislenoga klanja. Ja Vam predlažem ovo: Vi ćete kao i prije ostati guverner i vrhovni zapovjednik kolonijalne vojske na San Domingu. Svi će Vaši časnici zadržati svoju čast. Ja ću ostati na San Domingu kao zastupnik francuske vlade i pripomoći u radu oko obnove zemlje. Kunem Vam se Bogom, da ću poštivati slobodu i samostalnost naroda na San Domingu.

Leclerc, generalni kapetan.«

Sad mu tek odgovara Toussaint:

»Generalni kapetane! Primam Vaše obećanje, da će biti zajamčena samostalnost mome narodu i nepromijenjeno stanje moje vojske. Što se pak mene tiče, ja se moram odreći svih časti. Ja se želim povući u privatni život i baviti se samo ratarstvom u Enneryju.

Toussaint Louverture.«

Sporazumjeli su se, da će se sastati na podnožju mornetskih brda, osam do devet milja ispred Capa.

Ali već je Toussaintu doprlo do ušiju, kako Francuzi svuda pričaju, da se on od straha pred generalnim kapetanom ne usuđuje doći u grad. Čim je to dočuo Toussaint, smjesta je odlučio, da još prije utanačenog roka pođe ravno u Cap.

Pratio ga je sin Isaac, pukovnik Gabart, konjanički kapetan Morisset, nekoliko pobočnika, viših časnika i eskadron dragona. Kad je ostavljao Marmelade, donio mu je jedan časnik Leclercovo pismo, u kome mu ovaj javlja, da je između Francuske i Engleske sklopljen mir.

Predstraže su ga generala Fressineta dočekale sa svim vojničkim počastima, glazba je zasvirala pozdravni marš, čete su stale na pozdrav, časnici izvukli sablje, zastave se spustile. Sam mu je Fressinet pohitao ususret, zagrlio ga i sav se rastapao od veselja, što su se opet sastali. Četiri se sata zadržao u razgovoru sa svojim starim prijateljem, a onda je zajedno s njim odjahao dalje u grad.

Narod je jatimice istrčao pred grad i klicao mu kao ono za najsretnijih mu dana.

Francuzi se snebivaju, a pogotovo general Leclerc, koji je toga dana objedovao na brodu kapetana Magona, kad je Toussaint na čelu svoje pratnje, okružen golemim mnoštvom svijeta dojahao u Cap. U zgradi ga glavnoga stana dočekaše generali Hardy i Debelle, povedoše ga u veliku dvoranu za primanje. Pozdravljaju ga topovi s utvrda i ratnih brodova. Sav je narod ushićen, skuplja se pred kućom generalnog kapetana, da pozdravi svoga poglavicu. Sve su sobe pune časnika i gradskih činovnika. Leclerc se požurio, teškom se mukom progurao kroz mnoštvo do sobe, u kojoj sjedi za stolom Toussaint s francuskim generalima. Leclerc je blijed, lice mu upalo i mršavo. Bez riječi pruža ruke, a Toussaint ustaje. Obojica odilaze u drugu sobu. Francuz silom posadi crnca do sebe na divan i dugo ga promatra nijemo, ne može se snaći.

To je dakle taj zagonetni muž, koga sav svijet naziva crnim Napoleonom. Njegova radost, koju je silom htio zatajiti, stade se pred tim tvrdim licem, duboko naboranim, snažno izbočenim čelom malo po

malo pretvarati u tjeskobni strah. Nada se, da će ga spasiti njegova diplomacija. Već sluti, da toga muža ne će lako nadmudriti.

Konačno se snašao.

»Moram vam priznati, da se divim vašoj hrabrosti! Ja imam u vas neograničeno povjerenje. Naša će pomirba pomoći ovoj bijednoj zemlji, da opet procvate. Mir, koji zahvaljujemo vama, osnovan na redu i spokojstvu, temeljima zadovoljstvu i slobodi svega svijeta, bit će nerazoriv.«

Crnac sluša strpljivo i uljudno te fraze, ali prelazi preko njih, kao da ne znače ništa. On želi tome bijelcu čupave brade dokazati samo jedno: da doista ne poznaje straha.

»Narod se San Dominga ne bi nikada opro Francuskoj, da ste nam vi unaprijed najavili vaš dolazak. Naši bi topovi bili zagruvali, samo da pozdrave izaslanika jedne velike vlasti, vaš bi dolazak bili uveličali svečani krijesovi mjesto garišta i ruševina naših gradova. Ta vi ste znali, da se ja nalazim u Santo Domingo, a imali ste dovoljno vremena, da me prije obavijestite. General vas je Christophe nekoliko puta zamolio, da pričekate, dok mene obavijesti o dolasku francuske flote. Vi ste mirne duše mogli udovoljiti toj molbi, a ne čitav narod natjerati u očaj i svoje čete izložiti našem oružju.«

Leclerc morade progutati taj ukor. Progovorio je upravo poniznim glasom:

»Ja se kao zet prvoga konzula i kao zapovjednik jednoga dijela francuske vojske nisam mogao poniziti pred jednim brigadnim generalom.«

Toussaint međutim više cijeni razbor nego li pitanja etikete.

»Ta vi ste čekali četiri dana, pa da ste pričekali još koji dan, od toga se zaista ne bi bila okrnjila vaša čast. Pogotovo kad vam je bila povjerena miroljubiva misija!«

»Pravo vi govorite, danas to uviđam. Ali onda nisam bio gospodar nad samim sobom. Ali ostavimo

prošlost, veselimo se miru. Vaš sin, vaši časnici, a isto tako moji generali i časnici neka budu svjedoci našem pomirenju.«

Leclerc sam otvori vrata i pozove sve nazočne u dvorani, da dođu u sobu.

»Gospodo, vi vidite, da sam pružio ruku guverneru San Dominga i da je stiščem od srca. Držeći ovu ruku, kunem se, da ću poštivati slobodu naroda na San Domingu i da ne ću dirati u organizaciju njegove vojske. Obećajem, da ću generale Belaira, Christophe-a i Verneta u njihovu položaju priznati u toj vojsci.«

Tu ga prekide Toussaint:

»Generalni kapetane, smijem li vas podsjetiti, da i mojem generalu Dessalinesu pripada pravo na isti postupak.«

Kad je palo to ime, pocrvenio je Leclerc kao rak, energično zatresao glavom. Razljutio se.

»Žalim, ali tu moram učiniti izuzetak. Svoje vojske ne mogu okaljati imenom toga čovjeka i moram vas zamoliti, da odustanete od toga zahtjeva.«

Toussaint uze u ruku svoj šešir i nakloni se.

»Generalni kapetane, i ja žalim, ali podnipošto ne mogu ostaviti na cjedilu moga najboljeg generala. Mi stojimo i padamo zajedno. Nema te sile na svijetu, koja bi me mogla prisiliti, da njega izdam.«

Tjeskobna šutnja nastade u dvorani. Leclerc stade nervozno griskati usne, Boudet i Fressinet opominju ga oštrim riječima.

»Neka bude, preuzimam i toga gospodina u francusku vojsku. Jesmo li se dakle složili?«

U tom trenu bane u sobu ljepušno crnče od kojih dvanaest godina i progura se kroz tu skupinu ljudi glasno vičući. To je Toussaintovo najmlađe dijete, koje je nakon dugih lutanja konačno našlo oca. Jecajući bacilo se generalu u naručaj, a on ga privija nježno k sebi i cjeliva. Ne pušta ga više, prizor postaje ganutljiv, uzveličava mir.

Toussaint se još istoga dana vratio do predstraža generala Fressineta i prenoćio u njegovu taboru.

Idući su mu dani bili možda najteži u svem životu: došao je čas rastanka od vjernih mu četa. Toussaint ne može da smogne riječi. Vojnici plaču. Dessalines i Belair dobili su nalog, da se s ostacima svojih pukovnija stave na službu Francuzima.

*

* *

Kad se Toussaint oprostio od četa i raspustio svoje pukovnije, ostavio je bez oklijevanja sve javne poslove i iščeznuo na svojim oranicama u Enneryju. Tu je nekoliko mjeseci proživio kao otac obitelji, privatnik, posve se odrekavši ostaloga svijeta. Europljani, crnci, generali i časnici francuske vojske dolaze, da vide toga glasovitog muža, da se s njim porazgovore. Sve ih on jednako prijazno prima i gostoljubivo dočekuje. Bez straha i u miru živi ovdje u krugu svoje obitelji. Mnogo jaše i često obilazi nedaleku posadu, koja mu svaki put iskazuje vojničke počasti. Sad je opet stari »papa« Toussaint.

Leclercu su napori od ratovanja podrovali zdravlje, a groznica mu se uvukla u kosti. Stoga je pošao na otok La Tortue, sjeverno od Capa, da se tamo oporavi na svježem morskom zraku. Ali ispod zemlje prede mrežu nevidljivih spletaka, da što prije makne s puta mrskog, nepobijeđenog protivnika. Kod pomisli, da bi taj čovjek iz onoga svoga mira i osamljenosti jednog dana mogao opet osvanuti na površini, spopada ga drhtavica. Doklegod je on na životu, nema njemu mira, pošto poto — njega mora nestati. Ali budući da ne nalazi ništa, zbog čega bi ga mogao optužiti, posiže za izmišljotinama, sumnjičenjima, a na koncu kuje urote.

Čim se Leclerc vratio u Cap, pritužio se kod Toussainta, da se u Plaisance neki kapetan po imenu Sylla još nije pokorio, da će ga oružjem na to prisiliti.

Toussaint mu odgovara, da bi po njegovu mišljenju bilo bolje, kad bi pokušao milom, ne bi li tvrdoglavca blagim riječima dozvao k pameti, mjesto da opet počne prolijevati krv i buniti narod. On će sam govoriti sa Syllom i preuzeti posredničku ulogu. Toussaintov je sin Placid predao odgovor svoga oca generalu Dugua. Kod Leclerca je nastupila recidiva, pa se opet vratio na otok La Tortue. Ali generalni kapetan ne htjede poslušati toga savjeta, nego naredi, da oružjem upokore Syllu, a ovaj se ogorčeno branio. Nakon teških je borba Francuzima pošlo za rukom, da ga izbace iz njegovih jako utvrđenih položaja. Na nesreću je Leclerc zagrezao u još težu pogrešku: dao je nalog, da crnački bataljun iz Gonaïvesa izvrši taj krvavi zadatak. Crnci su uskratili poslušnost. Ne će oni da se bore proti svome starom drugu, a kad Francuzi hoće da ih razoružaju, bježe s oružjem u šume.

Leclerc optužuje Toussainta, da je samo on svojim rovarenjem izazvao tu pobunu. Toussaint mu hladno odgovara, drži li ga luđakom, da bi nastavio rat s jednim bataljunom, koji uopće i ne poznaje.

Ovoga je puta odgovor nosio Isaac. Leclerc je s njim dugo razgovarao i svu krivnju za tu zbrku svalio na Dessalinesa, tvrdeći, da on odgovornost za Syllin otpor i pobunu četa u Gonaïvesu baca na Toussainta. Da potkrijepi svoje tvrdnje pokazao je Isaacu neka Dessalinesova pisma, puna optužaba i podvala proti njegovu ocu. Zapravo je Dessalines slijepo oruđe u rukama Francuza, a glavna mu je svrha, da pod koju mu drago cijenu uništi Toussainta. Od Napoleona je stigao nalog:

»Uhvatite mi toga razbojnika i pošaljite mi ga u Francusku sa svim njegovim ortacima!«

A crnac Dessalines, koga je Toussaint podigao na čast generala, ta ništica, izmrcvareni Marron, kome je poklonio svoje povjerenje, koga je proti Leclercovoj volji progurao u redove francuske vojske — taj

je Dessalines izdao svoga prijatelja za par kubura, za počasnu sablju, za nekoliko stotina dukata!

U odgovoru, koji je Isaac donio ocu, zahtijevao je Leclerc od njega, da kao dobar poznavalac mjesnih prilika bude pri ruci generalu Brunetu, kojega s četama šalje u Ennery.

Još prije nego je Toussaint primio to pismo, dojavili su mu iz Gonaïvesa, da su dvije francuske fregate iskrcale čete i kako se pronosi glas, da će ga uhititi. Francuski časnici od posade u Enneryju, koji osuđuju Leclercovu podmuklu izdaju, potvrđuju mu, kako je jedan Leclercov pobočnik generalu Brunetu donio nalog, da ga uhvate. Sa svih se strana gomilaju znakovi, da se sprema oluja.

Toussaint je bio na čistu, što ga čeka.

Sad znade, da propasti ne može izmaći. Okružio ga je svijet neprijatelja, koji jedva čeka, da ga ščepa za grkljan i odvuče na brod. Dok je bio mlad, prorekla mu je jedna vračara iz plemena Arada, da će umrijeti u Europi. U svom se praznovjerju stoga uvijek nećkao, da se popne na brod.

Smjesta je pošao u Gonaïves, da se sastane sa generalom Brunetom. Francuski vojnici u Enneryju, okrenuli su mu mrko leđa.

Jednu ga milju iza Enneryja dostiže glasnik generala Bruneta, noseći mu poziv na svečanost, koju će u Gonaïvesu prirediti u čast njemu i njegovoj obitelji. Toussaint ga je prozreo. Otkrio je zamku, pozna on mjesta gdje hoće da ga uvrebaju. Kako li su glupi! Ali bezbrižno je nastavio put. Na posjedu se Georges sastao s generalom Brunetom. A ovaj se iznenada, tako reći usred rečenice, stade ispričavati i iziđe iz sobe.

Malo je časaka iza toga unišlo u sobu deset časnika s golim mačem u ruci.

Toussaint skoči na noge i trgnu iz korica svoju staru sablju, odlučivši da što krvavije obrani svoj život. Pukovnik, koji je bio na čelu toj rulji, pođe prema njemu.

»Generale, mi vas ne kanimo usmrtiti — naša zapovijed glasi samo, da vas moramo uhititi«.

Vojska je zaposjela sav put od posjeda Georges do Gonaïvesa. Nikoga ne pušta ni blizu. Oko ponoći ga odvode na fregatu »Créole«. Stigavši u luku pred Capom premještaju ga na brod, koji nosi jedino njega dostojno i dolično mu ime — »Heros«. Na palubi mu se baca u naručaj plačući najmlađi sin.

Placida su uhitili sjutradan i ukrcali na brod.

Isaac je ostao u Enneryju, sav u strahu svu noć čeka, kad će se vratiti otac. Oko sedme izjutra iznenada zapraskaše hici. Digla se vika, krika, jauk. Isaac skoči do vrata: seljaci, služinčad, žene, djeca bježe kao da su podivljali, a gone ih francuski vojnici s nataknutim bodom. Neki mladi crnac nahrupi u kuću i zaklinje Isaaca, da bježi. Ali Isaac je odviše nalik na svoga oca. U tili je čas pomislio, da su mu ubili oca; sada ne će ni on da uzmakne. Ponosno, uzdignute glave čeka, kad će i njega stići zla kob. Domala eto u kuću jednog časnika s četvoricom grenadira, lišiše ga slobode.

Kapetan mu Pesquidou dobacuje, kako je dobio nalog, da uhiti njega i sve članove obitelji.

Vojnici međutim stadoše pljačkati po kući. Razbijaju ormare, grabe novac, nakit, vrednote, sve, što im pada u šake. Pocijepali su namještaj, a na koncu zapalili lijepu kuću. Svezali su gospođu Louverture, njene rođakinje, nekoliko sluškinja i svu obitelj odveli pod jakom vojničkom pratnjom. Velikodušno su im dopustili, da ponesu najnužniju odjeću i rublje. Trećeg su dana svi bili na okupu na palubi »Herosa«.

15. lipnja 1802. podiže brod sidra i nakon rekordne vožnje, koja je potrajala samo dvadeset i šest dana, pristane u Brestu. Sav se grad zgrnuo na obali, da pozdravi crnoga Napoleona, junaka sa San Dominga.

*

Sad ga napokon Napoleon ima u svojim šakama. Više ga ne pušta. Ministarstvo je za mornaricu donijelo odluku o njegovoj sudbini.

»Toussaint ima privremeno ostati zatvoren u tvrđavi Brest, pod najstrožom stražom. Svoga slugu Mars Plaisira smije zadržati.

Placid odlazi u Bel Isle en Mer — u internaciju. Drugo dvoje djece, gospođa Toussaint, obje rođakinje i njihove sluškinje imadu brodom biti prevezene u Bajonne, gdje će biti internirane«.

Malo je dana kasnije pala odluka i o crncu.

»Konzuli republike naređuju, da se Toussaint Louverture ima otpremiti u Fort Joux na švicarskoj granici, gdje će ostati zatvoren. Njegov ga sluga smije pratiti«.

Toussaint se zauvijek oprostio od svoje obitelji. Kapetanu je zahvalio na svim uslugama, koje mu je iskazao na posljednjem mu putovanju. Pun dostojanstva sjeo je u čamac, koji će ga odvesti u zemlju njegove propasti. Ni na što se nije potužio ni ciglom riječju.

Napoleonovu su zapovijed smjesta izvršili. 17. kolovoza već su Toussainta doveli u Paris i zatvorili u državnu tamnicu Temple. Sjutradan je započeo dugi put u kolima na jug Francuske. Pratila ih je četa oružnika, koje su u tu svrhu naročito izabrali. Ispred njih je jaka izvidnica, koja je pripremala u pojedinim mjestima podesno noćište, a uz cestu postavljala straže, koje nikoga nisu puštale blizu. Sve su to bile mjere opreza, kakvim su se drukčije služili samo prilikom prijevoza najopasnijih političkih zločinaca. Ali Napoleon ima dosta razloga, da se boji. Vandéja se opet digla na oružje, ustaše vrebaju samo priliku, da vladi nanesu kakvu štetu. Sve je međutim prošlo bez ikakve upadice. Nakon tri su sedmice stigli na odredište.

Fort Joux je jedna od najstrašnijih tamnica u svoj Francuskoj. Sa svih ga strana okružuju planine pokrivene vječnim snijegom. Osam mjeseci u godini

leži bez tračka sunca u ledenoj sjeni. To je srednjovijekovna tvrđava, zidine joj metar debele, na sve strane goleme kule, bedemi, jarci, podzemni hodnici i kazemate. A za Toussainta su tu izabrali najtamniju ćeliju, vlažnu, pljesnivu rupu. Niska je, da ovisok čovjek udara glavom o strop, a u kutu pri vrhu prozorčić s rešetkama, zazidan do polovice, tako da u toj prostoriji vlada vječni sumrak, a prije zapada sunca i taj prozorčić zatrpaju debelim daskama. Napoleon redom iznalazi sve nove i okrutnije mjere, a tamničari radosno izvršuju njegove naloge, ponizuju uznika, muče ga, ne daju mu mira ni danju ni noću. Staroga su zapovjednika tvrđave premjestili, mjesto njega poslali nekog mladog, drskog oružničkog časnika, koji ne samo što se sav zanio važnošću svoga zadatka, nego je upravo potaknut time sve vladine naredbe, koje su same po sebi bile okrutne, znatno pooštrio i dotjerao do nečovječnosti.

Toussaint je starac, crnac, navikao na jarko sunce, tropsku klimu, na život pod vedrim nebom, na neprestano gibanje i rad. A u Fort Jouxu se živa u termometru po nekoliko sedmica ne diže iznad trideset stupanja ispod ništice. Svuda naokolo prava polarna pustoš sa snijegom, ledom, klisurama i samim snježnim vrhovima, a kad navale oluje, zadršću i zidine te jake tvrđave.

Za vrijeme svega tamnovanja nisu Toussainta ni na čas pustili iz mračne mu ćelije, da se malo osvježi na zraku. Svake noći dolaze tamničari u njegovu ćeliju, bude ga iza sna, prekopavaju mu ležište, pretražuju mu odjeću, redom su mu oduzeli sve, što mu je još ostalo, i sat, i britvu, džepne rupce, a na kraju i vojničku mu odoru. Postupaju s njim gore nego sa zločincem, pred očima im lebdi samo jedna svrha: da udovolje Napoleonovoj osveti, ne bi li tako sami stekli što veću nagradu.

Na koncu su mu oteli i jedino još stvorenje, koje je s njim došlo iz domovine i s kojim se mogao spo-

razumijevati na svom materinjem jeziku, odveli su mu vjernoga slugu Mars Plaisira.

Sad je ostao posve sam, bez ikakve zaštite izručen mržnji bijelaca, koji iz dana u dan iznalaze u svojoj živinskoj dosjetljivosti sve teže muke. Napoleon je dao potajno nadzirati stražare i zapovjednika tvrđave. Taj je čovjek njegovo oruđe, gotovo svakog mu dana mora slati izvještaj. Tajanstvene osobe kušaju, ne bi li izbavile crnca. Jedan se prerušio u svećenika, uz pomoć mita prodro sve do njegove ćelije. Jednog je dana k zapovjedniku tvrđave došao neki luđak i zatražio od njega ključeve Toussaintove ćelije, da ga proglasi kraljem Vandéje. Tri su crnca uhvatili u Marseille. Slučajno su svi rodom sa San Dominga. Ništa im ne pomaže, ni nijekanje, ni zaklinjanje — i njih su zatvorili u Fort Joux i pomno promatrali.

Napoleona kao da je spopalo ludilo. Posadu u tvrđavi neprestano mijenjaju. Činovnici se natječu, koji će biti okrutniji. Smanjuju crncu obroke riže i krumpira, ne daju mu drva, oduzimlju mu i rublje. Strpali su ga u prostu uzničku odjeću.

Crnac sve to podnosi. Nebeskom strpljivošću snosi okrutne i rafinirane pakosti svoga neprijatelja, koga spopada strah, da bi mu sa svojom tajnom mogao umaknuti u grob.

Silom bi mu htio izmamiti tajnu o njegovoj politici s Engleskom, s Amerikom, tajnu o skrovištu njegova blaga. Stoga šalje na koncu u Fort Joux svoga pobočnika, mudrog i slijepo mu odanog generala Caffarellija. Na put ga je poslao s vrlo jasnim uputama.

»Razapnite ga na muke, i moralno i tjelesno. Prijetite, laskajte, obećavajte — svako mi je sredstvo dobro došlo. Samo ispitajte, što misli, što znade, čemu se nada. Iščupajte mu iz duše tajnu njegove moći!«

Do Toussainta je Napoleonu bilo više stalo nego li do čitave kolonije. Tamo je sve bilo naopako; pukovnije, koje su umirale na San Domingu, nisu mu ni u najtvrđem snu dale mira.

Strašna pomisao, da na svijetu živi čovjek, koji mu je nanio najteže poraze, koji je to mogao, a da se sam nije smio ni maknuti u svojoj tamnici, koji mu se i umirući još ruga, jedan crnac, životinja, analfabet, i da ta crna tikva prkosi njemu, najvećem mužu u svjetskoj povijesti, njemu, Napoleonu, pred kim strepi sav svijet! — Kad je Napoleon čitao izvještaje generala Leclerca i svoje sestre, navalila mu je pjena na usta — već su se pobojali, da će šenuti umom. A Engleska se gradila, kao da ne zna, da je svršio rat — svakog je dana plijenila brodove, posvuda je nailazio na britanski otpor. Što je najgore, toga crnca nije smio ni smaknuti. Vojvoda od Enghiena, to je bila druga stvar. On je bio glupan, neinteresantan čovjek, idealist. Ali ovaj je crni Napoleon zavrtio glavom novinstvu, čitave su stupce donosili o njemu. Svagdje se pojavljivao. Njegova je sjena lebdjela nad San Domingom i proždirala koloniju zajedno s njegovim vojnicima.

Caffarelli mora s njim obračunati.

Napoleon je pozvonio.

»Neka dođe Caffarelli — smjesta, spreman za put!«

Pola sata kasnije stoji pred njim Caffarelli u modroj bojnoj odjeći, ostruge, mač, kubure, plašt i kožne dokoljenice. Onizak, mršav čovjek, na stotinu mu se metara vidi, da je Talijan. Nalik je na karikaturu Napoleona, blijed, oštra nosa, uskih usana, crnih pasjih očiju, koje posute žućkastim točkicama u dubini, u mraku fosforesciraju. On je uhoda, spletkar, nadzire redarstvo, Fouché-u baca klipove pod noge, briše s lica zemlje kurire zajedno s njihovim tajnim spisima. Kad mu Napoleon povjerava neki veliki zadatak, govori mu »ti«.

Tada uvijek govore samo talijanski, a vjerni je sluga odmah spreman na sve, smjesta njuška, da uhvati trag, i juri.

Caffarelli dugo stoji sav ukočen i zirka u sumrak iznad pisaćeg stola, iza kojeg se kao iščarao veliki obraz njegova gospodara.

»Dobro, da si došao — pročitaj ova pisma.. «
Caffarelli je sjeo do prozora. Krv mu se sledila u žilama. To su posljednji Leclercovi izvještaji sa San Dominga. Kuga, kolera, žuta groznica.

»Peta je satnija treće pješačke pukovnije za vrijeme čitanja dnevne zapovijedi na vježbalištu sva popadala. Tri stotine i šest vojnika valjalo se po zemlji i trzalo u grčevima, a mnogi su se međusobno izranili vlastitim oružjem. Nema više ni toliko vojnika, da bih mogao pokopati mrtvace. Kopamo velike jame, posipljemo ih vapnom i bacamo u njih mrtva tjelesa. Čaglji ih noću iskapaju i izvlače. Morski psi ne će više da žderu mrtvace. Kao da plešu po luci na valovima. Kiša bez prestanka pljušti. Crnci se množe kao gamad, premda svakog dana dajem postrijeljati jednu i do dvije tisuće. I ja sam teško bolestan...«

Caffarelli je sav pozelenjeo. Raskolačio je oči i stao tražiti Napoleonovo lice, ne bi li otkrio, kako se to njega dojmilo.

»Ta ne kani valjda mene poslati u taj pakao? — Zar sam mu nešto skrivio? Što da mu odgovorim — — —?«

Ali Napoleon je glavu zakopao među ruke, stao stenjati, škrgutati zubima, prstima čupati kosu. Nešto je promrmljao stisnutih vilica.

»Taj crnac — ta životinja još živi — u njem se krije neka čarobna moć. — Caffarelli — ti moraš poći onamo...«

Talijan se stresao sav od straha — dakle ipak — kukavica je naime kao što je kukavica i svako pseto — žuta groznica — kuga — kolera.

Jedva smaže riječi:

»Na San Domingo???«

Napoleon kanda nije zamijetio straha u glasu svoga prijatelja.

»Ne, tamo bih i ja sam stigao već prekasno — ti ćeš otići do toga crnca — u Fort Joux — iždmiči iz njega dušu, razvali mu čeljusti, iščupaj mu srce. Zgnječi ga, da mu ni kap žuči ne ostane u drobu — ti moraš saznati što je utanačio s Englezima. Iza svega se toga krije samo London« — rukom je ploštimice lupio po Leclercovoj pošti. — »Oni su mi zamutili tu kašu — četrdeset tisuća vojnika leži tamo dolje u grobu« — stao je vikati, da je Caffarelli ustuknuo. »Četrdeset tisuća! Čovječe, razumiješ li ti, što to znači? Sve sami junaci, kršni momci kao divovi, zdrave korenike, koji su u šezdeset bitaka za me krvarili, a sada su mrtvi, izgubljeni. A ja ću ih trebati, možda već sjutra, danas, tko bi ga znao, — taj crnac međutim sjedi u Jouxu, smije mi se i ždere moje »špagete« — spava na mojoj posteljini, grije se na mojim drvima — on ne smije umrijeti, ne nipošto — saderi mu kožu s lubanje, istresi mu dušu — taj je gad zakopao svoje blago — deset milijuna u zlatu — ti mu ga moraš oteti... budi lukav, budi blag, budi surov, ti si svemu vješt — ne izilazi mi pred oči, dok sve ne saznaš!«

Napoleon je zaplakao od bijesa i mržnje, suze mu se kotrljaju niz žute, brazdave obraze. Nalik je na mušičava starca.

Caffarelliju je odlanulo.

»Ti znaš, ja sam kadar učiniti sve — ako ti to zatražiš. Ja ću mu nategnuti kosti — ako nešto zna, j a ću mu to izmamiti. Ali ako nam ništa ne rekne, što onda?«

Napoleon je sav zapanjen izbuljio u nj oči. Na to nije ni pomislio. Praznovjeran je poput stare babe — taj crnac, utuvio je sebi u glavu — drma sudbinom bijelaca...

»Idi i izvrši svoju dužnost — nema tu nikakvoga ako i ali!«

Caffarelli ga pozdravi i ode. Nije mu nimalo ugodno pri duši, kad misli na svoj zadatak, a još manje kad pomisli na Napoleona, koji mu se pričinja nadasve čudan, bolestan, a možda i lud. Ali spremio se na put. Nije prošlo ni pola sata, kad su njegova kola stala drndati cestom put švicarske granice.

*

Zapovjednik tvrđave Joux sam vodi visokoga gosta do Toussaintove ćelije. Pogrbljeni se spuštaju niz rasklimane stube, prolaze hodnicima, kojima se provlači promaha, sa stijena se cijedi ledena voda, jednolično kaplje sa stalaktita na kamene ploče, to je jedini šum u toj mrtvoj tišini.

Onda zaškrinuše zasuni, zaškljocaše brave, zacviliše stožeri. Zapovjednik ulazi prvi i zatuli u zagušljivi sumrak:

»Ustaj — zar ne čuješ? —«

Caffarelli ga zamoli, neka ga ostavi na samu s crncem.

»Postavite dva stražara vani na hodniku — na najmanji šum neka smjesta uđu — puške neka nabiju i budu spremni na sve, neka natakni bodove!«

Pričekao je u mraku, dok nisu odjeknuli koraci straže, udarci potkovanih im cipela. Puške im zveknule, nakašljali se, Caffarelli je za sobom zatvorio vrata.

Srce mu žestoko lupa, ništa ne vidi — nije li to on, ona sjena ispod prozora? Tamo se o zid naslonilo, stisnulo nešto, čovjek, velika vreća, životinja, što li... Caffarelli sabire snage, spotiče se o kvrgasto kamenje, prilazi toj pojavi. — Tada se u uzniku stao buditi život, uzvinuo je svoj na smrt tužan pogled, uperio ga u generala, u njegovu čistu odjeću, stao razmišljati. Dugo razmišlja, nije li to možda samo san. Umornim pokretom ruke opipava obrijanu lubanju, protire oči.

Smršavio je, kost i koža, duboke su mu brazde ispreorale crno-sivo lice, kao što bujice znadu raskoliti stijene. Iz tih su suznih jarugica izrasle bijele dlake nalik na bodljike. Od njega se širi smrad, kao da je već strvina. Caffarelliju se smučilo, odvrnuo se.

Toussaint je zamahnuo rukom. Što mu znači taj pokret? Možda sažaljenje, ali svakako očaj.

Generala u elegantnoj uniformi spopada tjeskoba, gotovo silom doziva sebi u pamet lik svoga gospodara, pred čijom ga okrutnošću prviput hvata jeza. Ali njegovoj se volji mora pokoriti, mora je izvršiti.

»Dakle, Toussaint, vaše stanje kao da nije najbolje — znate li, tko sam ja? Dolazim od prvoga konzula, šalje me Napoleon. On očekuje, da ćete konačno sve priznati, a to je priznanje ujedno i ključ vašoj tamnici — ono će je otvoriti i vratiti vam slobodu...«

Toussaint sluša pažljivo, ničim ne odaje, da su ga se dojmile te riječi, ni traga veselju ili nadi. Duboka mu se brazda zakopala među obrve. Napinje misli.

»Ja sam visoko cijenio prvoga konzula, izvrstan je on general. Uvijek sam se trsio, da se povedem za njegovim primjerom. Na San Domingu je to ponekada bilo prilično teško. Ali moj je uspjeh opravdao i moje, a konačno i njegove nade.«

Jedva je dorekao ove riječi, iznenada ga je spopao strašan kašalj, svijao ga kao krpu. Visokoga je gosta međutim podišao djetinjski strah, da bi taj čovjek sa svojim tajnama iznenada njemu pred očima mogao izdahnuti dušu — uzvrtio se, traži malo vode, ali nema je. Dovikne vojniku, da donese bocu vode i čaše, jer i njemu je pozlilo.

Toussaint se pomalo smirio. Rukom se hvata za srce, koje mu divlje lupa. Tihim glasom priča o udesu svoje zemlje, o neprestanim ratovima, pokoljima, požarima, okrutnostima Španjolaca, Engleza, mulata. Vodi Caffarellija, pokazuje mu prizore ognjenoga pakla, čitavo razdoblje posljednjih dvanaest godina — crni Virgil vodič je bijelome Danteu.

Riječi mu vraćaju snagu, uspomene bude život u starome lavu. Polako se diže sa stolice, pruža svoje izmoždeno lice ususret mutnom tračku dana, koji mu oči zasiplje svom svojom slomljenom svjetlošću.

»Napoleon mi je krivo učinio — sve bi bilo drukčije, da Leclerc nije tako nesposoban i podmukao čovjek. Napoleon je trebao reći samo jednu riječ, da će poslati flotu, da smo s Englezima sklopili mir, samo je trebao pokušati da nam prijateljski prizna

naša prava — ja bih se bio zadovoljio, naše zemlje ne bi ta pogreška stajala tisuće i tisuće žrtava!«

Caffarelli se jače zaogrnuo kabanicom, kao da je kroz te crne, smrdjive zidine iznenada produnuo leden vjetar — bura smrti ili istine. Sav se stresao.

»Slušajte, Toussaint, sve to, što vi pričate, ne će ni najmanje zanimati prvoga konzula. Ja hoću od vas da saznam nešto posve određeno, hoću da mi reknete, što ste vi utanačili s Engleskom, da li vam je Engleska u slučaju napadaja s francuske strane obećala poslati u pomoć vojsku i koliki broj. A onda mi odajte — gdje ste ostavili, ili bolje reći zakopali, vaše blago i zlato vaših gradova — razmislite dobro, što ćete mi odgovoriti, sjutra ću opet doći — zbogom —«

General bježi, samo što se nije pobljuvao, cvokoću mu zubi. Da nije uhvatio groznicu? Ispio je litar kuhanog vina, da se opet oporavi.

Sjutradan silazi Caffarelli ponovo u ćeliju, nalazi uznika kako sav dršće od studeni, guši ga kašalj, ne može ni ustati, a kamo li govoriti.

Ali Napoleonov izaslanik ne štedi ni sebe ni njega. Iznova i to odlučnim riječima traži, da mu konačno prizna sva svoja zločinstva. Kad se Toussaint donekle pribrao, da se je mogao micati, izvukao je ispod jastuka modru bilježnicu i pružio je svome mučitelju. Jedva je čujnim glasom prošaptao:

»Evo — uzmite — sve sam napisao, što želite znati . . .«

Onda je pao nauznak, stao ga gušiti novi grč. Caffarelli bježi sa svojim plijenom u svoju sobu i čita, čita sve do mraka. Ali već nakon prvih strana opaža, da se sadržaj te bilježnice u suštini svojoj posve slaže s onim, što mu je Toussaint jučer pričao o svojim ratnim pothvatima.

Uza sve to je prijepis te bilježnice poslao Napoleonu. Za taj je posao trebao dva dana. Zapovjednik mu je uostalom saopćio, da uznik čitava ta dva dana nije bio sposoban za preslušavanje. Trećeg se dana

Caffarelli spremio na odlučnu navalu. Bez pozdrava, hladno i nasrtljivo izbacio je svoju posljednju kartu, stao prijetiti.

»Evo, vraćam vam vašu bilježnicu. U njom ne nalazim ni slova, koje bi moglo zanimati Napoleona. U njoj je od prvog do zadnjeg retka sve sama laž; sad vas molim, da mi konačno priznate istinu.«

Sada kao da se prenuo Toussaint. Iz najskrovitijih mu je dubina provalila stara energija. Skočio je na noge. Glas mu grmi, posve je jasan. Caffarelli prestrašeno uzmakne nekoliko koraka. Malo po malo mu sviće u mozgu, da pred njim stoji opasan protivnik, stoga je na oprezu.

»Što vi zapravo tražite od mene? S kojim me pravom proglašujete lašcem? Čemu onda dolazite neprestano k meni, kad sumnjate u moju iskrenost?«

Caffarelli je ublažio donekle svoj glas, od prilike onako, kao da govori razdraženom djetetu.

»Smijem li vam dozvati u pamet nekoliko točaka, koje su u prvom redu izazvale nezadovoljstvo naše vlade? Vi ste zastupnike vlade prognali iz zemlje ili zaveli, da uskrate poslušnost. Vi ste sakupili vojsku, na sve ste vojničke i građanske položaje ponamjestili sebi odane ljude, nagomilali blaga, uredili upravu, čitav otok organizirali za obranu, pregovarali s Englezima. Konačno ste proglasili ustav, sebe ste dali izabrati dosmrtnim guvernerom, što više prisvojili ste sebi pravo, da sami sebi odredite nasljednika. Vi ste već uveli taj ustav, a onda tek naknadno poslali francuskoj vladi, da ga odobri. Ta sve su te mjere težile za određenom svrhom. Eto tu svrhu želim ja sada upoznati!«

Caffarelli je pristupio bliže, radoznao, kakav će dojam proizvesti njegove riječi. Toussaint kao bez duše zuri u zid, pogled mu je bistar, prodire one zidine, kao da vidi svoju zemlju, kao da sluša o svojim djelima, ali sve izobličeno, osjeća im učinak, ali ne može da ih shvati.

»Prije svega bih htio znati, o čemu ste s Englezima pregovarali i što ste utanačili? Recite mi sadržaj vaših ugovora, da konačno prijeđemo na samu stvar.«

»Ja sam s Englezima pregovarao samo dvaput. Prviput, pošto sam ih pobijedio, ali u njihovim je rukama ostao još Port au Prince i Môle Saint Nicolas, i to samo o roku ispražnjenja tih gradova i o njihovu odlasku. Drugi sam put pregovarao s generalom Maitlandom o trgovini i brodarstvu. Englez je tražio, da s njim sklopim isključiv trgovački ugovor, namučio me do krvi, jer je htio da San Domingo postane britanski protektorat. Svakog me je dana napastovalo po deset njegovih agenata. Ja sam ih slao u različite sobe i puštao da me čekaju, a uvečer sam ih otjerao iz kuće. Najljepše je bilo, kad sam im oduzeo dvadeset bačava baruta, jer mi je toga najviše nedostajalo, a po mome mišljenju, rat još nije bio dovršen. Guverner Jamajke i admiral engleske flote bio je strašno nezadovoljan s Maitlandom, prigovarali su mu, da se je dao nasamariti od jednog crnca. Oni su prekršili sporazum i nedaleko od obale zaplijenili četiri lađe, koje su bile moje vlasništvo. Ja sam k engleskom admiralu poslao nekog Pannetiera, da mi izruči lađe, ali bez uspjeha. Konačno sam mu zaprijetio, da ću se pritužiti u Londonu, ako mi ne vrati moje vlasništvo . . .«

Tu mu Caffarelli odsiječe riječ:

»London! Eto to je ono — kako ste vi smjeli slati glasnike u London? Tko vam je dao pravo da pregovarate s engleskim ministarstvom?«

»Ja nisam nikada poslao u London nikakvog glasnika, nisam nikada pisao u Englesku. Sve sam pregovore vodio uz posredstvo američkog konzula u Port au Prince-u. Od Engleza nisam nikada primio ni najmanjeg dara, samo opremu za konja, a i to sam uzeo jedino zato, jer mi ju je osobno predao general Maitland. Amerikanci su mi međutim prodali deset tisuća pušaka, stotinu bačava baruta, koje su kroz blokadu prokriomčarili u bačvama za brašno, a osim toga i šesnaest topova.«

Caffarelli je uvidio, da ovako ne će postići ništa, taj je čovjek prezatucan i preoprezan. Preskočio je naprosto na drugi predmet.

»Dobro, ostavimo Engleze. Vratimo se k ustavu. Vi ste San Domingo formalno otrgli od matice zemlje, proglasili se nezavisnim. Zato su s vama mogli postupati samo kao s buntovnikom. To valjda uviđate i sami?«

»Uviđam, da sam tu donekle pogriješio. Ali — drukčije nisam mogao. Ustav je bio politička nužda —« kod ovih se riječi optuženik ironički podsmjehnuo, »konačno i Napoleon nije učinio ništa drugo.«

Caffarelli se lecnuo, kao da je dobio zaušnicu, izbuljio oči u crnca, sav se zgranuo, kad se ovaj smješkao i dalje, što više prkosno se podbočio. Što da mu na to odvrati? Ta s tim crncem ne može raspravljati o razlici između Francuske i San Dominga, između Napoleona i bivšega roba.

Ali Caffarelli je prepreden kriminalist. Prezirnim zamahom ruke kao da je zabašurio tu drzovitost.

»Recite vi meni, kuda su dospjele svote iz javnih blagajna, imutak gradova i banaka, kad je francuska vojska zaposjela otok?«

Toussaint na prste nabraja pojedina mjesta, označuje svote i spominje, gdje su bile spremljene. Govorio je tako određeno i stvarno, te se doista činilo, da su njegovi navodi posve istiniti.

»Uzmimo, da je to sve tako. Ali što je s vašim imutkom? Ta vi ste bili bogat čovjek? Vi ste imali veliku palaču u Capu, jednu u Saint Marcu, jednu u Môle Saint Nicolas, a sve su bile raskošno namještene. Vi ste imali barem deset posjeda i plantaža s tvornicama šećera, na veliko ste trgovali indigom, kavom i pamukom, s tim ste morali zaraditi milijune. A gdje su ti milijuni?«

Toussaint zaklima glavom.

»Dragi gospodine, sve što sam imao ja i moja žena nije iznosilo ni dvjesta pedeset tisuća franaka, — a i taj je sav novac na paru predan generalu Leclercu,

kad me je dao uhititi, i kad su njegovi vojnici moju kuću u Enneryju opljačkali i zapalili.«

Caffarelli izvuče na to iz džepa arak papira, nespretno ga razmota i stade čitati, ispitujući pogledom od časa do časa dojam, koji njegovo čitanje proizvodi na uznika.

»Evo ovdje je napisano ovo: Vi ste naredili šestorici bivših robova, da sve blago, zlato, srebro, kovano i nekovano, biserje i dijamante, a i druge dragocijenosti zakopaju. To je bilo tik pred dolazak generala Rochambeaua. Tu su šestoricu crnaca kasnije po vašem nalogu ustrijelili. Recite mi sada ime onoga čovjeka, koji je ubio tu šestoricu!«

To je Toussainta razbjesnilo. Pokrio je uši dlanovima, zaurlikao, stao sipati neartikulirane, afričke glasove, to su bili prazvuci gnjeva i očaja. Nogama je stao udarati po kamenom podu, ustrčao se po ćeliji. Caffarelli ga slavodobitno prati pogledom. Napokon ga je skršio.

»Nečuveno — to je podvala — glupost — samo šestoricu? Prije ste tvrdili, da sam dao poubijati dvadesetoricu. Znam ja to — prije mnogo sam godina postrojio moju gardu, redom se svaki pojedinac morao zakleti, da nikada ni od koga nije primio zapovijedi, da bilo koga strijelja, niti ljude, koji bi zakapali neko blago, niti ikoga od mojih namještenika.«

»Ali vi ste u Ameriku poslali novaca i dragocijenosti na lađama. Pobočnik, koji je pratio taj tovar, bio je ustrijeljen. Toga ne možete poreći!«

»To je istina, toga sam pobočnika dao ustrijeliti. Ali on je bio izdajica, od Engleza se dao podmititi. On nije nikada pratio nikakvu lađu, ja nisam nikada slao u Ameriku ni novaca ni blaga. Ja nemam bankovnog pologa ni u Engleskoj, ni u Americi, ni na Jamajci, nigdje na svijetu ne ćete naći ni cigle pare, koja bi pripadala meni ili kome od moje rodbine. Već četiri godine nisam od republike primao ni moje generalske plaće! Nikada nisam dirao u državni novac, od svoga sam imutka plaćao, naoružavao i hranio sve svoje čete i namještenike. Imao

sam i zemlje i stoke, ali nikakvih novaca. Ja sam pošteno radio i svaki moj posjed platio gotovim parama.«

Caffarelli je uvidio, da silom ne će moći ništa izvući iz toga čovjeka. Na svako je konkretno pitanje imao spreman određen, već unaprijed točno promišljen odgovor, ničim ga ne može smesti, pa ni prijetnjama.

Sada je pokušao nategnuti druge žice, poslužiti se razlozima poštenjačine, ne bi li ga dirnuo u čast. Prekrstio ruke na grudima kao Napoleon i stao govoriti onako s visoka:

»Gledajte, Toussaint, sve to, što mi tu pričate, zapravo je nevjerojatno. To se s vama nikako ne slaže. Vi ste velik general, crnac, prvi i jedini čovjek od vaše rase, o kome govori sav svijet. Vi ste stekli slavno ime, bili ste guverner, gotovo kralj u svojoj zemlji — a što je sada s vama? Ovdje čamite, zebete, zarobljenik ste, bez ikakve nade! Ali ipak vam moram naglasiti, da vaš položaj nije beznadan — naime — kako da vam to razjasnim? Vi biste se mogli opravdati, barem u moralnom smislu, mogli biste steći veliku slavu, ali morali biste naći toliko smionosti, da se okanite vašeg sistema laganja, u koji ste se posve zapleli, morali biste otvoreno priznati, da ste protjerali pouzdanike republike, jer su vam smetali kod provođenja vaših častohlepnih osnova. Da ste organizirali vojsku, uredili upravu, sklopili ugovore, nagomilali blaga, zalihama napunili arsenale i skladišta — da učvrstite svoju nezavisnost. Ovakvim biste priznanjem dokazali, da ste pravi junak, popravili biste mnogu nepravdu — a da i ne spominjem: ja sam primio nalog, da vam smjesta olakšam položaj, čim bi nastupio taj slučaj.«

Caffarelli čeka na odgovor. Dugo je čekao. Toussaint je poniknuo glavom, zamislio se. Onda je kratko stresao glavom, kao da ne može shvatiti, što general zapravo od njega traži.

»Ja ne mogu ništa poreći. Sve sam to činio, jer je samo tako moglo biti od koristi i za moju zemlju i

za francusku republiku. Recite to prvome konzulu, uvjerite ga, da mu se ja iskreno divim i da sam mu odan. Ja od njega očekujem samo pravednost. Neka me pusti natrag u moju domovinu, da umrem u miru. Ništa drugo ne želim, nego da samo još jedamput vidim svoju ženu i svoju djecu. To je sve. Ja sam starac, zar mu ja mogu škoditi?«

Caffarelli se raspričao još o koječemu, ali Toussaint mu više ne odgovara, to smatra , da mu je ispod časti.

Neobavljena se posla morao vratiti k Napoleonu.

7. je travnja 1803. zarobljenik dotrpio svoje muke. U jedanaest ga je sati prije podne tamničar našao mrtva na stolici, čelo je prislonio uz hladnu peć. Pokopali su ga ispod crkve, gdje počivaju svi uznici Fort Jouxa. Njegova je groba nestalo, njegov su imutak razgrabili, od njega nam se nije sačuvala nikakva uspomena.

Ali njegovo ime živi i dalje, ne samo na San Domingu, nego i u Africi. To dokazuje i ovo čudnovato pismo, koje je primio jedan oduševljeni štovatelj Toussainta iz Monrovije, glavnoga grada crnačke republike Liberije u Africi:

»Mi, stanovnici ovoga dijela zemlje, smatramo to jedinstvenim slučajem, mogli bismo reći, što više i osvetom Providnosti, da je posljednji potomak dinastije, koju je osnovao izdajica i ubojica velikoga Afričanina Toussainta Louverture-a, našao svoju smrt u zemlji crnaca i od ruke hrabrih Zulu-a«.

Princa Louisa, nazvanoga Loulou, sina Napoleona III., ubili su crnci u Africi. On je bio posljednji izravni potomak obitelji Bonaparte.

RAT SE NASTAVLJA

Čim je bio odstranjen najopasniji protivnik, čim je na obzorju nestalo broda »Herosa« s Toussaintom i njegovom obitelju, skinuo je Leclerc masku, isprsio se i surovom silom zaskočio crnce. Za njegovim su se primjerom smjesta nesmetano poveli svi farmeri, koji su ostali na otoku ili se vratili pod zaštitom francuskih bajuneta. Okrutnost, osveta, rasna mržnja slavila je pravo slavlje. U prvom su redu razoružali sve radnike i seljake, bez razlike da li su bili crnci ili mulati. U kolovozu je 1802. Leclerc javio ministru za mornaricu, da je već pokupio dvadeset tisuća pušaka, ali da ih se kod crnaca nalazi barem još toliko. Njih se mora dočepati pošto poto. Panduri su proturevolucije zaredali zemljom, od kolibe do kolibe, prekopali svaki zakutak, tražili oružje. Starosjedioci su dobro znali, što znači ta mjera. Bolno su se spomenuli riječi, koje su im u svoje vrijeme doviknuli Sonthonax i Toussaint, kad su im dijelili puške:

»Evo vam vaše slobode! Tko vam oduzme ovu pušku, taj hoće da vas opet napravi robljem!«

Kad je Toussaint postao guverner, prva mu je briga bila, da naoruža sve crnce. Neprestano im je tuvio u glavu, da njihova sloboda ovisi samo o njihovim puškama i bajunetama. Kad je pregledavao miliciju, pograbio je svoju pušku, digao je u vis i viknuo: — »To je naša sloboda!«

Jedva što su počeli razoružavati narod, buknuli su prvi nemiri. Na zapadnom su dijelu otoka tek neka okružja predala puške. Najotporniji su bili mulati, pogotovo kad su im prognali Rigauda — i njega su bacili u tamnicu u Fort Joux, gdje je čamio pored svoga negdašnjega prijatelja Toussainta — oni su se latili stare svoje taktike, pobjegli u šume. Francuzi su na to dali pozatvarati sve mulate, i naoružane i nenaoružane, koji su im se samo malo pričinili sumnjivi, u zatvoru su ih podvrgli kratkom preslu-

šanju, a onda od reda postrijeljali. Tko je god u revoluciji ili u borbama proti Leclercu igrao bilo kakvu ulogu, gubio je glavu. Umrijeti je morao svaki građanin, koji nije bio član narodne garde, ili kod koga su našli oružja i municije.

Da u neku ruku opravdaju ovaj postupak, proglasili su pod kraj svibnja 1802. naredbu, da se prema pravilima Code Noira opet uvodi ropstvo i trgovanje crncima. Ta je naredba djelovala kao bomba: svi su crnci po farmama i tvornicama ostavili rad, stali držati noćne sastanke, nadglednici više nisu smjeli izići iz kuće, tražili su naoružanu zaštitu. Iz Francuske su došla nova pojačanja, ali ona su proti crnim masama bila kao kap na usijani kamen. Gdjegod su se pojavili, napadali su ih iz zasjede, razoružali i kamenovali. Vladi se izmicalo tlo ispod noga. Zidove je dala oblijepiti novim naredbama, u kojima je na dugo i široko tumačila, da ropstvo postoji samo tamo, gdje nikad nije bilo ukinuto. Ali sav je svijet znao, da je general Richepanse na Guadeloupu ustanak robova ugušio u strašnom moru krvi i najužasnijom okrutnošću proti crncima i mulatima proveo sve propise Code Noira.

Sada više nijedan crnac nije vjerovao Francuzima, ta znali su, što ih čeka. A Francuzi i dalje trijebe crnu rasu na San Domingu. Kad su svladali prvi užas, probudile se iz ukočenosti u prvom redu crnačke pukovnije. Poubijale su svoje bijele časnike i pobjegle u brda. Pridružili im se radnici s farma. Zemlja je opustjela, ali zato se šume i planine pretvorile u tvrđave i tabore. Pojavili se stari vođe, dijele oružje, organiziraju masu, vježbaju borce, grade utvrde. Rat je započeo iznova. Kao i prije raštrkali se ustaše po gorskim skrovištima, leže u zasjedi po močvarama i guštarama, iza svakog grma, s drveća zviždukaju taneta, stijene ruše na smetene povorke neprijatelja. Za ratovanje im ne treba ni odjeće, ni cipela, ni šešira, ni zastava, ni opreme, ni zaliha. Glavno je da imaju pušaka i naboja, šaku

krumpira i nešto banana. Danju spavaju pod vedrim nebom, po šikarama, u spiljama. Noću napadaju na francuske straže, pale im kuće, odgone stoku, dižu u zrak skladišta i bježe u pustoš. Iduće noći stvaraju se opet kao iz zemlje. Žene im donose naboja, koje su pokupovale kod francuskih vojnika ili ukrale po arsenalima.

Ustaše ne prezaju ni pred čim.

Zemljom se kao i negda ori njihov bojni poklik: »Radije u smrt nego u ropstvo!« i odjekuje svuda stostrukom jekom.

Francuzi strijeljaju, vješaju, utapaju, pale i truju svakog crnca, koji im dopane šaka. Ali iz svakog mrtvaca kao da niču novi nemiri, novi prebjezi, novi buntovnici. Otpor proti Francuzima postaje prava zaraza, zahvaća i španjolski dio, svako najmanje selo, posljednju kolibu na sve strane. Glas se staroga crnca Toussainta ori opet s pećina, grmi iz oblaka, u sjeni šuma kao da se pojavljuje crvena perjanica na njegovu šeširu, iz rasplamsanih garišta posjeda kao da se diže njegova golema glava, kao da njegova ruka zaklinje one, koji su preostali na životu. Toussaint vlada, Toussaint vodi, Toussaint goni svoj narod u borbu.

25. kolovoza piše Leclerc u Paris:

»Ustanci traju i dalje, a u nekim pokrajinama poprimaju upravo opasan karakter. Otkrio sam urotu, koja obuhvaća sav otok. Ja ću imati mira tek onda, kad maknem sve crnce, koji su mi opasni. A takvih ima od prilike dvije tisuće. Samo što za te mjere nemam dovoljno vojske!«

Leclerc srće naprijed, gazi sve zapreke, a sve žešću bujicu živih nastoji da zabrtvi mrtvima.

Strašno je svršio general Maurepas, koji se pokorio i vjerno pristao uz Francusku. Sav satrven učinkom francuskih mjera zamolio je, neka mu dopuste, da ostavi otok i da preseli u Francusku. Leclerc ga je pozvao u Cap, gdje će primiti sve dalje upute. Maurepas je s čitavom svojom obitelju do-

plovio na lađi. U luci su ga sa ženom i djecom bacili u more. Morski su ih psi raskidali na komade.

Lamartinière, hrabri branitelj tvrđave Crête a Pierrot, pao je žrtvom potajnom umorstvu.

Kad je general Charles Belair prebjegao k ustašama, postrijeljali su žene svih časnika od sedme kolonijalne pukovnije. Belaira i njegovu ženu uhvatili su Francuzi izdajstvom, oboje su stavili pred ratni sud. Generala su ustrijelili, a ženi mu odrubili glavu.

Sad su stari Toussaintovi generali shvatili, da će domala i oni doći na red, da je čitava crna rasa osuđena na propast. Redom su svi pošli za svojim vojnicima u brda. Svi su pobjegli i postali ono, što su negda bili — Marroni. Clervaux, Pétion, Dessalines, Christophe i bezbroj drugih, sve sami vrsni i smioni vojnici, okrenuli su oružje proti svojim tlačiteljima. Crnci i mulati zaboravili su svoje staro neprijateljstvo. Svi su bili samo jedna rasa, svi zadojeni samo jednom mržnjom. Ustanak je zahvatio sve zajedno. Na velikoj skupštini u tvrđavi Crête a Pierrot izabrali su Dessalinesa vrhovnim zapovjednikom starosjedilačkih četa. To je bilo u rujnu 1802., samo tri mjeseca nakon Toussaintova uhićenja.

Dessalines, stari tigar, trgnuo je mač. Usta mu se pjene od bijesa. Ne traži više ni sna. Odriče se svakog počinka. Sve, što je bijelo, mora umrijeti.

Između njihovih vojska bjesni rat bez poštede, rat na noževe, strahovito krvav. Ni Europljani ne zaostaju za Afričanima u divljaštvu i okrutnosti. Nikoga više ne izvode pred ratni sud. Dosta je jedna sumnjiva riječ, jedan mig, smrt je neminovna. Čitave gomile crnaca bacaju u more. U jednom su jedinom danu Francuzi znali poubijati na stratištu do poldrug tisuće crnaca! A drugačije ne postupaju ni s mulatima.

General je Lacroix ostavio točne bilješke o posljednjim mjesecima francuskog gospodstva na San Domingu. U njima opisuje krvološtva, koja daleko nadilaze i same progone kršćana.

»Kad je u rujnu 1802. Clervaux navalio na Cap, dao je Leclerc razoružati momčad jedne crnačke polubrigade, koja je šest puta bila brojem jača nego europske čete. Strpao ih je na brodove u luci. Mornare je spopao strah pred tim crnim jatom, a kad su malo zatim ustaše jurišem potisnuli Francuze s uzvisina oko grada i prodrli u unutrašnje utvrde, udarili su u viku, tresao ih užas. Mornarima na brodovima nije preostalo drugo, nego da i sami postanu živine, jer bi ih bili rastrgali crnci, koji su bijesno urličući i do ludila ushićeni pratili uspjehe napadača. Sve su crne vojnike, bilo ih je tisuću do tisuću i pet stotina, redom pobacali u more, gdje su ih proždrli morski psi.«

Drugi pisac, po imenu Malenfant, također očevidac tih crnih dana i još crnijih djela, opisuje slične, još jezovitije prizore.

»Francuzi su izmišljali svakog dana nove metode, da na San Domingu iskorjene crnu rasu. Strpali su crnce i mulate u skladišne prostorije lađa, zapalili u njima velike količine sumpora, i čekali, dok se svi uguše. More je izbacivalo mrtva tjelesa na obalu, čitave gomile, koje su okuživale zrak. Jedan je grof Noailles bio naročito dosjetljiv. Na Kubi je pokupovao čitava stada krvoločnih golemih pasa, izvježbao ih za lov na crnce i s tim mrcinama priređivao prave hajke na robove«.

Ali sve to nije više moglo spasiti Francuza.

Toussaintove su se slutnje ostvarile brže nego je to i on sam zamislio. Kao na zapovijed stvorio se veliki dušmanin, iznikuo iz tla San Dominga, razastro svoja sablasna krila nad glavama bijelih pukovnija: žuta groznica.

S kišama se spustio kao mrtvački pokrov, s mora se raspršio po gradovima, iz močvara se došuljao u tabore. Francuske je vojske nestajalo, kao što nestaje snijega, kad kopni na suncu. Sva su pojačanja ginula bez traga, puške su im padale iz iznemoglih ruka.

Leclercova su se pisma pretvorila u jednoličan krik očaja, svaki mu se pokušaj, da položaj poljepša izmišljotinama, iznakazio, izobličio u laž.

»Našim gubicima više ne znam ni broja. Sama nam je bolest iz mjeseca u mjesec pokosila po tri tisuće vojnika. U mjesecu kolovozu i četiri tisuće. Bude li groznica jednakom snagom harala sve do kraja studenoga, propast će sva kolonija zajedno s francuskom vojskom. Ja bih do kraja siječnja trebao barem deset tisuća vojnika odjedamput, onda bih zemlju mogao spasiti za Francusku«.

Žuta groznica, kolera i malarija prorijedila je redove vojske, toga ponosa Francuske i Napoleona, a u isti mah su se Leclercove potajne nade pretvorile u strah i sramotu: republikaše, lučonoše revolucije, krije zemlja San Dominga, koja sije samo smrt. Ali njihove žene i matere zure u krvnika očima, upaljenim od suza i mržnje, a nema te slave, koja bi mogla izbrisati tu ljagu, nadvikati krik užasa, što odjekuje svom Francuskom.

Bonaparte ne može još da shvati, što se zbilo. Njegova su pisma surova kao udarci biča — »pomlatite te razbojnike — crnoj kuzi morate zatrti trag — crnim časnicima ne smije ostati ni spomena — pošaljite mi sve ovamo, ja ću tim hajducima već rashladiti mozak«.

Generalni kapetan ne smaže više ni toliko snage, da mu odgovara. I njega je satrla bolest. I njemu je taj zrak zatrovao krv, i njega je shrvala groznica. Svuda oko njega padaju najbolji časnici njegova vodstva, koraci mu odjekuju usred mrtve tišine.

Samo Paulina, najljepša žena Europe, kojoj je Canova ovjekovječio tijelo u divnom kipu, nalazi užitaka na San Domingu. U nju ne dira ni smrt, ni bolest. Svake noći slavi novu pobjedu, priređuje nove svečanosti, to je za nju rat. Ispod palma, uz žale osvijetljenog mora, ispod velikih zvijezda žarkog pojasa pleše s generalima i mladim časnicima, koji se trude, da steknu njenu naklonost. A napolju vreba smrt.

Paulina ostavlja grad, kad joj je u njem već sve dosadilo, seli u svježi seoski zrak, kad se kuga rašepirila po palačama, kao da je u njima gospodar smrt, a ne ona ili Leclerc ili njezin veliki brat Napoleon. Paulina se povlači u mramorni dvorac usred prekrasnih šuma. U vrtu je sebi dala sagraditi kupelj iz crvenog porfira. Svake večeri pozivlje četu časnika k sebi na ples.

Na početku kolovoza 1802. stiglo je u Cap pet tisuća svježih vojnika, a sredinom istoga mjeseca prispjelo je novo pojačanje, još dvije tisuće. Tih je sedam tisuća vojnika, koji su čili i zdravi, puni životne radosti stupili na tlo San Dominga, u razdoblju od dvije sedmice do posljednjeg čovjeka podleglo epidemiji! Nemaju dovoljno ni liječnika ni lijekova, da bolesnicima barem olakšaju muke. Bolnice su već odavna pretijesne, bolesnike smještaju po barakama, leže na golom podu. Kiša lijeva dan i noć, krovovi su procurili. Tri su tisuće bolesnika izolirali na otoku La Tortue. Te su gomile mrtvaca prestali sahranjivati i s vojničkim počastima. Čitava brda mrtvih tjelesa bacaju u goleme rake, zagrću ih zemljom izmiješanom negašenim vapnom. U mjesecu je rujnu prispjelo iz Europe novih pet tisuća, nakon osam dana nije više nijedan od njih na životu. Vojska se raspada, podaje se piću, kartanju, skriva se po šumama. Svi su shvatili, da su samo kandidati smrti, u dokolici su htjeli dočekati konac toga pasjeg života.

U razdoblju je od devet mjeseci ekspedicija izgubila u borbama i od bolesti 24.000 vojnika, 14 generala, 1.500 časnika i 1.000 mornara. Pod konac je 1802. ostalo na San Domingu tek nešto preko 2.000 francuskih boraca, što ni izdaleka nije doteklo, da brani velika uporišta uz obalu, a kamo li da zaposjedne položaje i utvrde u unutrašnjosti otoka. Oni, što su ostali na životu ili slučajno ozdravili, bili su nalik na aveti upalih, šupljih obraza, jedva su mogli u ruci držati pušku.

Ustaše su međutim uočili, da je sada kucnuo njihov čas — redom su natrag osvajali gradove. Na koncu su se Francuzi još za nevolju držali u Capu i Port au Prince-u.

Rat je bjesnio i dalje. Sav je otok bio rasplamtjeli, uzavreli vulkan. Sve, što je bilo sposobno za oružje, pa i same žene i djeca, sve je pregnulo, da sudjeluje u utakmici sa žutom groznicom, kako bi se što prije osvetilo Toussaintovim izdajicama.

Da nesreća bude još teža, navijestili su Englezi Francuzima nanovo rat. Britanska je flota onemogućila svaku dopremu četa, streljiva i hrane. Borbama se i bolestima pridružila i glad.

Leclerc nije više doživio konac svih tih strahota — umro je od kolere 2. studenoga 1802. Paulina je zajedno sa svojim sinčićem balzamirano mu mrtvo tijelo otpratila u Francusku. Napoleon je bio sav sretan, što mu se barem spasila njegova sestra, koju je nadasve ljubio. Ona je zaboravila i tu katastrofu i smrt svoga muža mnogo brže nego njen brat: Kad su mu nakon nekoliko godina predstavili jednog časnika, koji se između nekolicine rijetkih sretnika vratio u domovinu, problijedio je i zagledao se u toga čovjeka, kojem su pretrpljeni užasi skamenili crte lica, pričinio mu se kao neko strašilo — bez riječi se okrenuo i ostavio vježbalište.

Poslije Leclercove su smrti vrhovno zapovjedništvo povjerili Rochambeauu, imenovali ga i generalnim kapetanom. Sad mu se pružila prilika, da konačno podmiri svoje stare račune s crncima, da podvostručenim bjesnilom nastavi razorno djelo svoga prethodnika. On je još više nego li pokojni Leclerc bio uvjeren, da će mir i red uspostaviti na otoku tek onda, kad posvema istrijebi sve crnce i mulate. To su uvjerenje u njem još i više podjarivale kreolke, koje su se stalno vrzle oko njega i udvarale mu. Sada kao da je za bijedne crnce osvanuo sudnji dan, koji će sve živo strmoglaviti u ždrijelo pakla. Klanju nije bilo kraja.

Ali ni Dessalines nije bio manje dosjetliv, pokazao mu se dorasao. Sad je on zapovijedao otokom. U listopadu je 1803. na čelu vojske od 22.000 crnaca, koje je Engleska oskrbila velikim količinama izvrsnog oružja, stao opsijedati Port au Prince. Mjesec su se dana bez prestanka danju i noću ređali divlji juriši. Branitelj grada, general Lavalet, morao ga je isprazniti, na lađama se povukao u Cap. Taj je grad sada ostao posljednje utočište velike vojske, on je negda prvi pao u njene ruke.

Rochambeau, koji je Engleze mrzio gotovo jače nego crnce, znao je, što ga čeka. Utvrdio je što je bolje znao utvrde oko Capa, gonio sve, što je živo ostalo u Capu, da gradi nove opkope, rovove, utvrde.

Ali pred paklenskom mržnjom i pobjedničkom voljom crnoga tigra nije bilo spasa. Bijesna je topovska vatra razarala i rušila položaj za položajem. Topovi crnaca nisu prestali gruvati ni danju ni noću, sve dok nisu sve pripremili za konačni juriš.

I sam se Rochambeau zanio tom nadčovječnom hrabrošću i preziranjem smrti kod Afričana. Usred najžešće bojne vreve dao je iznenada zatrubiti u fanfare, poslao glasnike k Dessalinesu, da mu u znak priznanja preda bojnoga konja samoga generalnog kapetana.

Rochambeau je 19. studenoga 1803. položio oružje. S ostacima se ostataka svoje žalosne vojske, s nekih trista vojnika, ukrcao na brodove, koji su bili usidreni u luci. Ali Englezima nije izmaknuo. Na bijegu su ga dostigli, zarobili i internirali u Škotskoj. Kod izmjene zarobljenika vratio se u Francusku, a kasnije je poginuo u bitci pod Leipzigom. Ostaci su francuske posade životarili još nekoliko godina u španjolskom dijelu otoka, ponajviše u Santo Domingu, ali ni oni nisu mogli zaustaviti bujicu udesa.

Crnci su 1. srpnja 1804. proglasili republiku i prekrstili svoj otok, davši mu prvobitno indijansko ime Haiti. Prvi je predsjednik bio Dessalines. On se po-

veo za Napoleonovim primjerom i dao se kasnije okruniti carem, ali naskoro ga je ubila njegova tjelesna garda zbog nečovječne mu okrutnosti. Naslijedio ga je Henri Christophe, negdašnji konobar; on se proglasio kraljem, a sav je novac zemlje utrošio za goleme građevine. Temelji jedne od tih piramida stoje još i danas: prava grdosija s četiri izbočine, koje odgovaraju stranama svijeta, s 365 prozora, koliko dana ima u godini. On je protivno od Dessalinesa bio blage ćudi, tek bolesne mašte. Kad je osjetio, da mu se približuje kraj života, — ustrijelio se.

Istočni se dio otoka, pređašnje španjolsko područje, otcijepio pod imenom Dominikanske republike. Prvi joj je predsjednik bio onaj mulat Pétion, koji je razorio Crête a Pierrot, a kasnije je zavojštio na Henri Christophe-a, da mu preotme prvenstvo na otoku. Crnac je u tom krvavom ratu doduše pobijedio, ali nije mogao smrviti svoga takmaca. Poslije Christophe-ove se smrti Pétion vratio na svoje mjesto.

Čudni su ljudi i udesi progonili i dalje taj otok, koji se ni danas još nije pravo smirio, premda već odavna zbog blizine Panamskog kanala pripada u sferu vlasti Udruženih država.

Duhovi Toussainta i Dessalinesa i njihovih crnih četa, koje tisućama leže u žarkoj zemlji Haitija, poput aveti lebde još uvijek nad plodnim nizinama i razrovanim gudurama, koje su u svojim provalijama pokopale nade i osnove najvećih vojskovođa svih vremena — prizor je to jezovite dramatike u tragediji Europe i Francuske, koja je svoje najbolje sinove u borbi proti jednom crncu morala žrtvovati rasnoj mržnji svoga cara.

KARL OTTEN

Svjetski je rat strovalio sav svijet u bijedu. Njemački je narod morao u prvim godinama iza njega najjače osjetiti njegove posljedice. Pod dojmom svih tih strahota stvara Karl Otten, koji se rodio 29. srpnja 1889., prva svoja znatnija djela. Izbor svoga gradiva prilagođuje svojim dubokim osjećajima. U svom se književnom stvaranju ne ograničuje samo na jednu granu književnosti. On je pjesnik, pripovijedač, pisac romana i socijalno-filozofskih rasprava. Sva mu djela odišu težnjom, da prikaže borbu za sreću i pobjedu siromaha, ugnjetenih naroda i slojeva čovječanstva, bespravnog roblja. Revolucionarni je propovjednik boljitka i osvita novog pravednijeg doba.

Od glavnijih su mu djela spomena vrijedna ova: »Thronerhebung des Herzens« (1918.), »Der Sprung aus dem Fenster« (1919.), »Menschheitsdämmerung«, »Neue Sachlichkeit in Roman und Novelle«, velika pjesma »Arbeiter«, »Prüfung zur Reife« (1928.), »Die Verwaldung des Delphin«.

U našem romanu »Der schwarze Napoleon« posiže za povijesnim sadržajem i epičkim zanosom zaobljuje jedno povijesno razdoblje, u kojem je udaren temelj crnačkoj republici Haiti, koja još i danas postoji kao slobodna država. Uza svoga legendarnog junaka, crnca Toussainta, iznosi historijski gotovo posve vjerno i sva druga lica, koja su sudjelovala u toj jedinstvenoj borbi crnaca za svoju slobodu. Prikazuje jednu rijetko poznatu epizodu iz Napoleonova života, jedini mu neuspjeh na području kolonijalne politike. Ocrtava odjek francuske revolucije

na jedan od tadanjih francuskih kolonijalnih posjeda, koji je jedini zaslugom genijalnog cnca Toussainta konačno ipak izvojštio slobodu u krvavoj borbi. Ona veća ideja, što je nikla u glavi toga crnca: oslobođenje čitave crnačke rase i njene pradomovine Afrike, ostala je dakako neostvarena. Njom se i danas još zanose pojedini predstavnici crnaca, naročito u Americi, ali sve kad bi se među njima pojavio i novi muž Toussaintove energije i umne veličine, našao bi se pred neostvarivim zadatkom.